

Strategisch manoeuvreren, het model van een kritische discussie en conventionele actietypen

1. Het voeren van een kritische discussie en strategisch manoeuvreren

Om onze pragma-dialectische methode voor het analyseren en evalueren van argumentatieve teksten verder te verbeteren, hebben wij laten zien hoe de reconstructie van argumentatieve teksten en meer in het bijzonder de rechtvaardiging van de reconstructie sterker kan worden gemaakt door gebruik te maken van retorische inzichten (Van Eemeren en Houtlosser 2002a). Ons uitgangspunt daarbij was dat iemand die argumenteert er in principe niet alleen op uit is om zijn zin te krijgen maar er ook op gericht is om een verschil van mening op een redelijke manier op te lossen of althans op een manier die als redelijk wordt ervaren. Daarom kunnen we hem gebonden achten aan de normen die in een discussie in acht moeten worden genomen om dit doel te bereiken, dat wil zeggen dat hij een bepaalde standaard voor kritische redelijkheid handhaaft en van anderen verwacht dat die zich aan dezelfde standaard houden. In de praktijk betekent dit dat hij, terwijl hij er steeds op uit is een optimaal retorisch resultaat te behalen, tegelijkertijd geacht mag worden in elk stadium van het oplossingsproces vast te houden aan het dialectische doel van dat stadium.² In zijn pogingen om het tegelijkertijd nastreven van dialectische en retorische doelen met elkaar te verenigen

Samenvatting

In dit artikel gaan we nader in op onze stelling dat de frictie die in argumentatieve teksten en discussies inherent is aan het nastreven van succes en het hooghouden van een bepaald redelijkheidsideaal aanleiding geeft tot 'strategisch manoeuvreren' dat kan worden gespecificeerd door gebruik te maken van inzichten uit de dialectiek en de retorica. We zetten nu een nieuwe stap in onze beschrijving van het strategisch manoeuvreren door in de overweging te betrekken dat strategisch manoeuvreren altijd plaatsvindt in een van de verschillende actietypen die in de argumentatieve praktijk kunnen worden onderscheiden. Anders dan theoretische constructen zoals een kritische discussie en andersoortige ideaalmodellen die gebaseerd zijn op normatieve analytische overwegingen aangaande de meest pertinente definitie van een probleemgedige procedure voor het oplossen van een verschil van mening of het uitvoeren van een ander soort discursieve taak, zijn de actietypen en de daarmee verbonden communicatievormen culturele artefacten die op basis van een – meer of minder theoretische gemotiveerde – empirische observatie van de argumentatieve werkelijkheid kunnen worden geïdentificeerd. We concentreren ons op drie conventionele actietypen die min of meer geïnstitutionaliseerd zijn en laten zien wat de invloed is van de mogelijkheden en beperkingen van het actietype op het strategisch manoeuvreren waarin het plaatsvindt.¹

– en mogelijke fricties tussen beide te verminderen – maakt hij gebruik van wat wij hebben aangeduid als *strategisch manoeuvreren*.

Door te onderzoeken hoe de retorische mogelijkheden die in een dialectische situatie beschikbaar zijn in de praktijk worden gebruikt, kan een beter begrip worden verkregen van wat strategisch manoeuvreren in argumentatieve teksten inhoudt. Elk van de vier stadia in het oplossingsproces wordt gekenmerkt door de aanwezigheid van een specifiek dialectisch doel. Omdat de partijen deze dialectische doelen willen realiseren op de manier die voor hen het voordeligst is, heeft elk dialectisch doel altijd zijn retorische pendant. Vandaar dat de specificatie van de retorische doelen die de deelnemers aan de argumentatieve gedachteswisseling geacht mogen worden te hebben per dialectisch stadium moet plaatsvinden. Dit is de reden waarom het door ons voorgestelde onderzoek van strategisch manoeuvreren neerkomt op een systematische integratie van retorische inzichten in een dialectisch – in ons geval pragma-dialectisch – analysekader.³

Wat voor soort voordelen er met behulp van strategisch manoeuvreren te behalen zijn, hangt af van het dialectische stadium waarin de discussie verkeert. Omdat het dialectische doel van de confrontatiefase is duidelijkheid te bereiken over de punten die ter discussie staan en de posities die de verschillende partijen innemen, zal het strategisch manoeuvreren van de partijen er in deze fase op gericht zijn de confrontatie retorisch toe te buigen naar een definitie van het verschil van mening die de punten die ze ter discussie willen stellen benadrukt en gunstig is voor de eigen positie. Het dialectische doel van de openingsfase is een ondubbelzinnig vertrekpunt vast te stellen van intersubjectief aanvaarde procedurele en materiële uitgangspunten. Het strategisch manoeuvreren van de partijen zal er in deze fase op gericht zijn met retorische middelen procedurele uitgangspunten vast te leggen die maken dat wordt uitgegaan van een gunstige verdeling van de bewijslast en van de meest wenselijke discussieregels en materiële uitgangspunten die nuttige concessies inhouden van de andere partij. Het dialectische doel van de argumentatiefase is om, uitgaande van het vertrekpunt dat in de openingsfase is bepaald, de houdbaarheid vast te stellen van de standpunten die in de confrontatiefase het verschil van mening hebben bewerkstelligd. Afhankelijk van de posities die ze innemen, zullen de partijen strategisch manoeuvreren om retorisch de meest overtuigende verdediging dan wel de meest effectieve aanval tot stand te brengen. In de afsluitingsfase leidt het dialectische doel van bepalen of en in wiens voordeel het verschil van mening is opgelost tot strategisch manoeuvreren dat erop gericht is retorisch een overwinning af te dwingen voor de eigen positie door ofwel de conclusie te doen trekken dat de protagonist in het licht van de naar voren gebrachte kritiek zijn standpunt kan handhaven ofwel de conclusie dat de antagonist in het licht van de twijfel die met betrekking tot de naar voren gebrachte argumentatie is geuit zijn twijfel kan handhaven.

Omdat de retorische doelen die in een argumentatieve tekst worden nagestreefd op deze specifieke manier verbonden zijn met de dialectische doelen van de verschillende discussiestadia, verschaft het pragma-dialectische model van een kritische discussie een goed uitgangspunt om de verschillende typen strategisch manoeuvreren waarvan in de praktijk gebruikt wordt gemaakt te identificeren. De verschillende typen strategisch manoeuvreren manifesteren zichzelf in verschillende aspecten – of dimensies – van de argumentatieve zeten die in de tekst worden gedaan. Naast de dimensie die inhoudt dat er een specifieke selectie wordt gemaakt uit het ‘topisch potentieel’ dat in een bepaalde discussiefase aanwezig is, is er de dimensie van de specifieke aanpassing aan het referentiekader van het auditorium en is er ook de dimensie van de specifieke keuze die gemaakt wordt uit het bestaande re-

pertoire van presentatietechnieken. Beide partijen mogen geacht worden bij het strategisch manoeuvreren de topische keuzes te maken die hun het beste uitkomen, het perspectief te kiezen dat het meest aanslaat bij hun auditorium en de effectiefste presentatie te kiezen om de gedachtewisseling in eigen voordeel te beslissen, zonder daarbij enige kritische standaard te overtreden of te negeren.

Hoewel het nastreven van dialectische doelen in het strategisch manoeuvreren heel goed kan samengaan met het verwezenlijken van retorische doelen, kunnen er bij al te grote discrepanties tussen deze doelen ook fricties optreden die tot ‘ontsporingen’ van het strategisch manoeuvreren leiden die op één lijn staan met de verkeerde argumentatieve zetten die bekend staan als drogredenen. Als zulke ontsporingen zich voordoen, heeft het realiseren van retorische doelen de overhand gekregen, ten koste van het bereiken van de dialectische doelen. Het is een centraal probleem in het onderzoek van de drogredenen dat alleen systematisch kan worden vastgesteld of argumentatieve zetten drogredelijk zijn als er in alle stadia van het oplossingsproces duidelijke criteria beschikbaar zijn om te beslissen wanneer een bepaalde discussieregel precies overtreden is – en in een groot aantal gevallen ontbreken zulke criteria. Uitgaand van onze benadering van strategisch manoeuvreren kan gewerkt worden aan een oplossing van dit probleem, omdat het hebben van een goed begrip van het doel en de aard van verschillende typen strategisch manoeuvreren een belangrijke stap is op weg naar het vaststellen van de situationele voorwaarden die in een bepaald stadium van de gedachtewisseling moeten zijn vervuld om er zeker van te zijn dat een bepaalde strategische zet niet ontspoord in drogredelijkheid. Hoe beter we begrijpen wat voor voorwaarden in een bepaald geval gelden, hoe meer we kunnen zeggen over de criteria die in de praktijk bij het onderscheiden van bepaalde typen drogredelijkheid moeten worden aangelegd (Van Eemeren en Houtlosser 2002a, 2002b).

2. Drie conventionele argumentatieve actietypen

Door zijn retorische dimensie, is het strategisch manoeuvreren sterk afhankelijk van de situatie of – iets ruimer gesteld – van de context waarin het manoeuvreren plaatsvindt. Als we bij de analyse en evaluatie van argumentatieve teksten gebruik willen maken van inzicht in het strategisch manoeuvreren, moeten we ons daarom richten op de communicatieve context van de argumentatieve werkelijkheid waarin dit strategische manoeuvreren zich manifesteert. Dit kunnen we in de eerste plaats doen door onszelf goed rekenschap te geven van het specifieke *argumentatieve actietype* waarin de argumentatieve zetten die we analyseren en beoordelen worden gedaan.⁴

Argumentatieve actietypen zijn cultureel bepaalde communicatieve praktijken in de verschillende ‘discourse’-domeinen – of, zoals Thomas Goodnight ze aanduidt, ‘spheres of discourse’. Sommige van deze praktijken zijn geïnstitutionaliseerde vormen van communicatie die algemeen als zodanig worden herkend en een min of meer vast ‘format’ hebben, zoals een juridisch proces, een wetenschappelijke verhandeling en een politiek debat. Met een aan de etnograaf Dell Hymes ontleende term kunnen we de stereotiepe verschijningsvormen van zulke actietypen die in een bepaalde vorm in een bepaalde gemeenschap zijn geconventionaliseerd *speech events* noemen of – in een niet erg letterlijke Nederlandse vertaling – *communicatievormen*.⁵

Anders dan theoretische constructen zoals een kritische discussie en andersoortige ide-

aalmodellen die gebaseerd zijn op normatieve analytische overwegingen aangaande de meest pertinente definitie van een probleemgedige procedure voor het oplossen van een verschil van mening of het uitvoeren van een ander soort discursieve taak, zijn de actietypen en de daarmee verbonden communicatievormen culturele artefacten die op basis van een – meer of minder theoretisch gemotiveerde – empirische observatie van de argumentatieve werkelijkheid kunnen worden geïdentificeerd.⁶ Voor ons huidige doel – *laten zien dat het strategisch manoeuvreren dat in de argumentatieve werkelijkheid plaatsvindt beïnvloed wordt door het actietype waarin het manoeuvreren wordt uitgevoerd* – hebben wij ervoor gekozen ons te concentreren op drie algemene argumentatieve actietypen: ‘beslissen’ (*adjudication*), ‘bemiddelen’ (*mediation*) en ‘onderhandelen’ (*negotiation*). Deze actietypen zijn gekozen omdat ze voldoende geïnstitutionaliseerd zijn om te maken dat hun basisconventies transparant zijn en de conventionele communicatievormen die ermee verbonden zijn gemakkelijk worden herkend. Met behulp van het model van een kritische discussie kunnen deze actietypen gedifferentieerd worden aan de hand van vier parameters die corresponderen met de cruciale ingrediënten van de vier discussiestadia. Al naar gelang de variatie in de rol die het met behulp van argumentatie oplossen van meningsverschillen in de drie actietypen speelt, zijn de retorische omstandigheden in elk actietype een beetje anders. De precondities voor het strategisch manoeuvreren variëren overeenkomstig. We zullen hierna de drie actietypen karakteriseren op een manier die relevant is voor het ontwerpen van een theoretisch kader waarin de verschillen in het strategisch manoeuvreren op een adequate manier begrepen kunnen worden.⁷

Beslissen (*adjudication*). Beslissen in de zin van ‘adjudication’ is een actietype dat gericht is op het beëindigen van een geschil door een derde, in plaats van op het oplossen van een verschil van mening door de partijen zelf. Gewoonlijk gaat het bij deze wijze van beslissen om het voorleggen van een geschil aan een publieke instantie, bijvoorbeeld een rechter, die nadat hij beide partijen gehoord heeft een beredeneerde beslissing neemt ten faveure van één van de partijen. De rechter bepaalt aan de hand van een verzameling regels wie er gelijk heeft en wie ongelijk.⁸ De regels hebben ten doel te garanderen dat de beëindiging van het geschil op een redelijke manier plaatsvindt en ze komen in belangrijke mate neer op specificaties van regels voor het voeren van een kritische discussie. Er zijn in de meeste gevallen speciale regels voor de verdeling van de bewijslast, voor de data die als gemeenschappelijk uitgangspunt mogen worden beschouwd en de soorten argumentatief bewijs die als aanvaardbaar gelden. Bij het adjudicatief beslissen zullen de partijen hun rol als regel aanpassen aan het actietype door, in plaats van te proberen om elkaar te overtuigen, te proberen om degene die beslist te overtuigen.

Adjudicatief beslissen is een argumentatief actietype dat als regel sterk geïnstitutionaliseerd is. Dit komt onder meer tot uitdrukking in verschillende soorten formeel beregelde (‘scripted’) communicatievormen met een precies gedefinieerd ‘format’, variërend van een civiele rechtszaak tot een strafproces. Als we deze communicatievormen vergelijken met slechts lichtelijk geïnstitutionaliseerde typen van argumentatieve gedachtewisselingen, dan is de aanvangssituatie in de eerste gevallen veel meer geformaliseerd, met een expliciete en bindende definitie van het geschil en het verlenen van de jurisdictie om te beslissen aan een vaste derde partij. De procedurele en de materiële uitgangspunten zijn eveneens meer geformaliseerd, met goeddeels expliciet gecodificeerde regels en expliciet vastgestelde concessies. De argumentatieve middelen die worden gebruikt houden in dat er van de concessies die gedaan zijn een argumentatieve interpretatie wordt gegeven in termen van feiten en bewijsmateriaal. De

enige toegestane uitkomst is een gemotiveerde beslissing van de derde partij die hiertoe de bevoegdheid heeft. Een terugkeer naar de beginsituatie van het geschil is niet mogelijk.

Bemiddelen (mediation) Bemiddelen is een actietype dat begint met een verschil van mening dat tot een onenigheid heeft geleid waarvoor de partijen zelf geen oplossing kunnen vinden, zodat ze hun toevlucht moeten nemen tot een derde, de bemiddelaar, die als een neutrale gespreksleider ('facilitator') optreedt in het discussieproces en die de partijen begeleidt tijdens hun coöperatieve (en soms ook niet zo coöperatieve) zoektocht naar een oplossing. Anders dan een rechter, heeft de bemiddelaar niet de macht om zelf een eind aan de onenigheid te maken. De bemiddelaar poogt de partijen te helpen om tot een regeling te komen die voor beide partijen bevredigend is, ongeacht of de onenigheid betrekking heeft op het recht van een gescheiden vader om regelmatig zijn kinderen te zien of op de prijs die de klant moet betalen voor de reparatie van zijn auto.⁹ Bemiddelen is een actietype dat slechts in lichte mate is geïnstitutionaliseerd en heeft gewoonlijk een niet erg precies gedefinieerd 'format'. De beginsituatie is zodanig dat het duidelijk is dat de aanwezigheid van de derde partij, hoewel het alle betrokkenen bekend is dat deze geen jurisdictie heeft om te beslissen, een onmiskenbare invloed zal hebben op de bijdragen van de partijen aan de communicatie. Als gevolg van de problematische aard van hun onenigheid zullen de partijen gewoonlijk niet zo gauw een groot aantal expliciete concessies doen die als vertrekpunt kunnen dienen. In het algemeen zullen ze echter, met hoeveel tegenzin dat ook moge gebeuren, de impliciete procedurele regels aanvaarden die ze in hun alleen informeel beregelde ('scripted') communicatievorm voorzichtig krijgen opgedrongen van de bemiddelaar. In plaats van op een zakelijke manier hun zegje te doen, verbergen ze hun argumenten vaak in quasi-spontane maar in feite nogal uitgekookte emotionele uitbarstingen. Hoewel de partijen bij bemiddelingen in theorie net zo vrij zijn om hun eigen conclusies te trekken als in gewone argumentatieve gedachteselsingen, wordt er in de praktijk van hen verwacht dat ze tot een regeling komen.

Onderhandelen (negotiation). Onderhandelen is een actietype dat eerder voortkomt uit een belangenconflict dan louter uit een verschil van mening.¹⁰ Anders dan bij het beslissen en het bemiddelen, richten de partijen zich bij het onderhandelen op elkaar en niet op een derde partij die verondersteld wordt neutraal te zijn.¹¹ Prototypisch voor onderhandelingen is dat deze gericht zijn op het bereiken van een compromis tussen de betrokken partijen.¹² Dit compromis zal gewoonlijk bestaan uit de maximale hoeveelheid overeenstemming die bereikt kan worden op basis van de concessies die beide partijen bereid zijn te doen. Er heeft zich een reeks op belangenbehartiging gerichte communicatievormen ontwikkeld, van loononderhandelingen tot vredesonderhandelingen, die ten doel hebben een uitkomst te bereiken waarin in de mate waarin dat wederzijds aanvaardbaar is aan de belangen van beide partijen wordt recht gedaan.

Onderhandelen is in het zakenleven en in de politiek een tot op zekere hoogte geïnstitutionaliseerd actietype. Bij het onderhandelen zijn de partijen aanvankelijk vrij om hun eigen 'format' te kiezen, maar zodra ze hun keuze gemaakt hebben is dit 'format' bindend en zodra ze de spelregels hebben vastgesteld geldt voor die regels hetzelfde. De meeste communicatievormen die zich op het onderhandelen richten kunnen daarom als half-beregeld ('semi-scripted') worden beschouwd. Een onderscheidend kenmerk van sommige communicatievormen die tot dit actietype behoren, zoals loven en bieden, is dat de standpunten die worden ingenomen tijdens het onderhandelingsproces veranderen. De concessies die in het

onderhandelingsproces gelden zijn in de regel voorwaardelijk en veranderbaar. De uiteindelijke beslissing over de uitkomst van de onderhandelingen is altijd voorbehouden aan de betrokken partijen en die partijen zijn, anders dan bij het beslissen en het bemiddelen, volledig vrij om desgewenst naar de aanvangssituatie terug te keren. Tot de legitieme middelen die ze tot hun beschikking hebben behoort natuurlijk ook argumentatie, maar de argumentatie wordt vaak geïncorporeerd in een aanbieding, een tegenbod of een ander soort 'binder' ('commissive'), zoals een voorwaardelijke belofte ('Als jij X goed vindt, zullen wij Y doen'), en voorwaardelijke dreigementen ('Geen Y voordat jij X doet').¹³

In onderstaand schema wordt van elk van de drie behandelde argumentatieve actietypen per discussiefase aangegeven hoe de verschillende institutionele conventies de condities bepalen waarin het strategisch manoeuvreren in de argumentatieve werkelijkheid plaatsvindt:

Drie argumentatieve actietypen gerelateerd aan het model van een kritische discussie

<i>Kritische discussie</i>	<i>Confrontatie-fase</i>	<i>Openings-fase</i>	<i>Argumentatie-fase</i>	<i>Afsluitings-fase</i>
<i>Actietype</i>	<i>Initiële situatie</i>	<i>Uitgangspunten</i> - regels - concessies	<i>Argumentatieve middelen</i>	<i>Uitkomst</i>
<i>Argumentatieve gedachte-wisseling zonder institutionele beperkingen</i>	verschil van mening; beslissing aan de partijen	goedeels impliciete intersubjectieve regels; expliciete en impliciete wederzijdse concessies	argumentatie: verdedigen standpunten in een kritische interactie	oplossing verschil door gemeenschappelijke positie op grond van beslissing van de partijen of terug naar af
<i>Adjudicatie</i>	geschil; 3e partij met beslissings-bevoegdheid	goedeels expliciete gecodificeerde regels; expliciet vastgelegde concessies	argumentatie die uitgaat van een interpretatie van concessies in termen van feiten en evidenties	beslechting van het geschil door gemotiveerde beslissing van de 3e partij (niet terug naar af)
<i>Bemiddeling</i>	onenigheid; 3e partij zonder beslissings-bevoegdheid	impliciet opgelegde regulatieve regels; geen expliciet erkende concessies	argumentatie verpakt in zogenaamd spontane conversationale interacties	besluit betreffende de onenigheid door bemiddeling en consensus partijen of voorlopig terug naar af
<i>Onderhandeling</i>	belangen-conflict; beslissing aan de partijen	semi-expliciete constituerende spel-regels; flexibele verzameling expliciete concessies	argumentatie geïncorporeerd in interacties van bod en tegenbod en andere binders	beëindiging conflict in compromis partijen, wederzijds aanvaarde overeenstemming of terug naar af

3. Institutionele invloed op het strategisch manoeuvreren

In elk van de argumentatieve actietypen die we zojuist hebben besproken maken de participanten gebruik van strategisch manoeuvreren om hun (individuele) doel om een gunstige uitkomst te bewerkstelligen te verenigen met hun (gezamenlijke) doel om die uitkomst te bereiken op een manier die redelijk is gezien de specifieke mogelijkheden en beperkingen van het betreffende actietype. Sommige actietypen lenen zich op grond van hun institutionele eigenschappen bij uitstek voor – of juist niet voor – bepaalde wijzen van strategisch manoeuvreren in een bepaald stadium van de discussie. In het ene actietype kan de beginsituatie zich bijvoorbeeld meer – of minder – goed lenen voor een strategische formulering van het verschil van mening dan in een ander actietype. Hetzelfde geldt, *mutatis mutandis*, voor bepaalde wijzen van het manoeuvreren met de uitgangspunten van de discussie, bepaalde manieren om argumentatieve middelen op een voordelige aan te wenden en bepaalde strategische manieren om de uitkomst van de discussie op een gunstige manier te interpreteren. In elk van de vier discussiestadia kan elk van de drie aspecten van strategisch manoeuvreren een rol spelen: de topische selectie van wat er ter discussie wordt gesteld en wat niet, het op de andere partij georiënteerde perspectief van waaruit er keuzes worden gemaakt en de stilistische middelen waarmee het een en ander naar voren wordt gebracht. We zullen hiervan enkele voorbeelden geven, waarbij in het ene geval het ene aspect centraal gesteld wordt en in het andere geval het andere.¹⁴

Adjudicatief beslissen heeft ten doel een geschil door een derde partij te doen beëindigen op grond van een argumentatieve motivering die gebaseerd is op een volgens goeddeels gecodificeerde regels gegeven interpretatie van de relevante feiten en evidenties in termen van de concessies van de bij het geschil betrokken partijen.¹⁵

Kortheidshalve zullen we ons hier voor het adjudicatief beslissen beperken tot een voorbeeld van strategisch manoeuvreren met het topisch potentieel dat erop gericht is in een rechtszaak te bepalen hoe het geschil precies in elkaar zit. In de klassieke leer van de *stasis*, die afkomstig is van Hermagoras van Temnos en misschien beter bekend is onder de aan het Latijn ontleende benaming *statusleer*, wordt behandeld hoe in het juridische domein (*genus iudiciale*) bepaald wordt welke kwestie het uitgangspunt vormt van een geschil, waarbij de nadruk ligt op strafzaken.¹⁶ Volgens de *statusleer* heeft een beklagde die beschuldigd is van moord vier mogelijkheden (die heden ten dage ter beschikking staan aan zijn advocaat): hij ontkent dat de betreffende strafbare handeling heeft plaatsgehad (*status coniecturalis*), hij herdefinieert de betreffende handeling van ‘moord’ als ‘doodslag’ (*status definitivus*), hij voert verzachtende omstandigheden aan zoals zelfverdediging (*status qualitatis*) of hij wijst op procedurefouten in de aanklacht of de procesvoering (*status translativus*). Het onderscheid dat aldus gemaakt wordt in de wijzen waarop strategisch kan worden omgesprongen met het topisch potentieel van de confrontatiefase van de discussie biedt weer allerlei verschillende mogelijkheden tot strategisch manoeuvreren in het vervolg van de discussie.

Laten we eens kijken naar een stukje uit de rechtszaak die wordt weergegeven voorafgaand aan het eigenlijke verhaal in Multatuli's *Max Havelaar*. Daarin wordt Lothario ervan beschuldigd een vrouw, Barbortje geheten, om het leven te hebben gebracht. Lothario verdedigt zich tegen deze beschuldiging door te kiezen voor de *status coniecturalis* en botweg te ontkennen dat hij deze strafbare handeling heeft verricht.¹⁷

Lothario:

Rechter, ik heb Barbertje niet vermoord! Ik heb haar gevoed en gekleed en verzorgd. Er zijn getuigen die zullen verklaren dat ik ‘n goed mens ben, en geen moordenaar.

Het lijkt erop dat Lothario hier inderdaad de sterkste manier heeft gevonden om een keuze te maken uit het hem ter beschikking staande topische potentieel – hetgeen even later ook wordt bevestigd door de verschijning van Barbertje zelf in de rechtszaal, waarmee is bewezen dat zij nog in leven is en Lothario haar dus niet heeft vermoord. Door een onfortuinlijke speling van het lot blijkt het effect van deze gebeurtenis echter teniet te worden gedaan door de opmerkingen die Lothario in zijn pleidooi over zijn eigen goedheid heeft gemaakt, want dit is wat de rechter concludeert:

Rechter:

Man, ge moet hangen. Ge verzwart uw misdaad door eigenwaan. Het past niet aan iemand die ... van iets beschuldigd is, zich voor ‘n goed mens te houden.

Dit voorbeeld laat maar weer eens zien dat strategisch manoeuvreren, hoe adequaat de manoeuvre ook moge lijken, door het aangesproken publiek toch niet altijd op waarde wordt geschat.

Bemiddelen, het tweede van de door ons onderscheiden actietypen, heeft ten doel een onenigheid op te lossen doordat de partijen consensus bereiken op basis van argumentatie die verpakt zit in zogenaamd spontane conversationele interacties waarin niet wordt uitgegaan van expliciet erkende concessies en impliciet opgelegde regulatieve regels worden gevolgd. Hoewel het in principe de enige taak van de bemiddelaar is de communicatie tussen de partijen te structureren en te verbeteren, zal zijn strategisch manoeuvreren er in de regel op gericht zijn de institutionele beperkingen van het ‘mediation’-genre te omzeilen en ervoor te zorgen dat de partijen daadwerkelijk tot overeenstemming komen. In de confrontatiefase kan de bemiddelaar hiertoe proberen de aspiraties van de partijen tot meer realistische proporties terug te brengen. In de openingsfase kan hij een poging doen de betekenis van de concessies, zoals de partijen die zien en voor zover die impliciet gedaan zijn, te modificeren, opdat er gemakkelijker een bepaalde consensus kan worden bereikt. In de argumentatiefase kan de bemiddelaar proberen de conversationele interactie effectiever te maken door op principes zoals rechtvaardigheid en billijkheid te wijzen. In de afsluitingsfase kan hij zijn best doen om de partijen overeenstemming te doen bereiken door ze het gevoel te geven dat aan hun verlangens tegemoet is gekomen. In de regel zal hij proberen deze strategische doelen op een indirecte manier te verwezenlijken door opportuun gebruik te maken van stilistische presentatiemiddelen, zoals het stellen van vragen waarmee hij concessies aan de partijen ontlokt en het als het ware namens de partijen formuleren van standpunten, argumenten of andere uitspraken die de voortgang van de discussie kunnen bevorderen en dat op ‘n manier te doen dat het lijkt alsof zijn uitspraken alleen maar een informatieve en procedurele functie hebben, wat ‘officieel’ en in rechtstreekse zin misschien ook zo is (Van Eemeren, Grootendorst, Jackson en Jacobs 1993: 120-141). Neem het volgende voorbeeld:¹⁸

Bemiddelaar:

Wat vind je dan van Wim z’n probleem dat dit (een gezamenlijke beslissing zou moeten zijn)?

Strategisch manoeuvreren, het model van een kritische discussie en conventionele actietypen

Vrouw:

Ik wil dat Wim, weet je, dit is, ik neem aan dat dat is waarom ik hier zit [..], ik wil dat Wim dichtbij ze is, ik wil dat ze tijd met mekaar, met hem hebben, maar ik wil ook dat ze een goeie en stabiele (omgeving hebben). En dat is toch het eerste waar ik steeds aan denk.=

Bemiddelaar:

Okay. Hoe zou je dit ((PAUZE)) voorstel dan willen veranderen [veranderen -]?

Vrouw:

Wat ik zou veranderen is dat het om het weekend is en misschien [t een] twee avonden per week, weet ik veel ((BUITEN ADEM)) ((PAUZE))

In deze dialoog is het stellen van vragen het middel dat de bemiddelaar in staat stelt de rol van voorstander van het aanvaarden van een bepaald voorstel te vervullen zonder daarbij zelf een standpunt te hoeven innemen of een argument te hoeven aanvoeren. Door het stellen van vragen kan hij de participanten zover krijgen dat ze zich gezamenlijk op bepaalde premissen vastleggen waaruit vervolgens een bepaalde – voor beiden bindende – conclusie moet worden getrokken. Het voordeel van deze strategie is dat niet de bemiddelaar maar de partijen met hun antwoorden beweringen doen en zich vastleggen, zodat de bemiddelaar zich persoonlijk nergens aan committeert. De bemiddelaar manoeuvreert hier dus op zodanige wijze dat hij althans in formele zin de grenzen respecteert die aan zijn taakuitvoering zijn gesteld.¹⁹

Onderhandelen, onze laatste categorie, is een veelsoortig actietype dat in principe altijd ten doel heeft een belangenconflict tussen twee of meer partijen op te lossen door een compromis tot stand te brengen of een anderszins voor beide partijen aanvaardbare uitkomst. Dit gebeurt dan op basis van een door semi-expliciete regels gestuurde interactie van bod en tegenbod en het gebruik van andere bindende taalhandelingen die ondersteund worden door argumenten die gegrond zijn op expliciet tot uitdrukking gebrachte concessies (die tijdens het onderhandelingsproces voortdurend kunnen worden bijgesteld en geamendeerd). Wederzijdse overeenstemming is voor onderhandelingen cruciaal. Zoals Putnam en Roloff (red. 1992: 3) observeren: ‘Negotiation differs from related types of communication by [...] employing strategies and tactics aimed at reaching a mutually acceptable agreement’.

Het feit dat er bij onderhandelen sprake is van conflicterende belangen houdt niet automatisch in dat alle belangen van de participerende partijen ook noodzakelijk tegenstrijdig zijn. De ene partij heeft altijd bepaalde belangen die niets te maken hebben met de belangen van de andere partij en daar zelfs mee in overeenstemming kunnen zijn. Omdat het in onderhandelingen een opstapje naar het bereiken van een compromis kan zijn om aan zulke niet-conflicterende belangen tegemoet te komen, is het zich in die zin aanpassen aan de verlangens van de andere partij een exemplarisch voorbeeld van strategisch manoeuvreren in onderhandelingen. Daarbij is tevens van belang dat de ene partij ook het perspectief van de andere partij op de zaak kan bijstellen door zijn eigen belangen zo te formuleren dat ze overeen lijken te komen met die van de andere partij of door zich voor te doen als iemand die oog heeft voor de belangen van de andere partij en daardoor aan die belangen recht kan doen.²⁰ Tegelijkertijd is belangrijk dat hij door creatief gebruik te maken van de manier waarop het totale pakket van gedane concessies in elkaar zit geraffineerdere strategieën ten uitvoer kan brengen die erop gericht zijn een *package deal* tot stand te brengen.²¹ Een ‘package deal’ is een compromis waarin de onderhandelaren op basis van beschikbare – voor-

waardelijke of onvoorwaardelijke – concessies bepaalde belangen die eigenlijk niet zoveel met elkaar te maken hebben op zodanige wijze bij elkaar brengen dat de ongelijkheid in de distributie van die belangen wordt gecompenseerd en daarmee meteen het aanvankelijke conflict wordt opgelost.²² Samen genomen vormen de verschillende belangen als het ware één grote pool waaruit de onderhandelaars kunnen putten om tot verschillende soorten strategische combinaties te komen.

In de volgende onderhandeling, die zoals te doen gebruikelijk uit een reeks van uitwisselingen bestaat, is het de uiteindelijke bedoeling van partij 1 om voor een paar dagen de auto van partij 2 te lenen. Door zich strategisch aan het belangenperspectief van de andere partij aan te passen door een aantal ongerelateerde concessies te doen die belangrijk zijn voor partij 2, effent partij 1 het pad dat uiteindelijk zal leiden tot een ‘package deal’ waarvan één van de onderdelen is dat partij 1 de auto voor een paar dagen mag lenen:

Partij 1:

’t Is wel mooi van je dat je me dat klusje hebt gegund. Ik zal het morgen afmaken en dan heb je weer een prachtige badkamer.

Partij 2:

Mooi zo.

Partij 1:

Als je morgen toevallig geen contanten in huis hebt kun je me best volgende week pas betalen, hoor, geeft niks. Ik moest toch ook nog je schutting schilderen en een paar andere dingetjes in orde maken?

Partij 2:

Heel goed.

Partij 1:

Ik kan zaterdagavond trouwens ook best doorwerken en tegelijk op de kinderen passen. Dan kunnen jullie d’r misschien eens even uit?

Partij 2:

Nou, bedankt hoor! Maar moet je dan niet eten?

Partij 1:

Een paar biertjes gaan d’r natuurlijk altijd wel in, en een hapje van het een of ander zou ook geen kwaad kunnen maar daar kan ik zelf ook wel voor zorgen. Nou, wat denk je ervan?

Partij 2:

Lijkt me helemaal goed.

Partij 1:

O, trouwens, kan ik je wagen een paar dagen lenen?

Partij 2:

Natuurlijk! Je doet zoveel extra voor me, en ik heb de auto de komende dagen toch niet nodig. Nee, neem hem gerust! Behalve zaterdag natuurlijk, want anders kunnen we er niet mee weg. OK?

Partij 1:

Lijkt me prima!

4. Conclusie

De nieuwe stap die we in dit artikel in de ontwikkeling van onze conceptie van strategisch manoeuvreren hebben gezet houdt in dat we het argumentatieve actietype waarin gemanoevreerd wordt in de analyse betrekken. Door ons te concentreren op een aantal actietypen die in bepaalde mate geïnstitutionaliseerd zijn, zodat de structuur ervan min of meer vastligt, hebben we duidelijk kunnen laten zien dat het strategisch manoeuvreren altijd beïnvloed wordt door de mogelijkheden en beperkingen die inherent zijn aan het actietype waarin het plaatsvindt. Als ‘test cases’ hebben we de bekende actietypen ‘adjudicatie’, ‘bemiddeling’ en ‘onderhandeling’ genomen, die van elkaar kunnen worden onderscheiden op grond van parameters die corresponderen met de cruciale elementen in de vier fasen van een kritische discussie. De verschillen in de dialectische preliminaire voorwaarden voor adjudicaties, bemiddelingen en onderhandelingen die daarmee zichtbaar werden gemaakt, verklaren waarom de ‘retorische eisen’ die aan de participanten worden gesteld in elk specifiek geval telkens een beetje anders zijn. In verband hiermee moeten bij het analyseren van de wijze waarop discussianten strategisch manoeuvreren de verschillen tussen de onderscheiden actietypen systematisch in de analyse worden betrokken.

Wanneer we het over actietypen hebben, is het van belang te benadrukken dat actietypen niet moeten worden verward met ideaalmodellen zoals het model van een kritische discussie. Dit gebeurt bijvoorbeeld wel in een recente publicatie van Keefer, Zeitz en Resnick (2000).²³ Keefer *cum suis* stellen een classificatie voor van vier dialogotypen – ‘kritische discussie’, ‘verklarend onderzoek’, ‘eristische discussie’ en ‘consensusdialoog’ – die dichterbij de buurt komen van een bepaald soort ideaalmodellen dan welk empirisch herkenbaar actietype of welke *speech event* dan ook. Aangezien het soort ideaalmodellen dat wij in gedachte hebben theoretische constructen zijn waarvan de structuur is gebaseerd op analytische overwegingen die op hun beurt weer voortkomen uit de wens een bepaalde discursieve praktijk zo goed mogelijk uiteen te kunnen rafelen terwijl argumentatieve actietypen en de daarmee verbonden *speech events* culturele entiteiten zijn die als zodanig in de argumentatieve praktijk zijn aan te treffen,²⁴ zou het onderzoek naar de verschillende argumentatieve actietypen niet moeten neerkomen op het formuleren van speculatieve bespiegelingen en overwegingen maar op het uitvoeren van systematisch – kwalitatief en kwantitatief – empirisch onderzoek naar de belangrijkste kenmerken van de argumentatieve praktijken die in de verschillende discursieve domeinen zijn ontstaan.

Noten

- 1 Een kortere versie van dit artikel is verschenen als ‘Theoretical construction and argumentative reality: An analytic model of critical discussion and conventionalised types of argumentative activity’ in D. Hitchcock & D. Farr (red.), *The uses of argument: Proceedings of a conference at McMaster University, 18-21 May 2005*, 75-84.
- 2 Zie voor een beschrijving van de procedure waarin dit oplossingsproces plaatsvindt, de fasen waarin het dient te verlopen en de doelen die in elk van de fasen moeten worden bereikt Van Eemeren en Grootendorst (2004: 42-68, 123-157).
- 3 Naar ons idee kan een bevredigende retorische analyse evenmin worden bereikt zonder daarbij dialectische overwegingen te betrekken als een bevredigende dialectische analyse kan worden bereikt zonder er retorische overwegingen bij te betrekken. We durven zelfs te claimen dat de retorische functie van een taalhandeling in

- argumentatieve teksten in feite alleen systematisch kan worden vastgesteld in een adequaat gedefinieerd dialectisch perspectief op wat er in een bepaald stadium van de gedachtewisseling aan de orde is.
- 4 Levinson (1992) gebruikt ook de term *activity type*, maar in een enigszins andere betekenis.
 - 5 Actietypen en communicatievormen verhouden zich op een gelijksoortige manier tot elkaar als de ‘genres’ en de ‘speech events’ bij Hymes (1972: 61).
 - 6 Door op deze manier een fundamenteel onderscheid te maken tussen een ideaalmodel en argumentatieve actietypen, wijken wij op een essentiële manier af van benaderingen van argumentatie zoals die van Walton (1998). Wij zijn van mening dat analytische modellen en conventionele actietypen in het argumentatieonderzoek zorgvuldig uit elkaar moeten worden gehouden.
 - 7 De actietypen die hier vanwege onze specifieke doelstelling besproken worden vormen op geen enkele manier een volledige classificatie. In de literatuur zijn vanuit een veelheid aan (soms onheldere) perspectieven en voor een veelheid aan doelen (die niet altijd duidelijk worden gedefinieerd) een groot aantal classificaties voorgesteld. Walton bijvoorbeeld geeft een classificatie van zes ‘typen dialoog’ (1998: 31). Minstens twee van deze typen zijn naar onze mening niet argumentatief (de ‘informatiezoekende dialoog’ en de ‘uitzoekdialoog’).
 - 8 Zie voor een overzicht van theoretische studies over juridische argumentatie Feteris (1999).
 - 9 Met name in de Verenigde Staten is bemiddeling door een derde partij een belangrijk alternatief geworden voor een officiële rechtszaak bij het beëindigen van geschillen. Zie voor een argumentatief perspectief op bemiddeling Van Eemeren, Grootendorst, Jackson and Jacobs (1993: 118-119).
 - 10 Volgens Fisher, Ury and Patton, die meer de nadruk willen leggen op de belangen dan op de posities, dient onderhandelen, anders dan ‘positional bargaining’, te resulteren in een ‘verstandige’ en voor zover dat mogelijk is zelfs ‘amicale’ overeenstemming (1991: 14). Het verenigen van belangen werkt naar hun mening beter omdat ‘achter tegengestelde posities veel meer belangen zitten dan alleen de conflicterende’ (1991: 42).
 - 11 Zie voor theoretische perspectieven op onderhandelen Putnam en Roloff (1992). Dialooganalisten zijn begonnen speciale aandacht te besteden aan argumentatie in onderhandelingen. Zie onder anderen Hunschnurscher (2001).
 - 12 In dit verband moet er een fundamenteel onderscheid worden gemaakt tussen ‘integratieve’ (‘integrative’) onderhandelingen waarin de belangen van de partijen conflicteren maar elkaar niet noodzakelijk uitsluitend, zodat het mogelijk is om een uitkomst te bereiken waarin beide partijen iets winnen, en zogenaamde ‘distributieve’ (‘distributive’) onderhandelingen waarin het verlies van de ene partij de winst van de andere partij inhoudt. In de al lang bestaande traditie om onderhandelen als een spel op te vatten wordt het distributief onderhandelen behandeld als een ‘nul-som’ spel (‘zero-sum game’) waarin winst en verlies van beide partijen opgeteld noodzakelijk op nul uitkomt. Het integratief onderhandelen wordt als een ‘niet-nul-som’ spel (‘non-zero-sum game’) opgevat. Putman en Poole (1987) merken op dat onderhandelen en loven en bieden noch exclusief integratief noch exclusief distributief zijn maar beide benaderingen kennen, afhankelijk van hoe de communicatie zich ontwikkelt.
 - 13 Tutzauer (1992: 67): ‘The nature, timing, and pattern of offers, and the concessions they elicit, constitute the very essence of bargaining and negotiation. Indeed, it can be argued that if there are no offers, there is no bargaining’. Sawyer en Guetzkow (1965: 479) leggen een wat andere nadruk: ‘The core of what is generally taken as the central process of negotiation [is] reciprocal argument and counter-argument, proposal and counter proposal in an attempt to agree upon actions and outcomes mutually perceived as beneficial’. Axelrod (1977: 177) benadrukt de rol van argumentatie zelfs nog sterker: ‘After all, most of what happens in negotiation is the assertion of arguments by one side, and the response with other argument by the other side.’
 - 14 Zie voor een voorbeeld van strategisch manoeuvreren in een niet-specifieke geïnstitutionaliseerde politieke context Van Eemeren en Houtlosser (2005).

Strategisch manoeuvreren, het model van een kritische discussie en conventionele actietypen

- 15 In juridische processen vervult de rechter de rol van de derde partij. Om de rechtszekerheid te bewaren, neemt de rechter de heersende juridische wettelijke bepalingen en juridische regels als uitgangspunt en gaat hij na of de betreffende juridische consequenties hiervan inderdaad van toepassing zijn op de feiten en of er voldoende feiten naar voren zijn gebracht om de juridische gronden van de gevraagde uitspraak te rechtvaardigen. Hoe sterk gecodificeerd de discussie in zo'n geval ook moge zijn, het zal eenieder genoegzaam bekend zijn dat er altijd nog voldoende ruimte overblijft om strategisch te manoeuvreren tussen de grenzen van de betreffende dialectische redelijkheidsnormen en de retorische, cultureel bepaalde juridische procedures die in een bepaald land van toepassing zijn. Deze speelruimte biedt in feite de rechtvaardiging van het bestaan van een advocatuur.
- 16 De reikwijdte van de statusleer was waarschijnlijk veel groter. In elk geval kost het niet veel moeite om in te zien dat de statusleer de grondslag vormde voor de onderscheidingen die worden gemaakt tussen de verschillende 'stock issues' die cruciaal zijn in de hedendaagse Amerikaanse (academische) debatleer.
- 17 Dit voorbeeld komt uit Van Eemeren en Grootendorst (1992: 74–75).
- 18 Dit voorbeeld, evenals de analyse ervan, komt uit Van Eemeren, Grootendorst, Jackson en Jacobs (1993: 126–127).
- 19 Het zal duidelijk zijn dat een institutioneel alternatief voor de noodzaak om zo te manoeuvreren zou zijn: het herdefiniëren van de grenzen die aan de taakuitvoering van de bemiddelaar zijn gesteld, zodat dat hij meer bewegingsvrijheid krijgt.
- 20 Walton (1998: 102) merkt terecht op dat '[w]ithout empathy it is impossible for one party to understand what the other party really wants and what her priorities are within her list of wants.'
- 21 Juist omdat het doen van een bod (of een tegenbod) in onderhandelingen zo'n centrale rol speelt, is het volgens Tutzauer (1992: 79) van groot belang inzicht te hebben in de structuur van de concessies die erin worden gedaan.
- 22 Een ander type 'publieksgericht' strategisch manoeuvreren in onderhandelingen is de strategie die in het Engels bekend staat als *logrolling*, waarin wederzijds toegeven op minder belangrijke punten uiteindelijk tot een overeenstemming leidt die beide partijen voordeel brengt (Tutzauer 1992: 69).
- 23 De verwarring is in dit geval veroorzaakt door een misvatting die voortkomt uit de visie van Walton (1998: 4), waarin het pragma-dialectische ideaalmodel van een kritische discussie een "highly conventionalized type of dialogue" wordt genoemd en dus ten onrechte als een actietype wordt omschreven.
- 24 Kerbrat-Orecchioni en Traverso maken een soortgelijk onderscheid tussen 'categories de texts plus ou moins institutionnalisées dans une société donnée', die neerkomen op actietypen en *speech events*, en "'types" plus abstraits de discours caractérisés par certains traits de nature rhétorico-pragmatique, ou relevant de leur organisation discursive' die lijken op een ideaalmodel (2004: 42). De eerste categorie staat voor 'événements de communication', of 'types d'interactivités', de tweede categorie staat voor 'types de discours, ou mieux, d'"activités discursives"' (2004: 43).

Bibliografie

- Axelrod, R. (1977).** Argumentation in foreign policy settings: Britain in 1918, Munich in 1938, and Japan in 1970. In: W. Zartman (red.), *The negotiation process*. Beverly Hills, CA: Sage Publications, 175–192.
- Eemeren, F.H. van & Grootendorst, R. (1992).** *Argumentation, communication and fallacies*. Hillsdale, VA: Lawrence Erlbaum.
- Eemeren, F.H. van & Grootendorst, R. (2004).** *A systematic theory of argumentation: The pragma-dialectical approach*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Eemeren, F.H. van, Grootendorst, R., Jackson, R. & Jacobs, S. (1993).** *Reconstructing argumentative discourse*. Tuscaloosa/London: Alabama University Press.
- Eemeren, F.H. van & Houtlosser, P. (2002a).** Strategic maneuvering in argumentative discourse: A delicate balance. In: F.H. van Eemeren & P. Houtlosser (red.), *Dialectic and rhetoric: The warp and woof of argumentation analysis*. Dordrecht: Kluwer Academic, 131-159.
- Eemeren, F.H. van & Houtlosser, P. (2002b).** Fallacies as derailments of strategic maneuvering. In: Th. Goodnight (red.), *Arguing communication & culture*. Selected papers from the Twelfth NCA/AFA Conference on Argumentation. Washington, DC: National Communication Association, 67-75.
- Eemeren, F.H. van & Houtlosser, P. (2005).** More about an arranged marriage. In: C.A. Willard (red.), *Critical problems in argumentation*. Selected papers from the 13th Biennial Conference on Argumentation Sponsored by the American Forensic Association and National Communication Association August, 2003. Washington, DC: National Communication Association, 345-355.
- Feteris, E.T. (1999).** *Fundamentals of legal argumentation: A survey of theories on the justification of judicial decisions*. Dordrecht: Kluwer Academic.
- Fisher, R., Ury, W. & Patton, B. (1991).** *Getting to yes: Negotiating agreement without giving in*. 2e ed.. New York: Penguin Books.
- Hundsnurscher, F. (2001).** The grammar of bargaining. In: E. Weigand & M. Dascal (red.), *Negotiation in dialogic interaction*. Amsterdam: John Benjamins.
- Hymes, D. (1972).** Models of the interaction of language and social life. In: J.J. Gumperz & D. Hymes, *Directions in sociolinguistics*. New York: Holt, Rinehart & Winston.
- Keefer, M.W., C.M. Zeitz & L.B. Resnick (2000).** Judging the quality of peer-led student dialogues. *Cognition and Instruction* 18, 53-81.
- Kerbrat-Orecchioni, C. & Traverso, V. (2004).** Types d'interactions et genres d'oral. *Langages* 153, 41-51.
- Levinson, S.C. (1992).** Activity types and language. In P. Drew & J. Heritage (red.), *Talk at work: Interaction in institutional settings*. Cambridge: Cambridge University Press, 66-100.
- Putnam, L.L. & Roloff, M.E. (1992).** Communication perspectives on negotiation. In: L.L. Putnam & M.E. Roloff (red.), *Communication and negotiation*. Newbury Park, CA: Sage Publications, 1-17.
- Putnam, L.L. & Poole, M.S. (1987).** Conflict and negotiation. In: K.H. Roberts & L.W. Porter (red.), *Handbook of organizational communication*. Newbury Park, CA: Sage Publications, 549-599.
- Sawyer, J. & Guetzkow, H. (1965).** Bargaining and negotiation in international relations. In: H.C. Kelman (red.), *International behavior: A socio-psychological analysis*. New York: Holt, Rinehart & Winston, 466-520.
- Tutzauer, F. (1992).** The communication of offers in dyadic bargaining. In: L.L. Putnam & M.E. Roloff (red.), *Communication and negotiation*. Newbury Park, CA: Sage Publications, 67-82.
- Walton, D. (1998).** *The new dialectic: Conversational contexts of argument*. Toronto: University of Toronto Press.

Complexe argumentatie op basis van doelen en gevolgen bij de toepassing van rechtsregels

1. Inleiding

Rechters rechtvaardigen hun beslissing vaak door te laten zien dat de uitkomst ervan wenselijk is in het licht van het doel van de regel die zij toepassen. Omdat rechtsregels een instrument zijn om bepaalde juridische, sociale of economische doelen te bereiken, wordt argumentatie waarin wordt verwezen naar de gevolgen van toepassing in het concrete geval in relatie tot het doel van de regel beschouwd als een belangrijke vorm van argumentatie. Deze vorm van argumentatie speelt vaak een doorslaggevende rol in moeilijke gevallen waarin een rechter de uitkomsten van verschillende interpretaties tegen elkaar moet afwegen. De rechter kan dan laten zien dat de door hem gekozen interpretatie leidt tot gevolgen die wenselijk zijn in het licht van het doel van de regel terwijl de afgewezen interpretatie zou leiden tot gevolgen die onwenselijk zijn.

Hoewel argumentatie op basis van doelen en gevolgen beschouwd wordt als een belangrijk middel om in moeilijke gevallen een juridische beslissing te rechtvaardigen wordt in de juridische literatuur relatief weinig aandacht besteed aan de inhoud en de structuur van deze complexe vorm van argumentatie. In de juridische literatuur over interpretatie en juridisch redeneren wordt voornamelijk aandacht besteed aan de 'klassieke' vormen van enkelvoudige redeneringen die worden gebruikt in de context van een teleologische interpretatie (een interpretatie waarbij wordt verwezen naar het doel, de *telos*, van de regel) of in de context van argumentatie op basis van onaanvaardbare gevolgen (*argumentum ad absurdum*). Er wordt echter niet ingegaan

Samenvatting

In dit artikel wordt een instrument ontwikkeld voor de reconstructie van argumentatie waarin een juridische beslissing wordt gerechtvaardigd door te wijzen op de gevolgen vanuit het perspectief van het doel van de regel. Om duidelijk te maken welke overwegingen een rol moeten spelen bij het reconstrueren maak ik gebruik van inzichten uit de pragma-dialectische argumentatietheorie over het reconstrueren van complexe vormen van argumentatie en over de verschillende typen beoordelingsnormen die een rol spelen bij het bepalen van de deugdelijkheid van argumentatie. Op basis hiervan ontwikkel ik een model voor de reconstructie met als doel duidelijk te maken welke keuzes aan de motivering van de rechter ten grondslag liggen en aan te geven hoe die keuzes op een verantwoorde manier geëxpliciteerd kunnen worden. Vervolgens pas ik dit model toe bij de reconstructie van twee praktijkvoorbeelden. Ik laat zien dat het model een heuristisch en kritisch hulpmiddel kan vormen bij het analyseren en beoordelen van deze complexe vorm van argumentatie.

op de vraag hoe dergelijke enkelvoudige argumentaties gebruikt worden in meer complexe argumentaties waarin gevolgen en doelen van verschillende interpretaties tegen elkaar worden afgewogen. Inzicht in de inhoud en structuur van dergelijke complexe argumentatie is vanuit een juridisch perspectief echter wel belangrijk omdat alleen op deze manier duidelijk gemaakt kan worden op welke manier een rechter gebruik heeft gemaakt van zijn discretionaire bevoegdheid bij de toepassing en interpretatie van rechtsregels. Door na te gaan welke keuzes hij hierbij aan zijn argumentatie ten grondslag heeft gelegd kan worden vastgesteld of hij op een aanvaardbare manier gebruik heeft gemaakt van die bevoegdheid.

Het doel van deze bijdrage is een instrument te ontwikkelen voor de reconstructie van argumentatie waarin een juridische beslissing wordt gerechtvaardigd door te wijzen op de gevolgen vanuit het perspectief van het doel van de regel. Om duidelijk te maken welke overwegingen een rol moeten spelen bij het reconstrueren maak ik gebruik van inzichten uit de pragma-dialectische argumentatietheorie over het reconstrueren van complexe vormen van argumentatie en over de verschillende typen beoordelingsnormen die een rol spelen bij het bepalen van de deugdelijkheid van argumentatie. Op basis hiervan ontwikkel ik een model voor de reconstructie met als doel duidelijk te maken welke keuzes aan de motivering van de rechter ten grondslag liggen en aan te geven hoe die keuzes op een verantwoorde manier geëxpliciteerd kunnen worden. Vervolgens pas ik dit model toe bij de reconstructie van twee praktijkvoorbeelden. Ik laat zien dat het model een heuristisch en kritisch hulpmiddel kan vormen bij het analyseren en beoordelen van deze complexe vorm van argumentatie.¹

2. De rechtvaardiging van juridische beslissingen en de rol van argumentatie op basis van gevolgen en doelen

De reden om argumentatie op basis van gevolgen en doelen te gebruiken is, zoals ik eerder aangaf, gelegen in de overweging dat rechtsregels een instrument vormen om bepaalde juridische, maatschappelijke en economische doelen te bereiken. Zoals de rechtsfilosoof Fuller (1958:665) stelt, kan de betekenis van een rechtsregel bepaald worden op grond van 'the good the rule aims to promote or the evil it seeks to avert'. Rechtsregels zijn bedoeld om bepaalde waarden te bevorderen die vanuit het perspectief van de rechtvaardigheid of het algemeen belang als essentieel worden beschouwd.

Verschillende rechtsfilosofen en rechtstheoretici zoals Bell (1983), Eskridge (1994), Fuller (1948, 1958), Gottlieb (1968), Lyons (1993:41-63), MacCormick (1978, 2005), MacCormick en Summers (1991:518-519), Nozick (1993) en Wróblewski (1992:103-107) stellen dat rechters rechtsregels zo moeten toepassen en interpreteren dat de gevolgen van toepassing bijdragen tot het verwezenlijken van dergelijke doelen en waarden. Het doel van een rechtsregel kan vanuit dit perspectief worden opgevat als een norm om te beoordelen of de gevolgen van mogelijke alternatieve interpretaties als bevorderlijk voor het bereiken van het doel van de regel beschouwd kunnen worden. Toepassing van een regel die zou leiden tot gevolgen die in strijd zouden zijn met het doel ervan moet vanuit dit perspectief als onwenselijk worden beschouwd.

In hun internationale onderzoeksproject naar het gebruik van verschillende soorten argumentatie bij de interpretatie van rechtsregels, *Interpreting Statutes*, behandelen MacCormick en Summers (1991:524 ev.) de verschillende vormen van argumentatie die gebruikt worden

Complexe argumentatie op basis van doelen en gevolgen bij de toepassing van rechtsregels

wanneer bij de interpretatie wordt verwezen naar de doelen en waarden die een regel verondersteld wordt te bevorderen. Vormen van dergelijke *teleologisch-evaluatieve* argumentatie zijn volgens hen teleologische argumentatie, functionele argumentatie, argumentatie op basis van gevolgen en *reductio ad absurdum*.

Uit de resultaten van dit onderzoeksproject blijkt dat teleologisch-evaluatieve argumentatie een belangrijke rol speelt in situaties waarin er volgens de rechter een conflict is tussen de letterlijke betekenis van een regel en de betekenis die het meest in overeenstemming is met het uiteindelijke doel van de regel (1991:484-485). Volgens MacCormick en Summers (1991:384-385) kan elke interpretatie van een rechtsregel bekritiseerd worden op grond van teleologisch-evaluatieve argumenten als de interpretatie tot gevolgen zou leiden die onaanvaardbaar zijn vanuit het perspectief van het doel van de regel. Volgens hen vormt argumentatie op basis van gevolgen, doelen en waarden vaak de uiteindelijke rechtvaardiging in gevallen waarin een rechter verwijst naar de fundamentele waarden van de rechtsorde. De rechter moet dan de verschillende strijdige interpretaties afwegen op basis van de gevolgen voor het concrete geval in het licht van het doel van de regel. In sommige gevallen leidt dit ertoe dat het toepassingsbereik van de regel wordt uitgebreid, in andere gevallen dat het toepassingsbereik wordt beperkt .

Hoewel in de rechtsfilosofie en de rechtstheorie dus erkend wordt dat argumentatie op basis van gevolgen en doelen van een regel een belangrijke rol speelt in de rechtvaardiging van een juridische beslissing, wordt geen speciale aandacht besteed aan de inhoud en de structuur van deze complexe vorm van argumentatie. Er wordt niet ingegaan op de vraag welk algemeen basispatroon aan dergelijke complexe argumentatie ten grondslag ligt gezien de motiveringsplicht van de rechter en hoe dit basispatroon in verschillende soorten situaties bij de toepassing van rechtsregels kan worden ingevuld.²

3. Een pragma-dialectisch instrumentarium voor de reconstructie van argumentatie op basis van gevolgen in relatie tot het doel van een rechtsregel

Vanuit een pragma-dialectisch perspectief wordt argumentatie opgevat als onderdeel van een kritische discussie. Dit impliceert voor de reconstructie van complexe vormen van argumentatie, zoals argumentatie op basis van gevolgen in het licht van doelen, dat in de reconstructie duidelijk gemaakt moet worden in welke discussiecontext een rechter zijn beslissing rechtvaardigt en hoe hij daarbij reageert of anticipeert op verschillende vormen van kritiek. Met behulp van een dergelijke reconstructie kan duidelijk worden gemaakt hoe de argumentatie zo geanalyseerd kan worden dat de afwegingen en keuzes die aan de beslissing ten grondslag liggen expliciet kunnen worden gemaakt.

3.1 De complexiteit van de argumentatie in relatie tot de aard van het verschil van mening.

In pragma-dialectische termen vindt de argumentatie van een rechter plaats in de context van een *gemengd geschil* waarin de ene partij beweert dat een bepaalde regel in het concrete geval (in een bepaalde betekenis) moet worden toegepast en de andere partij beweert dat die regel niet (of in een andere betekenis) moet worden toegepast. Voor de reconstructie van de argumentatie van de rechter impliceert dit dat de hoofdargumentatie op het eerste niveau zo geanalyseerd moet worden dat de keuze of afweging tussen die twee standpunten expli-

ciet wordt gemaakt. Wanneer het gaat om een gemengd geschil waarin partij A bijvoorbeeld beweert dat regel X moet worden toegepast in de beperkte betekenis X' en partij B beweert dat regel X moet worden toegepast in de ruime betekenis X'' kunnen de standpunten van de partijen als volgt weergegeven worden:

- +X' : Regel X moet worden toegepast in beperkte betekenis X'
- + X'' : Regel X moet worden toegepast in de ruime betekenis X''

Als de rechter van mening is dat toepassing van de regel X in betekenis X' de voorkeur verdient omdat toepassing in betekenis X' leidt tot wenselijke gevolgen in het licht van het doel van de regel en in betekenis X'' niet, moet op het niveau van de hoofdargumentatie de volgende complexe nevenschikkende argumentatie gereconstrueerd worden die bestaat uit twee enkelvoudige *pragmatische* argumentaties:

- (1a)
- 1' Toepassing van regel X in betekenis X' is wenselijk
- 1.1a Toepassing van regel X in betekenis X' leidt tot Y'
- 1.1a Y' is wenselijk

- (1b)
- 1'' Toepassing van regel X in betekenis X'' is onwenselijk
- 1.1c Toepassing van regel X in betekenis X'' leidt tot Y''
- 1.1d Y'' is onwenselijk

Het complementerende argument waarin de afweging wordt gemaakt tussen de twee alternatieven (1a) en (1b) kan als volgt gereconstrueerd worden:

- (1.1e) Als toepassing van regel X in betekenis X' leidt tot het wenselijke gevolg Y' en toepassing in betekenis X'' leidt tot het onwenselijke gevolg Y'', dan is toepassing van regel X in betekenis X' wenselijk en toepassing in betekenis X'' onwenselijk

Door de hoofdargumentatie te reconstrueren vanuit het perspectief van de discussiecontext kan duidelijk worden gemaakt dat het hier gaat om een complexe argumentatie waaraan de keuze tussen de twee alternatieven op grond van de gevolgen ten grondslag ligt. In veel gevallen blijft een deel van deze argumentatie impliciet en moet hij in de reconstructie expliciet worden gemaakt om duidelijk te maken welke argumenten precies beoordeeld moeten worden.

3.2 De complexiteit van de argumentatie in relatie tot de verschillende vormen van kritiek.

Vanuit een pragma-dialectisch perspectief heeft een rechter die pragmatische argumentatie zoals (1a) en (1b) naar voren heeft gebracht een verdedigingsplicht om de kritische vragen te beantwoorden die horen bij pragmatische argumentatie:³

1. Leidt toepassing van regel X (in een bepaalde interpretatie) tot Y?
2. Is Y inderdaad wenselijk/onwenselijk?

Complexe argumentatie op basis van doelen en gevolgen bij de toepassing van rechtsregels

Bij argumentatie op grond van gevolgen en doelen moet in het antwoord op vraag 2 (waarin gevraagd wordt naar een rechtvaardiging van het normatieve argument 1.1b/1.1d) worden aangegeven dat de gevolgen wenselijk/onwenselijk zijn door te verwijzen naar het doel van de regel. In de reconstructie moet dan vervolgens een tweede niveau van *subargumentatie* gereconstrueerd worden waarin deze kritische vraag wordt beantwoord:

(2a)

1.1b Gevolg Y' is wenselijk

1.1b.1a Gevolg Y' is verenigbaar met doel D

1.1b.1b Doel D is de bedoeling van de historische wetgever/een rationeel doel dat objectief dat ten grondslag ligt aan het (betreffende deel van) het rechtssysteem

(1.1b.1a-1.1b.1b')

Als D de bedoeling is van de historische wetgever/een rationeel doel is dat ten grondslag ligt aan het (betreffende deel van) het rechtssysteem, en als Y' verenigbaar is met D, dan is Y' wenselijk

(2b)

1.1d Gevolg Y'' is onwenselijk

1.1d.1a Gevolg Y'' is onverenigbaar met doel D

1.1d.1b Doel D is de bedoeling van de historische wetgever/een rationeel doel dat objectief dat ten grondslag ligt aan het (betreffende deel van) het rechtssysteem

(1.1d.1a-1.1d.1b')

Als D de bedoeling is van de historische wetgever/een rationeel doel is dat ten grondslag ligt aan het (betreffende deel van) het rechtssysteem, en als Y'' onverenigbaar is met D, dan is Y'' onwenselijk

In pragma-dialectische termen gaat het hier om argumentatie op basis van een *kentekenrelatie*. In de rechtstheorie wordt deze vorm van argumentatie gekarakteriseerd als argumentatie op basis van *coherentie* met bepaalde doelen, beginselen en waarden. Dit impliceert dat bij de relevante kritische vraag voor kentekenargumentatie gevraagd moet worden naar de doelen, beginselen en waarden waarmee de gevolgen coherent zouden zijn.

Voor een verdere verdediging van deze kentekenargumentatie op basis van coherentie kan het argument 1.1b.1b/1.1d.1b verdere rechtvaardiging behoeven zodat antwoord moet worden gegeven op de vraag op grond waarvan de rechter van mening is dat dit doel de bedoeling van de historische wetgever is of een rationeel doel is dat ten grondslag ligt aan het (betreffende deel van) het rechtssysteem. In het geval van een beroep op het feit dat D de bedoeling is van de historische wetgever gaat het om de rechtvaardiging van een *subjectief-teleologische* interpretatie die gerechtvaardigd moet worden door te verwijzen naar de wetgeschiedenis. In het geval van een beroep op het feit dat D een rationeel doel is gaat het om de rechtvaardiging van een *objectief-teleologische* interpretatie die gerechtvaardigd moet worden door te verwijzen naar de doelen, beginselen en waarden die de rationale, de *ratio legis*, van de regel vormen:

(3)

- 1.1b.1b Doel D is bedoeld door de historische wetgever/is een rationeel doel dat wordt voorgeschreven door de geldende rechtsorde
- 1.1b.1b.1 Doel D kan worden gevonden in de volgende documenten (...)/doel D ligt ten grondslag aan de volgende regels, beginselen, principes en waarden van de geldende rechtsorde (...)

Bij de reconstructie van argumentatie op basis van gevolgen en doelen in de rechtvaardiging van een rechterlijke beslissing moeten dus twee vormen van complexe argumentatie onderscheiden worden. Op het hoofdniveau bestaat de motivering uit een nevenschikkende argumentatie die duidelijk maakt welke alternatieve interpretaties afgewogen worden. Op het lagere niveau bestaat de motivering uit twee lijnen van onderschikkende argumentatie waarbij de rechter anticipeert en reageert op bepaalde vormen van kritiek.

Bij een volledige rechtvaardiging bestaat de argumentatie vanuit een pragma-dialectisch perspectief dus uit drie niveaus waarbij steeds de keuzes die aan de beslissing ten grondslag liggen geëxpliciteerd worden. Vanuit een rechtsfilosofisch en rechtstheoretisch perspectief maakt de explicitering van deze keuzes duidelijk hoe de rechter gebruik heeft gemaakt van zijn discretionaire bevoegdheid bij de toepassing en interpretatie van regels. Deze explicitering is belangrijk omdat in de praktijk vaak grote delen van de argumentatie impliciet blijven en niet duidelijk is welke keuzes aan de beslissing ten grondslag liggen. Het pragma-dialectische perspectief biedt een hulpmiddel om deze keuzes op een verantwoorde manier te expliciteren vanuit de verdedigingsplicht die een rechter heeft om antwoord te geven op de relevante kritische vragen.

Hoe de argumentatie er in de praktijk uit ziet, welke keuzes aan de beslissing ten grondslag liggen en hoe die met behulp van het pragma-dialectische instrumentarium geëxpliciteerd kunnen worden zal ik hierna laten zien.

4. Toepassing van het pragma-dialectische instrumentarium op voorbeelden van argumentatie op basis van doelen en gevolgen

Zoals ik eerder aangaf wordt argumentatie op basis van doelen en gevolgen vaak gebruikt in een situatie waarin er een conflict is tussen de letterlijke betekenis van een regel en een betekenis die het meest in overeenstemming is met het uiteindelijke doel van de regel. In het volgende zal ik laten zien hoe met behulp van het hiervoor geschetste instrumentarium een reconstructie gegeven kan worden van beslissingen waarin de rechter verdedigt dat een regel niet in de ruime letterlijke betekenis, maar in een beperkte betekenis moet worden toegepast die meer in overeenstemming is met het doel van de regel en zal ik aangeven hoe de keuzes die aan die beslissing ten grondslag liggen expliciet kunnen worden gemaakt.

Het eerste voorbeeld (A) is een beslissing van de Supreme Court van de Verenigde Staten in de beroemde zaak *Holy Trinity Church v. US* (143 U.S. 457) van 29 februari 1892. In deze zaak ging het om de vraag of de wet die de import van buitenlandse werknemers in de VS verbood ook van toepassing was op een Engelse predikant die naar de VS was gekomen om in dienst te treden van de Protestant Episcopal Holy Trinity Church in New York.

Naar de mening van de eiser, de VS, en de lagere rechter is het handelen van de kerk in

Complexe argumentatie op basis van doelen en gevolgen bij de toepassing van rechtsregels

strijd met de wet omdat het volgens Chapter 164, 23 St. p. 332 verboden is om te helpen bij het importeren of immigreren van een buitenlander in de VS die de bedoeling heeft werk of arbeid te verrichten. Volgens de Supreme Court is deze wettelijke bepaling over immigratie in dit concrete geval echter niet van toepassing omdat het handelen van de kerk, hoewel het handelen volgens de letter van de bepaling wel onder de wet valt. Naar de mening van de Supreme Court zou toepassing in de ruime letterlijke betekenis tot een absurd resultaat leiden omdat het in strijd zou zijn met de geest van de wet en de bedoeling van de wetgever. Volgens de Supreme Court was het niet de bedoeling van de wetgever om de komst van 'ministers of the gospel' te verhinderen. Volgens de Supreme Court kan de betekenis van een wet worden gevonden in het kwaad dat het moet bestrijden, in het geval van deze wet de praktijk van grote kapitalisten die hun agenten in het buitenland betaalden om grote aantallen ongeschoolde buitenlandse werknemers naar de VS te halen en hun overtocht te betalen op basis van een contract waarbij zij zich vastlegden om bij aankomst voor een bepaalde tijd voor een zeer laag salaris te werken.

Het tweede voorbeeld (B) is de bekende Nederlandse zaak van de *Onwaardige kleinzoon*. In deze zaak ging het om de vraag of iemand die veroordeeld is tot een levenslange gevangenisstraf in Australië omdat hij zijn vader en de vrouw van zijn vader vermoord heeft, recht heeft op zijn vaders wettige erfdeel in de nalatenschap van zijn grootmoeder. Het Hof (Hof Amsterdam, 15 augustus 2002, NJ 2003, 53) beslist uiteindelijk dat artikel 4:889 jo en artikel 4:960 van het Burgerlijk Wetboek die een kind als plaatsvervanger het wettig kinsdeel van de erfenis van een overleden ouder geeft, niet van toepassing is in het concrete geval. Het Hof betoogt dat het in de concrete omstandigheden te rechtvaardigen is om een uitzondering te maken op grond van redelijkheid en billijkheid omdat toepassing zou leiden tot een onaanvaardbaar gevolg dat in strijd zou zijn met het doel en de strekking van de regel. De regeling van onwaardigheid in het erfrecht geeft volgens de rechter uitdrukking aan een algemeen achterliggend beginsel in het recht (dat ook in een uitspraak van de Hoge Raad geformuleerd wordt (HR 7 december 1990, 'De onwaardige deelgenoot') dat men geen voordeel behoort te hebben van de opzettelijk veroorzaakte dood van een ander. Wanneer de kleinzoon zou profiteren van de opzettelijk veroorzaakte dood van zijn vader door zijn vaders deel van de erfenis te ontvangen zouden de gevolgen in het concrete geval in strijd komen met de achterliggende doelen en beginselen van het erfrecht.

Hieronder volgt een analyse van de twee voorbeelden.

(A) Holy Trinity Church v. US

Argumentatie op het eerste niveau van de hoofdargumentatie (zie 1a and 1b)

- 1' Toepassing van regel X in de beperkte interpretatie X', inhoudend dat de regel niet van toepassing is op vreemdelingen die arbeid verrichten als dienaar van het Woord, is wenselijk
- 1.1a Toepassing van regel X in de beperkte interpretatie X', leidt tot gevolg Y', dat dienaren van het Woord toegelaten kunnen worden in de VS
- 1.1b Gevolg Y' is wenselijk

- 1'' Toepassing van regel X in de ruime interpretatie X'', inhoudend dat de regel van toepassing is op alle vreemdelingen die arbeid verrichten, is onwenselijk
- 1.1c Toepassing van regel X in de ruime interpretatie X'' zou leiden tot gevolg Y'', dat dienaren van het Woord niet toegelaten zouden worden in de VS
- 1.1d Gevolg Y'' is onwenselijk

De argumentatie op het tweede niveau van de subargumentatie (zie 2a, 2b en 3)

- 1.1b Gevolg Y' is wenselijk
- 1.1b.1 Gevolg Y' is verenigbaar met de geest van de wet en de bedoeling van de wetgever D, inhoudend dat het doel van de regeling was de toevloed van ongeschoolde arbeiders tegen te houden.
 - 1.1b.1.1 Doel D is beoogd door de historische wetgever, blijkend uit de titel van de regeling, het kwaad dat de regeling moest bestrijden en de rapporten van de wetgevingscommissies
- 1.1d Gevolg Y'' is onwenselijk
- 1.1d.1a Gevolg Y'' zou onverenigbaar zijn met de geest van de wet en met de bedoeling van de wetgever D, inhoudend dat het doel van de regeling was de toevloed van ongeschoolde arbeiders tegen te houden
 - 1.1d.1a.1 Doel D is beoogd door de historische wetgever, blijkend uit de titel van de regeling, het kwaad dat de regeling moest bestrijden en de rapporten van de wetgevingscommissies

Voorbeeld (B) De onwaardige kleinzoan

Argumentatie op het eerste niveau van de hoofdargumentatie (zie 1a and 1b)

- 1' Toepassing van regel X in de beperkte interpretatie X', inhoudend dat de regel niet van toepassing is op iemand die zijn vader vermoord heeft, is wenselijk (in overeenstemming met de eisen van redelijkheid en billijkheid)
- 1.1a Toepassing van regel X in de beperkte interpretatie X', leidt tot gevolg Y', dat de zoon die zijn vader vermoord heeft niet profiteert van de opzettelijk veroorzaakte dood van zijn vader
- 1.1b Gevolg Y' is wenselijk
- 1'' Toepassing van regel X in de ruime interpretatie X'', inhoudend dat de regel ook van toepassing is op een zoon die zijn vader vermoord heeft, is onwenselijk
- 1.1c Toepassing van regel X in de ruime interpretatie X'' zou leiden tot gevolg Y'', dat de zoon die zijn vader vermoord heeft profiteert van de opzettelijk veroorzaakte dood van zijn vader
- 1.1d Gevolg Y'' is onwenselijk

Complexe argumentatie op basis van doelen en gevolgen bij de toepassing van rechtsregels

De argumentatie op het tweede niveau van de subargumentatie (zie 2a, 2b en 3)

- 1.1b Gevolg Y' is wenselijk
- 1.1b.1 Gevolg Y' is verenigbaar met de geest en het doel van het erfrecht D, inhoudend dat voorkomen moet worden dat iemand die onwaardig is kan erven
 - 1.1b.1.1 Doel D ligt ten grondslag aan het erfrecht, blijkend uit het door de Hoge Raad in zijn arrest van 7 december 1990 (de onwaardige deelgenoot) geformuleerde algemene rechtsbeginsel in het erfrecht dat men geen voordeel behoort te hebben van de opzettelijk veroorzaakte dood van een ander.
- 1.1d Gevolg Y'' is onwenselijk
- 1.1d.1a Gevolg Y'' zou onverenigbaar zijn met de geest en het doel van het erfrecht D, inhoudend dat voorkomen moet worden dat iemand die onwaardig is kan erven
 - 1.1d.1.1 Doel D ligt ten grondslag aan het erfrecht, blijkend uit het door de Hoge Raad in zijn arrest van 7 december 1990 (de onwaardige deelgenoot) geformuleerde algemene rechtsbeginsel in het erfrecht dat men geen voordeel behoort te hebben van de opzettelijk veroorzaakte dood van een ander.

Beide voorbeelden waarbij de rechter de voorkeur voor een beperkte interpretatie rechtvaardigt op grond van de gevolgen in het licht van het doel van de regel vertonen op het niveau van de hoofdargumentatie en de subargumentatie hetzelfde patroon. De argumentatie op het hoofdniveau moet gereconstrueerd worden als de complexe argumentatie bestaande uit een combinatie van (1a) en (1b), waar (1a) in dit geval de geprefereerde beperkte toepassing is op grond van de wenselijkheid van de gevolgen en (1b) de afgewezen ruime toepassing op grond van de onwenselijkheid van de gevolgen. Om de structuur van de argumentatie compleet te reconstrueren moeten de argumenten 1.1a, 1.1b en 1.1a-1.1d' die in de letterlijke tekst impliciet zijn gebleven aangevuld worden. De argumentatie op het subniveau moet gereconstrueerd worden als complexe argumentatie bestaande uit (2a) en (2b). Met deze subargumentatie anticipeert de rechter op de kritische vraag waarom gevolg Y' wenselijk is en Y'' onwenselijk. In zijn ondersteuning verwijst de rechter naar de bedoeling van de wetgever door aan te geven welk 'kwaad' de wetgever met de regeling wilde bestrijden en door te stellen dat de wetgever niet gewild kan hebben dat het concrete geval onder de regel zou vallen. Deze bedoeling wordt in (3a) en (3b) gerechtvaardigd door aan te geven waaruit die bedoeling van de wetgever kan worden afgeleid.

De verschillen tussen de twee voorbeelden hebben betrekking op de manier waarop deze bedoeling wordt gereconstrueerd. Afhankelijk van de aard van de bedoeling van de wetgever wordt in de ondersteunende argumentatie (3) in (A) verwezen naar historische documenten en in (B) naar het in een uitspraak van de Hoge Raad geformuleerde onderliggende rechtsbeginsel in het erfrecht dat men geen voordeel behoort te hebben van de opzettelijk veroorzaakte dood van een ander.

Uit de reconstructie van deze twee voorbeelden wordt duidelijk dat de argumentatie gebaseerd is op een afweging van een ruime letterlijke interpretatie en een beperkte interpretatie waarbij een uitzondering wordt gemaakt en dat daarbij de voorkeur wordt gegeven aan de beperkte interpretatie op grond van het feit dat de gevolgen daarvan meer in overeenstemming zijn met het doel van de regel. Het pragma-dialectische kader vormt

bij de reconstructie een heuristisch hulpmiddel om te laten zien welke impliciete keuzes aan de motivering ten grondslag liggen. Door duidelijk te maken op welke kritische vragen de rechter in zijn motivering antwoord moet geven wordt ook een kritisch hulpmiddel geboden om vast te stellen of de rechter in zijn argumentatie daarbij op een bevredigende manier antwoord heeft gegeven op deze vragen.

5. Conclusie

In deze bijdrage heb ik inzichten uit de rechtsfilosofie en rechtstheorie geïntegreerd in een pragma-dialectisch kader om een instrument te ontwikkelen voor een analyse en beoordeling van argumentatie op basis van doelen en gevolgen bij de toepassing van rechtsregels. Het instrument biedt een heuristisch en kritisch hulpmiddel dat gebruikt kan worden bij de analyse en beoordeling van complexe vormen van juridische argumentatie wanneer een rechter ter rechtvaardiging van zijn beslissing een beroep doet op de gevolgen van de beslissing in relatie tot het doel van de regel. De reconstructie van de voorbeelden laat zien dat de complexe argumentatie bestaat uit verschillende enkelvoudige argumentaties die elkaar op een specifieke manier aanvullen en ondersteunen.

De rationale voor de reconstructie wordt gegeven door het pragma-dialectische kader dat vereist dat de beslissing geanalyseerd wordt als onderdeel van een kritische discussie over twee alternatieve toepassingsmogelijkheden van een rechtsregel waarbij de rechter anticipeert en reageert op bepaalde vormen van kritiek. Ik heb laten zien dat in een discussie over een ruime of beperkte toepassing van een rechtsregel op basis van respectievelijk de letterlijke betekenis en de betekenis op grond van het doel van de regel een algemeen patroon op het niveau van de hoofdargumentatie en de subargumentatie te zien is dat verantwoord kan worden vanuit het pragma-dialectische perspectief. Dit perspectief maakt het mogelijk te laten zien dat de complexiteit van de argumentatie verband houdt met de aard van het verschil van mening en met de verschillende soorten reacties op kritiek. De reconstructie maakt duidelijk hoe het afwegen van twee alternatieve interpretaties op een adequate manier geanalyseerd kan worden. Op deze manier biedt het instrument een heuristisch hulpmiddel om de argumentatieve stappen te reconstrueren die nodig zijn voor een complete rechtvaardiging van een beslissing en biedt het een kritisch hulpmiddel doordat het duidelijk maakt welke elementen van de rechtvaardiging aan kritiek onderworpen moeten worden. Door het instrument toe te passen op voorbeelden uit de praktijk wordt duidelijk gemaakt hoe verschillende vormen van dergelijke complexe argumentatie te reconstrueren zijn als implementaties van een algemeen basispatroon. Dit basispatroon kan vanuit het perspectief van een redelijke discussie als ideaalmodel en daarmee als heuristisch en kritisch instrument dienen voor de manier waarop een rechter vanuit zijn verantwoordingsplicht zijn motivering behoort in te richten.

Noten

- 1 Voor verdere voorbeelden van de toepassing van dit instrumentarium bij het analyseren en beoordelen van pragmatische argumentatie in het recht zie Feteris 2002a, 2002b, 2003, 2004.
- 2 Alexy (1989) en Peczenik (1989) geven een beschrijving van de logische vorm van enkelvoudige vormen van argumentatie zoals teleologische argumentatie en argumentatie op basis van onaanvaardbare gevolgen.

Complexe argumentatie op basis van doelen en gevolgen bij de toepassing van rechtsregels

Zij geven echter niet aan hoe deze vormen van enkelvoudige argumentatie gebruikt worden in complexe rechtvaardigingen en zij geven ook niet aan hoe de logische analyse gebruikt kan worden bij het analyseren en beoordelen van concrete voorbeelden.

- 3 Voor een beschrijving van de verschillende soorten kritische vragen die bij pragmatische argumentatie in een juridische context gesteld kunnen worden zie Feteris (2002b, 2003)

Bibliografie

- Alexy, R.: 1989**, A theory of legal argumentation. The theory of rational discourse as theory of legal justification, Clarendon Press, Oxford (Translation of *Theorie der juristischen Argumentation. Die Theorie des rationalen Diskurses als Theorie der juristischen Begründung*. Frankfurt a.M.: Suhrkamp, 1978).
- Bell, J.: 1983**, Policy arguments in judicial decisions, Clarendon Press, Oxford.
- Eemeren, F.H. van, R. Grootendorst: 1992**, Argumentation, Communication and Fallacies. Erlbaum, Hillsdale, NJ.
- Eemeren, F.H. van, R. Grootendorst: 2004**, A systematic theory of argumentation. The pragma-dialectical approach, Cambridge University Press, Cambridge.
- Esckridge, W.N. jr.: 1994**, Dynamic statutory interpretation, Harvard University Press, Cambridge, MA.
- Feteris, E.T.: 1999**, Fundamentals of legal argumentation, Kluwer, Dordrecht etc.
- Feteris, E.T.: 2002a**, 'A pragma-dialectical approach of the analysis and evaluation of pragmatic argumentation in a legal context', *Argumentation*, Vol. 16, No. 3, pp. 349-367.
- Feteris, E.T.: 2002b**, 'The role of arguments from consequences in practical argumentation in a legal context', In H. Hansen C.W.Tindale, J.A. Blair, R.H. Johnson, R.C. Pinto (eds.), *Argumentation and its applications*. Ontario Society for the Study of Argumentation.(CD-rom)
- Feteris, E.T.: 2003**, 'The rational reconstruction of pragmatic argumentation in a legal context: the analysis and evaluation of teleological argumentation', In: F.H. van Eemeren, J.A. Blair, C.W. Willard (eds.), *Proceedings of the fifth ISSA conference on argumentation*. Sicsat, Amsterdam.
- Feteris, E.T.: 2004**, 'Arguments from unacceptable consequences and a reasonable application of law', In: J.A. Blair, D. Farr, H.V. Hansen, R.H. Johnson, C.W. Tindale (eds.), *Informal Logic@25*. Windsor, ON: OSSA (CD-rom)
- Fuller, L.: 1948**, 'The case of the Speluncean Explorers' law', *Harvard Law Review*, Vol. 62.
- Fuller, L.: 1958**, 'Positivism and the fidelity to law - A reply to professor Hart', *Harvard Law Review*, Vol. 71, pp. 630-672.
- Gottlieb, G.: 1968**, The logic of choice: An investigation of the concepts of rule and rationality, Allen and Unwin, London.
- Lyons, D.: 1993**, Moral aspects of legal theory. Essays on law, justice, and political responsibility. Cambridge University Press, Cambridge.
- MacCormick, D.N.: 1978**, Legal reasoning and legal theory, Clarendon Press, Oxford.
- MacCormick, D.N.: 2005**, Rhetoric and the rule of law. Oxford: Oxford University Press.
- MacCormick, N and R.S. Summers: 1991**, Interpreting statutes. A comparative study, Dartmouth, Aldershot etc.
- Nozick, R.: 1993**, The nature of rationality, Princeton University Press, Princeton.
- Peczenik, A.: 1989**, On law and reason, Kluwer, Dordrecht etc.
- Summers, R.S.: 1978**, 'Two types of substantive reasons: The core of a theory of Common-Law justification', *Cornell Law Review*, 63, pp. 707-788.
- Wróblewski, J.: 1992**, The judicial application of law. (Edited by Zenon Bankowski and Neil MacCormick), Kluwer, Dordrecht etc.

De lijst met drogredenen in Aristoteles' *Rhetorica* (2.24)

1. Inleiding

De filosoof Aristoteles behandelt in zijn *Rhetorica* (ongeveer 330 v. Chr.) grotendeels dezelfde stof als de 'gewone' retorici van zijn tijd in hun handboeken bespreken – dat blijkt onder meer uit vergelijking met de *Rhetorica ad Alexandrum* (ongeveer 340 v. Chr.), het enige bewaard gebleven 'gewone' handboek uit die periode. Wel behandelt hij die stof heel anders, veel geavanceerder, met talrijke conceptuele innovaties. Zo loopt hij vooruit op concepten uit de moderne argumentatietheorie als 'enkelvoudige argumentatie' (door hem 'enthymeem' genoemd, zie hierover Braet 1997a, 1999a) en 'argumentatieschema' (dat draait om wat hij 'gemeenschappelijke topen' noemt, zie hierover Braet 2002, 2005). Maar soms voegt Aristoteles ook iets aan de toen bekende stof toe. Daartoe behoort zijn uiteenzetting van drogredenen. Weliswaar vindt men ook in de *Ad Alexandrum* aanwijzingen om de argumentatie van de tegenpartij te bekritisieren, die vanuit modern standpunt als aanzetten tot een drogredenleer zijn te interpreteren, maar die aanwijzingen zijn niet zo bedoeld (Braet 1997b). Anders dan bij het enthymeem en de topen het geval is, sluit Aristoteles bij zijn retorische drogredenleer ook niet bij dit soort primitieve aanzetten aan. Dat zal althans één van de conclusies van dit artikel zijn.

De uiteenzetting van de drogredenen is te vinden in boek 2, hoofdstuk 24, van de *Rhetorica*.¹ Daar staat wat men algemeen ziet als een (beknopte) variant van Aristoteles' pionierswerk op het terrein van de drogredenleer – dit werk is vooral bekend uit *De sophisticis elenchis*, dat als een aanhangsel van de *Topica* beschouwd wordt en tot de dialectica hoort, maar ook in zijn logica besteedt Aristoteles aandacht aan dit thema.² De retorische variant

Samenvatting

De lijst met tien drogredenen in Aristoteles' *Rhetorica* 2.24 heeft een heterogeen karakter. Bij nadere beschouwing blijken er vier bronnen in te kunnen worden aangewezen waaruit drogredenen kunnen ontspringen: 1 dubbelzinnig taalgebruik als gevolg van quasi-argumentatieve indicatoren of andere betekenisgebreken, 2 irrelevantie van de uitspraak, 3 onaanvaardbare argumentatie als gevolg van incorrecte toepassing van tot argumentatieschema's herleidbare topische principes, 4 schending van logische eisen die de gevolgde redenering ongeldig maken. Opvallend is dat Aristoteles er, anders dan in aanzet de schrijver van de *Rhetorica ad Alexandrum*, nergens in zijn *Rhetorica* voor gekozen heeft om drogredenen te bespreken in termen van kritische vragen bij argumentatieschema's.

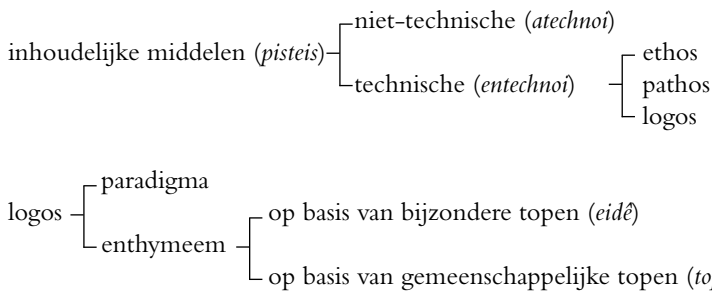
De lijst met drogredenen in Aristoteles' *Rhetorica* (2.24)

bestaat uit een lijst met tien drogredenen. Ik zal in dit artikel deze lijst eerst in het geheel van de *Rhetorica* plaatsen (paragraaf 2). Bij deze plaatsbepaling blijkt al dat Aristoteles zijn tien drogredenen ziet als 'topen van schijnbare enthymemen.' De vraag is wat hij daarmee bedoelt. Een nadere bepaling van deze vraag leidt tot de vraagstelling of de tien drogredenen misschien te interpreteren vallen als principieel incorrecte argumentatieschema's (paragraaf 3). Na een weergave van de tien drogredenen (paragraaf 4) moet ik deze vraag op basis van een nadere analyse (paragraaf 5) negatief beantwoorden: de lijst met tien drogredenen bevat vier soorten, waarvan er drie niets met argumentatieschema's te maken hebben en één wel, maar het betreft hier geen schema's die in principe incorrect zijn, het gaat slechts om schema's die vaak incorrect worden toegepast. Wat al met al opvalt is dat Aristoteles, anders dan je zou verwachten en anders dan de schrijver van de *Ad Alexandrum*, nergens vooruitloopt op het moderne idee van de evaluatie van het gebruik van argumentatieschema's aan de hand van kritische vragen die specifiek zijn voor een bepaald type schema. Ondanks deze 'doorkruiste verwachting' heeft Aristoteles met deze lijst toch een interessante bijdrage geleverd aan de geschiedenis van de drogredenleer: met zijn vier soorten drogredenen anticipeert hij opnieuw op moderne theorievorming (paragraaf 6).

2. De plaats van de lijst met drogredenen in de *Rhetorica*

De lijst met drogredenen staat aan het eind van Aristoteles' behandeling van de inhoudelijke persuasie-middelen. Deze behandeling van de inhoudelijke middelen (later de *inventio* genoemd) beslaat heel boek 1 en 2 van de *Rhetorica*. In boek 3 volgt dan, slechts losjes met boek 1 en 2 verbonden, de bespreking van de verwoording (de latere *elocutio*) en de ordening (de latere *dispositio*) van de rede.

De behandeling van de inhoudelijke middelen is, zoals bekend, als volgt gestructureerd:

Opmerkelijk is dat Aristoteles bij de introductie van de drie technische persuasie-middelen (ethos, pathos en logos) van logos zegt dat dit middel erin bestaat dat het iets aantoonst of schijnt aan te tonen (1.2.4). Met andere woorden, logos is niet alleen correcte argumentatie, maar ook incorrecte of schijnargumentatie. Met dit onderscheid lijkt – hij is er niet expliciet over – Aristoteles te anticiperen op het onderscheid tussen hoofdstuk 23 en 24 van boek 2. Hij is daar gekomen aan het eind van zijn uiteenzetting van de inhoudelijke persuasie-middelen. Nadat hij eerder ethos en pathos en enthymemen op basis van bijzondere topen (geordend volgens de drie soorten redenvoeringen: gerechtelijk, politiek en ceremonieel) heeft besproken, volgt nu de behandeling van enthymemen op basis van gemeenschappelijke

topen. Hij splitst deze laatste behandeling in tweeën: in hoofdstuk 23 gaat het om topen voor echte (correcte) enthymemen en in hoofdstuk 24 om topen van schijnbare (incorrecte) enthymemen, *topoi tôn phainomenôn enthymématôn* (2.24.2: 00b37–01a1). Hoofdstuk 24 bevat dus, is men geneigd te denken, een bespreking van logos voor zover dat middel iets schijnt aan te tonen oftewel schijnargumentatie.³

Aristoteles omschrijft wat wij drogredenen noemen in de *Rhetorica* dus als ‘topen van schijnbare enthymemen.’ De vraag die rijst, is: wat bedoelt hij met die ‘topen van schijnbare enthymemen’? Voordat ik die vraag probeer te beantwoorden, zal ik die nog wat specificeren.

3. Nadere vraagstelling

De lijst met drogredenen wordt in het begin van 2.24 als volgt ingeleid. ‘Gegeven dat het bij het *syllogismos* kan zijn dat het ene er echt een is, en het andere er geen is maar zich alleen als *syllogismos* voordoet, en gegeven dat het enthymeeem een soort van *syllogismos* is, moet het noodzakelijkerwijs ook bij het enthymemen zo zijn dat het ene er echt een is, en het andere geen enthymeeem is maar zich alleen zo voordoet’ (2.24.1).⁴

Hieruit zou je afleiden dat Aristoteles de schijnbare enthymemen zag als een soort van schijnbare *syllogismoi*: deductieve redeneringen (zie noot 4) die zich voordoen als formeel geldig, maar die in feite ongeldig zijn. Auteurs met een logische achtergrond zijn dan ook nagegaan of bij de tien soorten schijnbare enthymemen die in 2.24 besproken worden inderdaad sprake is van formeel-logische ongeldigheid. Zoals ook ik dat verderop zal vaststellen, is dat volgens hen echter hoogstens met enkele soorten het geval.⁵ Vanuit argumentatietheoretische invalshoek ligt het ook veel meer voor de hand naar iets anders te kijken. Omdat Aristoteles in 2.23 en 2.24 achtereenvolgens gemeenschappelijke topen voor echte en schijnbare enthymemen bespreekt, zou men verwachten dat de ‘echtheid’ en de ‘schijnbaarheid’ te maken heeft met de gemeenschappelijke topen waarop de besproken enthymemen berusten. En omdat de ‘echtheid’ in 2.23 in veruit de meeste gevallen hand in hand gaat met een toop die te formuleren valt als een argumentatieschematisch als-dan-principe (Braet 2002, 2005), dringen zich vanuit de argumentatietheorie deze nadere vragen op: in hoeverre zijn ook de topen in 2.24 tot argumentatieschematische als-dan-principes te herleiden en waardoor onderscheiden deze principes zich dan van die in 2.23, aangezien ze nu resulteren in schijnbare enthymemen? Berusten met andere woorden (een deel van) de enthymemen in 2.23 en 2.24 mogelijk respectievelijk op correcte en incorrecte argumentatieschema’s?

Deze laatste vraag dringt zich door de tweedeling van 2.23 en 2.24 wel op, maar bevreemdt ook vanuit modern standpunt. In de moderne theorievorming worden er namelijk niet twee soorten argumentatieschema’s onderscheiden: correcte soorten die ten grondslag liggen aan in principe correcte argumentaties en incorrecte soorten waarop in principe incorrecte argumentaties berusten. Men onderscheidt maar één soort schema’s die juist en onjuist gebruikt kunnen worden en zo tot correcte en incorrecte argumentaties leiden. De verzameling met kritische vragen bij elk schema stelt, zoals bekend, een kritische beoordelaar in staat de juistheid van het gebruik te controleren.

Dat Aristoteles zo’n andere visie zou hebben, verbaast temeer omdat reeds in de *Ad Alexandrum* een (weliswaar impliciete en primitieve) voorloper van de moderne zienswijze valt aan te treffen (Braet 1997b en 2001). In dat werk worden namelijk bij praktisch alle argumentatietypen een of meer aanvalsmogelijkheden genoemd die corresponderen met de

De lijst met drogredenen in Aristoteles' Rhetorica (2.24)

kritische vragen bij het ten grondslagliggende argumentatieschema. Bij vergelijkingsargumentatie bijvoorbeeld adviseert de auteur zo mogelijk een aanval te doen op de vergelijkbaarheid, wat overeenstemt met de kritische vraag of de gevallen voldoende vergelijkbaar zijn. Deze aanvals- of weerleggingsmogelijkheden per type topische argumentatie vinden we in het geheel niet bij Aristoteles. Analoog aan *Ad Alexandrum* 36.30 e.v. zou men deze bij hem verwachten in 3.17.13-15, maar daar worden slechts opmerkingen gemaakt over de volgorde van het aanvoeren van de eigen argumenten en het weerleggen van de argumenten van de andere partij. In plaats daarvan bespreekt Aristoteles de refutatiemogelijkheden in 2.25 op een algemener en abstracter niveau.

Een nadere beschouwing van dit laatste hoofdstuk en vooral van 2.24 zal moeten leren in hoeverre Aristoteles echt van de benaderingswijze in de *Ad Alexandrum* en daarmee van moderne argumentatieschematische benaderingen afwijkt. Als uitgangspunt van deze beschouwing neem ik een weergave van de tien, waarschijnlijk slechts exemplarisch bedoelde,⁶ topen van schijnbare enthymemen die 2.24 vullen.

4. Weergave van de lijst

In deze paragraaf geef ik de lijst met tien drogredenen uit 2.24 zo beknopt en duidelijk mogelijk weer. De cursief gedrukte *door-formulering*, met soms een toelichting zonder haakjes, en het geciteerde voorbeeld⁷ zijn ontleend aan de tekst van Aristoteles – ook daar staat de *door-formulering* voorop en het voorbeeld verderop. De toelichting tussen vierkante haakjes is van mij en is afgeleid uit de gegeven voorbeelden en/of secundaire literatuur.⁸

- 1 *Door de vorm van het taalgebruik (para to schêma tês lexeôs)*, namelijk een beknopte en antithetische zegswijze, de indruk wekken dat er sprake is van een enthymeem, terwijl er in feite niet geargumenteerd wordt. Aristoteles geeft geen voorbeeld. [Dit eerste type toop rekent Aristoteles, samen met het volgende type, tot de twee topen die werken via het taalgebruik, *para tèn lexin*].
- 2 *Door gebruik te maken van homonymie (para tèn homônymian)* [door in de argumentatie misbruik te maken van de meerduidigheid van een woord(combinatie), namelijk door wat geldt voor de ene betekenis ook van toepassing te verklaren op de andere]. Voorbeeld: 'een muis is een edel dier, want daarvan zijn de Mysteriën afgeleid, het meest eerbiedwaardige religieuze feest' [waarin de Griekse woorden *mys*, muis, en 'mysterie' ten onrechte als verwant worden voorgesteld].
- 3 *Door te combineren wat gescheiden is/te scheiden wat gecombineerd is (to diêirêmenon syntithenta/ to syngkeimenon diairounta)* [door wat geldt voor de delen ook van toepassing te verklaren op het geheel en omgekeerd]. Voorbeeld: 'wie de letters kent, kent het hele vers'.
- 4 *Door overdrijven [amplificeren] aantonen of weerleggen (to deinôsei kataskeuazein ê anaskeuazein)*, d.w.z. de hoorder ten onrechte laten concluderen dat – zonder bewijs – al vast staat dat de aangeklaagde de daad gepleegd heeft als de aanklager de daad overdrijft of dat deze de daad juist wel niet gepleegd zal hebben als de aangeklaagde overdrijft. De tekst bevat geen voorbeeld.

- 5 *Door uit te gaan van een teken (to ek sêmeiou)* [door te doen alsof het (niet-noodzakelijke) teken noodzakelijkerwijze wijst op wat in het standpunt beweerd wordt]. Eén van de twee [logisch verschillende⁹] voorbeelden: ‘Dionysius is een dief, want hij is slecht.’ Toelichting van Aristoteles: deze redenering is *asylogiston* [formeel ongeldig? zie verderop], want elke dief is wel slecht, maar niet elke slechterik is een dief.
- 6 *Door uit te gaan van iets toevalligs (dia to symbêbekos)* [door iets dat toevallig gebeurt is als opzettelijk voor te stellen en als zodanig te beoordelen¹⁰]. Voorbeeld: ‘de muizen hebben zich verdienstelijk gemaakt, want zij hebben de boogpezen doorgeknaagd’ [alsof ze dat gedaan hebben om de Trojanen een dienst te bewijzen].
- 7 *Door uit te gaan van een gevolg (para to hepomenon)* [door te doen alsof uit het gevolg het voorafgaande, gesteld in het standpunt, afgeleid kan worden¹¹]. Voorbeeld: ‘hij is een echtbreker, want hij dirkt zich op en zwerft ‘s nachts rond en zo gedragen echtbrekers zich.’
- 8 *Door iets dat geen oorzaak is als oorzaak voor te stellen (para to anaition hōs aition)*, d.w.z. door iets dat samengaat met iets anders of er direct aan voorafgaat als de oorzaak daarvan voor te stellen [dus door een temporele samenhang als een causale te duiden], zoals vooral politici doen. Voorbeeld: ‘de politiek van Demosthenes veroorzaakte alle ellende, want op zijn politiek volgde de oorlog.’
- 9 *Door het ‘wanneer’ en ‘hoe’ weg te laten (para tēn elleipsin tou pote kai pôs)* [door aan beginnellen of begrippen een onbedoeld ruimer bereik toe te kennen]. Voorbeeld: ‘beweren dat het slaan van een vrij man (altijd) molesteren is – terwijl dit slechts geldt als men zonder reden zelf begint.’
- 10 *Door het algemene en het niet-algemene (para to haplōs kai mê haplōs) [te verwarren]*, meer in het bijzonder door wat in het algemeen waarschijnlijk is en wat in een bijzonder geval waarschijnlijk is door elkaar te halen. Voorbeeld: ‘het is onwaarschijnlijk dat ik met mijn sterke bouw schuldig ben aan deze mishandeling, want met een dergelijk gestel vindt men het waarschijnlijk dat je het gedaan hebt.’

5. Analyse van de lijst

Ik ga nu na in hoeverre elk van de besproken topen tot een argumentatieschematisch als-dan-principe te herleiden¹² valt en of de behandelde fout hiermee samenhangt.

Toop 1, ‘door beknopt en antithetisch formuleren’, valt niet tot een argumentatieschematisch als-dan-principe te herleiden. Er is bij deze toop namelijk in het geheel geen sprake van argumenteren. Er wordt slechts de schijn gewekt van argumentatie: door de beknopte en antithetische wijze van formuleren wekt de spreker wel de indruk dat er een standpunt beargumenteerd wordt, maar dat is in feite niet het geval. Het gaat hier om een bepaalde, quasi-argumentatief gestileerde, vorm van non-argumentatie.

Ook toop 2, ‘door homonymie’, heeft niets met een argumentatieschematisch principe, maar eveneens slechts met formuleren te maken (met toop 1 rekent Aristoteles deze toop

De lijst met drogredenen in Aristoteles' *Rhetorica* (2.24)

dan ook tot de *para tén lexin*-drogredenen). Alleen zit de misleiding in dit geval niet in het presenteren van non-argumentatie als argumentatie, maar in een dubbelzinnig gebruik van bepaalde uitdrukkingen binnen uitspraken die wel degelijk in een standpunt-argumentrelatie staan.

Bij toop 3, 'door samenvoegen en scheiden', kan wel een argumentatieschematisch principe à la 2.23 opgesteld worden. Dit principe luidt kennelijk: 'als iets geldt voor de delen, dan geldt het ook voor het geheel, en omgekeerd.' De besproken fout heeft ook wel met dit principe te maken. De fout bestaat er volgens Aristoteles zo te zien in dat het volgen van dit principe tot onaanvaardbare argumentatie leidt. De vraag is echter of hij dit principe, en het bijbehorende argumentatieschema, per definitie als incorrect ziet. Enerzijds noemt hij inderdaad 'de hele toop *paralogistikos*', drogredelijk, (2.24: 01a33) en voert hij louter voorbeelden aan van voorbeelden waarbij het principe tot door hem afgewezen argumentaties leidt, maar anderzijds lijkt het toch niet uitgesloten dat hij ook argumentaties zou kunnen aanvaarden die op deze toop gebaseerd zijn. Er zijn immers genoeg gevallen waarin het principe wel opgaat. Ik kom op deze kwestie terug.

Bij toop 4, 'door amplificeren', is weer geen als-dan-principe in het geding. De bedrieglijke strategie bestaat er waarschijnlijk in dat de spreker in het geheel niet argumenteert, maar slechts aangeeft dat een daad heel ernstig is.¹³ Mogelijk denkt Aristoteles ook aan de situatie dat de spreker wel iets beargumenteert, echter niet het punt in kwestie: niet dat de daad wel of niet gepleegd is, maar dat de daad ernstig is. Dus de spreker beweert of beargumenteert standpunt q (de daad is ernstig, de kwalitatieve *stasis*) in plaats van het ter discussie staande standpunt p te beragumeren (de daad is wel of niet verricht door de beschuldigde, de feitelijke *stasis*). Omdat het aan de orde stellen van de ernst van de daad suggereert dat er al duidelijkheid is over het verricht zijn van de daad, wordt het publiek verleid tot het aannemen van standpunt p. Het gaat bij toop 4 dus ofwel opnieuw om het geheel ontbreken van argumentatie ofwel om een vorm van irrelevante argumentatie.

Bij toop 5, 'door een teken', valt zeker een argumentatieschematisch principe te reconstrueren; hetzelfde geldt voor de sterk verwante toop 7, 'door een gevolg' (in *De sophisticis elenchis* 5: 167b8-12 noemt Aristoteles toop 5 een subtype van toop 7). Achtereenvolgens gaat het om de principes: 'als het teken aanwezig is, dan is ook het betekende aanwezig' en 'als het gevolg vaststaat, dan mag ook het voorafgaande aangenomen worden'. In Aristoteles' uitleg bij toop 5 lijkt de gemaakte fout echter niet zozeer tot het inhoudelijke tekenprincipe herleid te worden. Hij bestempelt de toop namelijk als *asyllogiston*, wat hij aan de hand van 'iedere slechterik is nog geen dief'-voorbeeld verheldert. Iets dergelijks had hij ook bij toop 7 kunnen doen (wat hij op de aangehaalde plaats in *De sophisticis elenchis* ook doet). Het lijkt erop dat hij met *asyllogiston* hier heel specifiek 'formeel ongeldig' bedoelt, want in 1.2.18 en 2.25.12 verwijst hij voor een uitleg van het 'a-syllogistische' karakter van deze argumentaties naar de *Analytica (priora* 2.27), waar deze gevallen geduid wordt in termen van ongeldige syllogistische figuren.¹⁴ Het zou hier dus kunnen gaan om de ongeldigheid van de redeneervormen die aan de argumentaties ten grondslag liggen en niet om incorrecte argumentatieschema's. Ook hierop kom ik terug.

Toop 6, 'door toeval', is een complex geval. Een argumentatieschematisch als-dan-principe lijkt niet direct te formuleren. Toch lijkt de misleiding te berusten op een gedachtegang die op een of andere manier in een topisch principe om te zetten moet zijn. De bedriegelijkheid lijkt namelijk te schuilen in een aannemelijke 'overinterpretatie' van de werkelijkheid waarnaar in de argumentatie verwezen wordt. In het voorbeeld van de knagende mui-

zen, wordt aan het knagen een niet-aanwezige opzettelijkheid toegekend. Een vergelijkbare ‘overinterpretatie’ zien we bij toop 8, ‘door niet-oorzaak’, waarbij aan een temporele samenhang een afwezig causaal verband wordt toegeschreven. Beide vormen van misleiding lijken te parasiteren op endoxale veronderstellingen, dat wil zeggen op plausibele generalisaties die bij het publiek leven op basis van ervaringen: ‘handelingen hebben meestal een opzet’ en ‘temporele samenhang wijst vaak op oorzakelijk verband’. Met deze generalisaties kunnen de volgende wat complexe topische principes verbonden worden: ‘als een handeling verricht is, kan meestal opzettelijkheid aangenomen worden en kan deze handeling op basis van deze opzettelijkheid beoordeeld worden’ en ‘als twee zaken temporeel verbonden zijn, dan kun je vaak de ene (eerste) als oorzaak van de andere (tweede) beschouwen’. Hiermee kan op aanvaardbare wijze geargumenteed worden. Maar dan moet wel een voorwaarde vervuld zijn: het concrete geval mag geen uitzondering op de regel zijn. Met andere woorden, bij toop 6 en 8 kan een argumentatieschematisch als-dan-principe geformuleerd worden, maar de besproken fout zit niet in het principe op zichzelf; de fout zit in een incorrecte toepassing omdat een voorwaarde voor correct gebruik niet vervuld is. Het lijkt erop dat Aristoteles deze gevallen van incorrecte toepassing als gevolg van onvervulde toepassingsvoorwaarden (die bij alle in beginsel correcte principes mogelijk zijn) apart noemt en benoemt, omdat ze frequent zijn.

Toop 9, ‘door het weglaten van het wanneer en hoe’, en ook toop 10, ‘door het verwarren van het algemene en bijzondere’, lijken weer niet met argumentatieschematische principes te maken te hebben. Al wijst Aristoteles daar zelf niet op, de aan de kaak gestelde fouten lijken hier net als in toop 1 en 2 te schuilen in een gebrekkigheid van het taalgebruik: algemeen geformuleerde principes zijn vaak onduidelijk over hun toepassingsbereik (toop 9) en begrippen, zoals ‘waarschijnlijk’, kunnen absoluut en relatief opgevat worden. Men zou dit specifieke gevallen van ‘homonymie’, toop 2, kunnen noemen. Net als in de lijst van 2.23 zien we in de lijst van 2.24 zo overlappende klassen.

Overzien we dit resultaat, dan valt de heterogeniteit van de lijst op. De besproken argumentatiefouten vallen in de volgende typen uiteen:

- I er wordt in het geheel niet geargumenteed (toop 1 en waarschijnlijk 4)
- II de argumentatie slaat niet op de kwestie, is irrelevant (mogelijk bij toop 4)
- III de argumentatie klopt niet door een of andere vorm van onjuiste betekenisgeving aan een woord, een uitdrukking of een hele uitspraak (toop 2, 9 en 10)
- IV de argumentatie verloopt volgens een te reconstrueren argumentatieschematisch principe dat in de gegeven gevallen op de een of andere manier tot onaanvaardbare argumentatie leidt (er zijn drie nader te bespreken typen: toop 3, toop 5 en 7 en toop 6 en 8)

De eerste conclusie die we hieruit kunnen trekken, is dat Aristoteles met ‘topen van schijnbare enthymemen’ zeker niet in het algemeen zoiets als ‘incorrecte argumentatieschematische principes’ bedoeld kan hebben. We kunnen immers in hoogstens de helft van de gevallen zo’n principe reconstrueren. Geheel in lijn met de vage algemene betekenis van ‘toop’ lijkt ‘toop’ in de context van 2.24 het beste omschreven te kunnen worden als methode of strategie (let op mijn *door-formulering* bij de meeste topen, die overeenstemt met de strekking van Aristoteles’ formuleringen) om de indruk te wekken dat er (steekhoudend) geargumenteed wordt. (In termen van Aristoteles geformuleerd: dat er (adequaat) enthymematisch, ‘retorischesyllogistisch’, een conclusie wordt afgeleid.)

De lijst met drogredenen in Aristoteles' Rhetorica (2.24)

In de tweede plaats lijkt het ook nogal onzeker of Aristoteles in de gevallen waarin een als-dan-principe te reconstrueren valt, de argumentatiefout meer of minder bewust in termen van dit principe heeft gedacht. Om dit toe te lichten, ga ik nader in op de drie typen onder IV, te beginnen met het meest opmerkelijke type: het type waaronder toop 5 en 7 vallen.

Bij deze topen lijkt de fout niet zozeer in het te reconstrueren argumentatieschema (op basis van teken/gevolg) te schuilen, alswel in de te reconstrueren formele redeneervorm die 'achter' het argumentatieschema schuilgaat. In termen van de analyse van het enthymeem in Braet (1997a, 1999a): Aristoteles lijkt het enthymeem hier niet primair 'topisch' (gebaseerd op een pragmatisch argumentatieschema), maar 'syllogistisch' (gebaseerd op een logische redeneervorm) te benaderen.¹⁵ Dit moet ook wel, want argumentatieschematisch gaat het in toop 5 en 7 immers niet om onaanvaardbare, maar juist om heel respectabele argumentatiesoorten. In de moderne logisch-filosofische literatuur spreekt men van 'abductie' of 'inference to the best explanation' (Burnyeat 1994, pp.35 en 38 en Krabbe 1997, pp.4-5), waartoe in de argumentatietheorie o.a. het argumentatieschema 'van gevolg tot oorzaak' wordt gerekend (bijv. Schellens 1985, par. 5.5). In het alledaagse argumenteren zijn dit heel frequente, weliswaar geen dwingende, maar wel plausible argumentatiewijzen.

Men kan zich daarom niet goed voorstellen dat Aristoteles deze soorten op grond van hun formele ongeldigheid voor de alledaagse praktijk helemaal zou willen afwijzen. Volgens de gangbare interpretatie¹⁶ doet Aristoteles dat buiten 2.24 ook niet. Men wijst erop dat hij in 1.2.14-18 en 2.25.8 en 12 argumentatie op basis van een *sêmeion*-in engere zin (niet-noodzakelijk teken) bespreekt als een vorm van een enthymeem, d.w.z. als een vorm van een echt enthymeem en niet als een vorm van een schijnbaar enthymeem, zoals in 2.24. Men legt dat zo uit dat Aristoteles in deze passages (niet-noodzakelijke) tekenargumentaties ondanks hun, ook ter plekke vastgestelde, formele ongeldigheid toch aanvaardt als in de praktijk plausible argumentatietypen. Nu staat dat nergens met zoveel woorden – integendeel, uit 2.25.12 kan opgemaakt worden dat Aristoteles vindt dat (niet-noodzakelijke) tekenargumentatie op grond van zijn logische ongeldigheid altijd op correcte wijze weerlegd kan worden.¹⁷ Anderzijds zijn er zeker plaatsen waaruit blijkt dat Aristoteles binnen de retorica wel degelijk niet-deductief geldige argumentaties aanvaardt, bijvoorbeeld de belangrijke plaats 1.2.9 met de omschrijving van enthymeem en 2.25.9-11 met de bespreking van de schijnweerlegging van *eikos*-argumentatie. (De tekst van de *Rhetorica* is hier weer op zijn minst onduidelijk is, om niet te zeggen inconsistent.)

Bij de twee andere typen onder IV, toop 3 en toop 6 en 8, hangt de fout wel duidelijk samen met een te reconstrueren argumentatieschema. Maar er is, in mijn interpretatie, verschil. Bij toop 3, over delen en geheel, lijkt Aristoteles een schema waarvan toch redelijke toepassingen bestaan in zijn algemeenheid af te wijzen. Bij toop 6 en 8, bij quasi-opzet en -oorzaak, wijst hij specifieke incorrecte toepassingen af. Mogelijk gaat het hier om niet meer dan een wat onevenwichtige presentatie van in wezen dezelfde typen fouten: zowel bij toop 3 als bij toop 6 en 8 doelt Aristoteles op fouten die het gevolg zijn van het niet vervuld zijn van toepassingsvoorwaarden van in principe aanvaardbare schema's. Dit voert tot de kwestie waardoor de argumentatieschematisch te duiden topen in 2.23 en 2.24 zich nu onderscheiden.

Het verschil is dus niet dat het bij de topen in 2.24 om in principe incorrecte argumentatieschema's gaat en bij de topen in 2.23 om in principe correcte. Om één directe vergelijking te trekken: de causale topen in achtereenvolgens 2.23.25 (uit echte oorzaak) en 2.24. 8

(toop 8, uit quasi-oorzaak) staan niet voor een respectievelijk, in principe correct en incorrect schema. Bij nadere beschouwing gaat het respectievelijk om een schema waarvan wel degelijk ook onjuiste toepassingen bestaan (als de echte oorzaak er is, is het gevolg er nog niet altijd) en een incorrecte toepassing van een schema dat in het algemeen best opgaat (als twee dingen temporeel samengaan zijn ze vaak oorzakelijk verbonden). Met andere woorden, er is van geen zuivere tegenstelling sprake. Men kan hoogstens stellen dat de schema's in 2.24 frequenter onjuist worden toegepast en daarom apart in dit hoofdstuk met argumentatiefouten zijn gezet.

Voordat ik afsluit met een beschouwing over de belangrijke bijdrage die Aristoteles met 2.24 ondanks de geconstateerde onduidelijkheden aan de drogredenstudie heeft geleverd, ga ik nog in op de vraag of Aristoteles dan nergens anticipeert op het moderne idee van de evaluatie van het gebruik van argumentatieschema's aan de hand van kritische vragen die specifiek zijn voor een bepaald type schema. In 2.23 noch 2.24 is hier veel van de te merken, zo zal wel duidelijk zijn geworden. Een meer voor de hand liggende plaats daarvoor is dan ook 2.25 over refutatie.

De uiteenzetting over de weerlegging (*lysis*)¹⁸ valt in tweeën uiteen: het eerste deel (par. 1 t/m 7) behandelt vijf verschillende methodes om te weerleggen, het tweede gedeelte (par. 8 t/m 14) levert commentaar op de steekhoudendheid van weerleggingen bij vier typen enthymemen.

De vijf besproken weerleggingsmethodes zijn: het tegendeel van het standpunt van de andere partij afleiden (m.b.v. een tegen-*sylogismos* oftewel tegen-enthymeem) en vier manieren om een tegenwerping (*enstasis*) (tegen een premisse of de conclusie¹⁹) naar voren te brengen: ontleend aan (de inhoud van) het te weerleggen enthymeem, ontleend aan iets overeenkomstigs, aan iets tegengestelds, aan een eerdere gezagsuitspraak (*ex eautou, ek tou homoiou, ek tou enantiou, ek tôn kekrimenôn*). Het is duidelijk dat het bij de laatste vier methoden gaat om topische principes,²⁰ maar de functie is die van een bespreking van vier 'bronnen' om aan tegenwerpingen te komen (opmerkelijk is de overeenkomst met *Ad Alexandrum* 1.13!). Het gaat niet om een analyse van de aanvalsmogelijkheden bij deze principes wanneer de tegenpartij daar zijn argumentatie op baseert.

In de tweede helft bespreekt Aristoteles de ruimte voor weerlegging die vier typen enthymemen bieden: het enthymeem uit een *eikos* of waarschijnlijkheid, uit een *paradigma* of voorbeeld, uit een *tekmêrion* of noodzakelijk teken en uit een *sêmeion* of niet-noodzakelijk teken. Dit lijkt de kant uit te gaan van een argumentatietheoretisch te duiden bespreking in termen van weerleggingsmogelijkheden op basis van kritische vragen per topisch principe dat in het geding is. Bij nadere beschouwing is de uiteenzetting echter in hoofdzaak op logische geldigheid gericht.²¹ Zo merkt hij onder meer op dat het *tekmêrion*-enthymeem *alyton* (onweerlegbaar) is omdat de afleiding in dit geval dwingend is – alleen als het aangevoerde gegeven op zich niet klopt, is een tegenwerping mogelijk (2.25.14). Voor de goede logische weerlegbaarheid van *sêmeion*-enthymemen verwijst hij naar de *Analytica (priora* 2.27), waar aangetoond is dat dergelijke enthymemen op een ongeldige redeneervorm berusten (vergeleijk toop 5 uit de lijst hierboven) (2.25.12). En bij het weerleggen van typen op basis van een *eikos* wijst hij op de logische fout (*paralogismos* genoemd) die erin bestaat dat men de rechters het idee geeft met een tegenvoorbeeld de waarschijnlijkheid van het standpunt te hebben ontkracht, terwijl men slechts heeft aangetoond dat het standpunt (conclusie) niet noodzakelijk volgt uit de argumentatie (premissen) (2.25.10). Slechts terloops wordt er ergens op

De lijst met drogredenen in Aristoteles' Rhetorica (2.24)

gewezen dat men voorbeeldargumentatie ook kan aanvallen door op gebrek aan analogie te wijzen (slot van 2.25.13).

Los van de verdienste die deze tweeledige behandeling van de weerlegging heeft, het betreft geen (voorloper van een) analyse van de argumentatieschematische drogredenen.

6. Conclusie

Aristoteles heeft er dus, vreemd genoeg, nergens voor gekozen om de drogredenen (bij het argumenteren²²) te bespreken in termen van kritische reactiemogelijkheden bij argumentatieschema's. Maar dat betekent niet dat zijn *Rhetorica* geen interessante bijdrage aan de leer van de drogredenen bevat. Afgezien van het feit dat het werk de eerste expliciete bijdrage in een retorisch handboek biedt, heeft het in elk geval de volgende twee verdiensten – deels verdergaand dan de bijdrage in *De sophisticis elenchis*.

Zonder dat de verschillende typen goed onderscheiden worden, noemt het werk verschillende bronnen waaruit bij het argumenteren drogredenen kunnen ontstaan:

- 1 dubbelzinig taalgebruik als gevolg van quasi-argumentatieve indicatoren (toop 1) of andere betekenisgebreken (toop 2, 9 en 10) (type I en III uit paragraaf 5);
- 2 irrelevantie van de uitspraak (mogelijk toop 4) (type II uit paragraaf 5);
- 3 onaanvaardbare argumentatie als gevolg van incorrecte toepassing van tot argumentatieschema's herleidbare topische principes (toop 3, 6 en 8) (het ene gedeelte van type IV uit paragraaf 5);
- 4 schending van logische eisen die de gevolgde redenering ongeldig maken (toop 5 en 7) (het andere gedeelte van type IV uit paragraaf 5).

Deze vier categorieën vinden we tegenwoordig terug in een van de meer invloedrijke moderne behandelingen van drogredenen.²³

In de tweede plaats bevat het een aantal typen drogredenen die repertoire hebben gehouden en dat ook terecht hebben omdat ze vaak aan te treffen zijn. Opmerkelijk daarbij is dat de beste voorbeelden daarvan, delen-geheel en niet-oorzaak, in de *Rhetorica* een andere uitleg hebben dan in *De sophisticis elenchis*, een uitleg die in de receptie niet voor niets de voorkeur heeft gekregen.²⁴

Noten

- 1 Bij deze expliciete bijdrage aan de drogredenleer blijft het niet in de *Rhetorica*. Ook de opmerkingen die Aristoteles maakt over de ontoelaatbaarheid van bepaalde persuasie middelen in een ideale discussiesituatie hebben in moderne optiek te maken met drogredenen. Ik doel hier op zijn meer of minder duidelijke afwijzing van ethos en pathos en van een onzakelijke stijl en voordracht in vooral de eerste hoofdstukken van boek 1 en 3. Ik laat dit hier rusten (iets erover in Braet 1999b).
- 2 Zie Hamblin (1970, hoofdstuk 2) voor een vergelijkend overzicht van de drie drogredenbehandelingen bij Aristoteles. Zie voor *De sophisticis elenchis* recentelijk Schreiber (2003). Korthedshalve moet ik in dit artikel, op een enkele opmerking na, afzien van vergelijkingen met de twee andere behandelingen – vooral het links laten liggen van *De sophisticis elenchis* is te betreuren.

- 3 Hoewel dit noch bij de introductie van logos noch in 2.24 duidelijk wordt aangegeven, gaat men er vrij algemeen vanuit dat de behandeling van het schijnbaar aantonen dient om de redenaar in staat te stellen om fouten van de tegenpartij te ontmaskeren of bij zichzelf te vermijden (en niet om sluw te misleiden). Zie bijvoorbeeld de commentaren van Cope (1877 II, p.300) en Grimaldi (1988, p.337) (vergelijk Kennedy 1991, pp.204–205). Zwak aan deze uitleg is dat men er het normatieve openingshoofdstuk en ander werk bij moet halen. Voor de uitleg als gebruiksadvies (zonder toelichting vermoedelijk zo opgevat bij Sprute 1982, pp.109–115) pleit de wijze waarop 2.24 zelf soms is geformuleerd – zie bijvoorbeeld 2.24.3:01a26 – en de waarde vrije uiteenzetting vanaf 1.2 in het algemeen.
- 4 Hier en elders volg ik de vertaling van Huys (2004), met dien verstande dat ik op deze plaats zijn vertaling ‘syllogisme’ voor *sylogismos* ongedaan heb gemaakt, omdat Aristoteles met *sylogismos* niet specifiek het moderne begrip syllogisme (van oorsprong het drie-termige syllogisme uit de *Analytica Priora*) bedoeld lijkt te hebben, maar meer in het algemeen elke deductief geldige redenering (Barnes 1981).
- 5 Zie Sprute (1982, pp.109–115) (vgl. Wörner 1990, pp.339–357) en Ryan (1984, pp.71–74).
- 6 Net als 2.23 voor een belangrijk deel een waarschijnlijk om praktische redenen beknopt gehouden ‘bloemlezing’ is uit de *Topica*, is 2.24 dat uit *De sophisticis elenchis*.
- 7 Ontleend aan de vertaling van Huys (2004) (soms iets bekort).
- 8 Filologisch commentaar bij deze lijst bij Cope (1877 II, pp.300–322) en Grimaldi (1988, pp.337–354). Zie voor nadere besprekingen door vooral filosofen de verwijzingen in de vorige en volgende noten. (Opmerkingen in werken die niet primair over de lijst in de *Rhetorica* gaan, maar onder andere over *De sophisticis elenchis* (bijvoorbeeld Schreiber 2003), worden buiten beschouwing gelaten.)
- 9 Vergelijk Tindale (1999, p.170) en noot 14 verderop.
- 10 Zie voor de duiding van *symbebêkos*, toeval, Sprute (1982, p.113, n.225) en Eggs (1984, p.312). In mijn verderop nog uitgewerkte duiding leg ik niet de nadruk op het toevallige van de daad, maar op de ten onrechte toegeschreven opzettelijkheid ervan.
- 11 Zekl (1997, p.651. n.430) wijst er in zijn vertaling van *De sophisticis elenchis* op dat *hepomenon*, dat hij vertaalt met ‘Folge’, staat voor (niet per se temporele) ‘zusammenhang von Ereignissen und/oder Fakten’. Het gaat dus niet om logisch volgen.
- 12 Zie voor de manier van herleiden Braet (2002 en 2005). Er wordt daar aangegeven dat er in de moderne argumentatietheorie geen uniforme behandeling van argumentatieschema’s bestaat; ik sluit me bij mijn herleiding daar en hier nog het meest aan bij Kienpointner (1992), wat onder meer inhoudt dat toop 3 – anders dan in de pragma-dialectiek (zie bijvoorbeeld Van Eemeren en Grootendorst 2004) – tot een argumentatieschema herleid kan worden.
- 13 Deze niet-argumentatieve duiding bij Sprute (1982, p.111), Eggs (1984, p.309) en Ryan (1984, pp.73–74). Maar al zegt Aristoteles zelf dat er bij deze toop van geen enthymeem sprake is, dit wijst niet per se op de afwezigheid van elke vorm van argumentatie. Aristoteles kan bedoeld hebben dat er geen enthymeem voor het te bewijzen feit is aangevoerd.
- 14 De door mij aangehaalde voorbeelden van toop 5 en 7 zijn te herleiden tot een ongeldige modus van de tweede figuur. Bij toop 5 wordt nog een andere illustratie gegeven (met een algemene bewering in het standpunt en een voorbeeld in de argumentatie) die tot de derde figuur gerekend kan worden (vgl. Sprute 1982, p.108 en 112, Burnyeat 1994, p.36, n.91). Zie de volgende noot voor de vraag of een passage in 2.24 via 1.2.14–18 en 2.25.12 met de *Analytica priora* in verband mag worden gebracht.
- 15 Deze uitleg strookt niet met de genetische visie van Solmsen, waarin 2.24 tot de topische laag wordt gerekend (1929, pp.23 en 211). Het is zeker denkbaar dat *asylogistikon* in 2.24 nog niet de specifiek-technische betekenis heeft van ‘ongeldig volgens de syllogistiek van de *Analytica priora*’. De term lijkt echter wel te moeten slaan op het niveau van de deductieve geldigheid, al had Aristoteles daar in de pre-Analytische ‘laag’ nog geen uitgewerkte theorie voor.

De lijst met drogredenen in Aristoteles' *Rhetorica* (2.24)

- 16 Zie voor de in deze alinea weergegeven gangbare interpretatie (deze houdt in dat Aristoteles in 1.2.14-19 en 2.25.8-14 formeel-ongeldige tekenargumentatie accepteert vanwege het praktische nut): Solmsen (1929, vooral p.23), Sprute (1982, pp. 108-109) en Burnyeat (1994, pp.34-35 en 38) (volgens Sprute geldt dit ook voor 2.24.5) (zie ook Ryan 1984, pp.83-88 en Eggs 1984, pp.312-316).
- 17 Anders dan bij de bespreking van het weerleggen van *eikos*-argumentatie in 2.25.9-11 (zie verderop in de hoofdtekst) merkt hij niet op dat wijzen op het niet dwingende karakter van (niet-noodzakelijke) tekenargumentatie niet automatisch genoeg is om de conclusie zijn plausibele karakter te ontnemen.
- 18 Ik vertaal *lysis*, zoals gebruikelijk is (zie bijvoorbeeld ook Huys 2004, p.179), met 'weerlegging'. In de context van de *Rhetorica* levert het ook geen probleem op, maar daarbuiten wel omdat 'weerlegging' ook de standaardvertaling voor *elenchos* is en *lysis*, letterlijk 'oplossing' (ontrafeling), niet hetzelfde is als *elenchos*.
- 19 Zie voor dit probleem, dat hier niet van belang is, vooral Sprute (1982, pp.115-130); verder Ryan (1984, p.143) versus Cope (1867, pp.269-270).
- 20 Vergelijk Sprute (1982, pp.120-128), die echter de eerste van de vier syllogistisch noemt. Volgens Solmsen (1929, pp.28-29) vertegenwoordigt het eerste deel over de weerlegging de topische 'laag' van de *Rhetorica*.
- 21 Volgens Solmsen (1929, pp.27 e.v.) gaat het in de tweede uiteenzetting, met *asylogiston* als sleutelwoord, om de latere post-analytische 'laag'. In hoeverre de twee uiteenzettingen in 2.25 inconsistent zijn, zoals Solmsen dacht, kan in het midden gelaten worden. Wel is het zo dat de tweede uiteenzetting erg (laat-)Aristotelisch aandoet en de eerste trekken met *Ad Alexandrum* gemeen heeft. Sprute (vorige noot) duidt ook de eerste uiteenzetting dus deels al als syllogistisch.
- 22 Tot de drogredenen die buiten het eigenlijke argumenteren begaan kunnen worden, kunnen bij Aristoteles vooral ethos en pathos gerekend worden: het (vooral) ter in- en uitleiding van de rede werken met ethos en pathos.
- 23 Ik doel hier natuurlijk op de pragma-dialectiek: categorie 1 correspondeert met overtredingen van regel 10, categorie 2 met een overtreding van regel 4, categorie 3 met een overtreding van regel 8 (volgens de nieuwe regelvolgorde in Van Eemeren en Grootendorst 2004: de argumentatieschemaregel), categorie 4 met een schending van regel 7 (idem: geldige-redenering-regel).
- 24 Vergelijk Hamblin (1970, pp.79-80 en 84) en, met een retorische verklaring voor het verschil in de behandeling in de *Rhetorica*, Eggs (1984, pp.308-310).

Met veel dank aan twee anonieme beoordelaars: hun nauwgezet lezen van een eerdere versie heeft tot de nodige verbeteringen geleid.

Bibliografie

- Barnes, J. (1981).** Proof and the Syllogism. In E. Berti (Ed.) *Aristotle on Science: 'The Posterior Analytics.'* (pp. 17-50). Padova:Antenore..
- Braet, A. (1997a).** Het enthymeem in Aristoteles' *Rhetorica*: van argumentatietheorie naar logica. *Taalbeheersing* 19, 97-114.
- Braet, A.C. (1997b).** De behandeling van de drogredenen in de klassieke retorica. In: H. van den Bergh e.a. (Red.), *Taalgebruik ontrafeld. Bijdragen zevende VIOT-taalbeheersingscongres.* (pp. 19-28).Dordrecht:Foris.
- Braet, A. (1999a). The Enthymeme in Aristotle's *Rhetoric*: From Argumentation Theory to Logic. *Informal Logic* 19, 101-117.
- Braet, A.C. (1999b).** Aristoteles' *Rhetorica*: een werk dat pathos veroordeelt én behandelt. *Taalbeheersing*, 21, 206-219.
- Braet, A.C. (2001).** De oudste typologie van argumentatieschema's. *Tijdschrift voor Taalbeheersing*, 23, 319-338.

- Braet, A.C. (2002).** De gemeenschappelijke toop in Aristoteles' *Rhetorica*: voorloper van het argumentatieschema. *Tijdschrift voor Taalbeheersing*, 24, 181-197.
- Braet, A.C. (2005).** The Common Topic in Aristotle's *Rhetoric*: Precursor of the Argumentation Scheme. *Argumentation*, 19: 65-83.
- Burnyeat, M.F. (1994).** Enthymeme: Aristotle on the Logic of Persuasion. In: D.J. Furley & A. Nehamas (Eds.) *Aristotle's Rhetoric. Philosophical Essays*. (pp.3-55). Princeton: Princeton University Press.
- Cope, E.M. (1867).** *An Introduction to Aristotle's Rhetoric*. London/Cambridge: MacMillan and Co.
- Cope, E.M. (Ed.) (1877).** *The Rhetoric of Aristotle, with a commentary*, Rev. and ed. by J.E. Sandys, I-III. Cambridge: At the University Press.
- Eemeren, F.H. van & R. Grootendorst (2004).** *A systematic theory of argumentation. The pragma-dialectical approach*. Cambridge: University Press.
- Eggs, E. (1984).** *Die Rhetorik des Aristoteles*. Frankfurt a. M./Bern/New York: P. Lang.
- Grimaldi, W.M.A. (1988).** *Aristotle, Rhetoric II: A Commentary*. New York: Fordham University Press.
- Hamblin, C.L. (1970).** *Fallacies*. London: Methuen & Co.
- Huys, M. (2004).** *Aristoteles Retorica*. Vertaald, ingeleid en van aantekeningen voorzien. Groningen: Historische Uitgeverij.
- Kennedy, G.A. (1991).** *Aristotle On Rhetoric. A Theory of Civic Discourse*. Newly translated with Introduction, Notes and Appendixes. New York and Oxford: Oxford University Press.
- Kienpointner, M. (1992).** *Alltagslogik. Struktur und Funktion vom Argumentationsmustern*. Stuttgart/Bad Cannstatt: Frommann-Holzboog.
- Krabbe, E.C.W. (1997).** *Wat is eigenlijk een drogreden?* Oratie, Rijksuniversiteit Groningen, 1 oktober 1996.
- Ryan, E.E. (1984).** *Aristotle's Theory of Rhetorical Argumentation*. Montreal: Bellarmin.
- Schellens, P.J. (1985).** *Redelijke argumenten. Een onderzoek naar normen voor kritische lezers*. Dordrecht/Cinnaminson: Foris.
- Schreiber, S. G. (2003).** *Aristotle on False Reasoning. Language and the World in the Sophistical Refutations*. Albany: State University of New York Press.
- Solmsen, F. (1929).** *Die Entwicklung der aristotelischen Logik and Rhetorik*. Berlin: Weidmann.
- Sprute, J. (1982).** *Die Enthymemtheorie der aristotelischen Rhetorik*. Göttingen: Vandenhoeck and Ruprecht.
- Tindale, C. W. (1999).** *Acts of Arguing. A Rhetorical Model of Argument*. Albany: State University of New York.
- Wörner, M.H. (1990).** *Das Ethische in der Rhetorik des Aristoteles*. Freiburg/München: Karl Alber.
- Zekl, H.G (1997).** *Topik, neuntes Buch oder Über die sophistischen Widerlegungsschlüsse*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft.

Argumentkwaliteit en overtuigingskracht in het Elaboration Likelihood Model: Welke dimensies spelen een rol?

1. Inleiding¹

Op het gebied van de persuasieve communicatie is Petty en Cacioppo's Elaboration Likelihood Model (ELM) al twee decennia het meest invloedrijke model voor de wijze waarop het overtuigingsproces zou verlopen (Petty & Cacioppo, 1986). In het kader van dit model speelt het concept argumentkwaliteit in het empirisch onderzoek een belangrijke rol. De operationalisatie ervan is echter niet zonder problemen. In deze bijdrage proberen we beter zicht te krijgen op welke dimensies van argumentkwaliteit nu een belangrijke rol spelen in het ELM.

1.1 Het belang van argumentkwaliteit voor onderzoek binnen het ELM. Het Elaboration Likelihood Model is bijzonder flexibel en in staat om schijnbaar tegenstrijdige resultaten te verklaren. Zo kan het model betrekkelijk eenvoudig verklaren waarom in het ene geval de aantrekkelijkheid van een bron wel, en in het andere geval geen invloed heeft op de acceptatie van het standpunt dat door deze bron wordt verkondigd. Het model onderscheidt namelijk twee verschillende verwerkingsprocessen die beide tot de acceptatie van het standpunt kunnen leiden.

Ten eerste onderscheidt men in het ELM de systematische verwerking van de boodschap.

Samenvatting

Veelvuldig zijn Petty en Cacioppo's (1986) opvattingen over het volgen van de centrale route in het Elaboration Likelihood Model (ELM) zonder meer aangenomen. Indien de ontvanger hoogbetrokken is geschiedt het overtuigingsproces door middel van argumenten. Zijn deze kwalitatief sterk, dan raakt de lezer overtuigd van de boodschap. Areni en Lutz (1988) suggereren dat de overtuigingskracht van Petty en Cacioppo's argumenten met name bepaald werden door de kwaliteit op het gebied van de wenselijkheid. Lezers zouden met betrekking tot de waarschijnlijkheid geen kwaliteitsverschil zien, omdat deze moeilijker op te merken zou zijn. In ons onderzoek is deze suggestie systematisch onderzocht. Door middel van een experiment is de relatie tussen argumentkwaliteit, soort argumentatie en mate van betrokkenheid onderzocht. De resultaten laten zien dat alleen de argumentkwaliteit op het gebied van de wenselijkheid effect heeft op de attitude. Betrokkenheid heeft hierop geen invloed. De bevindingen worden in verband gebracht met de aannames binnen het ELM.

Deze vindt plaats volgens de zogenaamde centrale route, die mensen nemen als ze gemotiveerd en capabel zijn om de boodschap te verwerken. Als mensen hun overtuigingsproces laten verlopen via de centrale route, wegen ze de argumenten die aangeboden worden af, en de kwaliteit van de argumenten leidt vervolgens tot de acceptatie danwel verwerping van de claim. Sterke argumenten leiden tot acceptatie van de claim, zwakke argumenten tot verwerping. Het tweede verwerkingsproces vindt plaats als mensen niet gemotiveerd of in staat zijn de boodschap systematisch te verwerken. In dat geval nemen ze hun toevlucht tot een soort verkorte route in het overtuigingsproces: de perifere route. Mensen laten zich dan bijvoorbeeld overtuigen door vuistregels ('Als Daphne Deckers het zegt, zal het wel zo zijn'), of door perifere cues zoals mooie muziek of aantrekkelijke kleuren. Volgens het ELM speelt argumentkwaliteit geen rol bij de perifere route in het overtuigingsproces.

Deze flexibiliteit van de twee acceptatieroutes is enerzijds de kracht van het model, maar anderzijds zijn zwakte. Het blijkt moeilijk om het model te falsifiëren (zie voor een uitgebreidere discussie, Hoeken, 1998, p.70).

Argumentkwaliteit is een belangrijk methodologisch concept in het onderzoek binnen het ELM. Het onderscheid tussen sterke en zwakke argumenten maakt het namelijk mogelijk om vast te stellen op welke wijze participanten de persuasieve boodschap hebben verwerkt. Immers, alleen als de participanten de persuasieve boodschap centraal verwerken zal de kwaliteit van de argumenten invloed uitoefenen op de acceptatie van het standpunt. Als sterke argumenten dus tot een sterkere acceptatie van het standpunt leiden dan zwakke argumenten, dan kan men daaruit afleiden dat de proefpersonen de boodschap centraal hebben verwerkt. Maakt het echter niet uit of de boodschap sterke of zwakke argumenten bevatte, dan hebben de proefpersonen die boodschap blijkbaar perifeer verwerkt.

Een belangrijke factor die bepaalt of de lezer de centrale danwel de perifere route volgt, is wat Petty en Cacioppo 'issue involvement' noemen (1979, 1986), ook wel persoonlijke relevantie genoemd. Persoonlijk relevante boodschappen zijn gecorreleerd aan een hoge betrokkenheid van de lezer. Een hoge betrokkenheid leidt tot een intensieve informatieverwerking, waarbij argumentkwaliteit een doorslaggevende rol kan spelen in het overtuigingsproces. Immers, lezers zullen door zwakke argumenten minder overtuigd raken van de boodschap dan door krachtige argumenten. Bij lezers met een lage betrokkenheid zal argumentkwaliteit geen of aanzienlijk minder effect hebben.

Het ELM veronderstelt dus een interactie tussen argumentkwaliteit en persoonlijke betrokkenheid, waarbij het verschil tussen sterke en zwakke argumenten groter is bij een hoge betrokkenheid en niet of nauwelijks optreedt bij een lage betrokkenheid. Petty en Cacioppo en collega's hebben in een aantal studies deze interactie aangetoond (Burnkrant & Howard, 1984; Heesacker, Petty & Cacioppo, 1983; Petty & Cacioppo, 1979, 1984). Hierbij is vaak een tekst aangeboden aan participanten, studenten, die pleitte voor de invoering van een extra mondeling examen, dat aan het eind van de studie afgenomen zou worden. De participanten werd verteld dat de universiteit erover dacht om het examen hetzelfde jaar nog in te voeren (de hoogbetrokken conditie) of dat het examen over 10 jaar zou plaatsvinden (de laagbetrokken conditie). De tekst bevatte 9 sterke of 9 zwakke argumenten, die het standpunt, dat het examen ingevoerd moest worden, onderbouwden. De resultaten lieten zien dat sterke argumenten bij hoogbetrokken lezers tot een positievere attitude leidden ten opzichte van het standpunt dan zwakke argumenten, terwijl dit verschil niet optrad bij laagbetrokken lezers. Hiermee toonden Petty en Cacioppo en collega's aan dat argumentkwaliteit van cruciaal belang is bij het overtuigingsproces.

De operationalisatie van het voor het onderzoek binnen het ELM zo belangrijke concept argumentkwaliteit is echter niet zonder haken en ogen zoals uit de volgende paragraaf zal blijken.

1.2 Problemen met de operationalisatie van argumentkwaliteit. Hoewel argumentkwaliteit dus een belangrijke rol speelt binnen het Elaboration Likelihood Model, geven Petty en Cacioppo geen antwoord op de vraag wat een argument kwalitatief sterk of zwak maakt. In hun onderzoek is het onderscheid tussen sterke en zwakke argumenten niet gebaseerd op argumentatietheoretische normen, maar op de reacties van participanten in hun onderzoek. Petty en Cacioppo hebben bij het construeren van hun materiaal eerst argumenten ontwikkeld die hun intuïtief sterk of zwak leken (zie Petty, Cacioppo & Goldman, 1981). Vervolgens lieten ze deze argumenten beoordelen op argumentatieve kracht. Op basis van dit onderzoek selecteerden ze die argumenten waarvan het oordeel van de participanten overeenkwam met hun eigen intuïties. Ten slotte vroegen ze aan weer andere participanten om goed over deze argumenten na te denken en vervolgens hun gedachten die ze hadden bij die evaluatie op te schrijven. Petty en Cacioppo codeerden deze gedachten als positief, negatief of neutraal ten opzichte van het gepropageerde standpunt. De argumenten die met name positieve gedachten ten opzichte van het standpunt opriepen kwalificeerden ze vervolgens als sterk, de argumenten die negatieve gedachten opriepen, als zwak.

De manier waarop Petty en Cacioppo het concept argumentkwaliteit operationaliseren is sterk bekritiseerd. Zo wijst O'Keefe (1990, 1995) erop dat deze wijze van operationaliseren ertoe leidt dat er geen predicties gemaakt kunnen worden binnen het ELM, omdat de operationalisering van argumentkwaliteit min of meer gelijk is aan de operationalisering van de overtuigingskracht. Hierdoor zijn de sterke argumenten *per definitie* overtuigender dan de zwakke argumenten. En dan is het niet verwonderlijk dat onderzoekers die met hetzelfde onderzoeksmateriaal de aannames van het ELM onderzochten (c.q. Heesacker, Petty & Cacioppo, 1983; Petty & Cacioppo, 1979; Petty, Harkins & Williams, 1980; Petty, Cacioppo & Goldman, 1981) tot de bevinding kwamen dat sterke argumenten positievere resultaten opleverden bij overtuigingsmaten dan zwakke argumenten. De conclusie dat sterke argumenten meer effect blijken te hebben dan zwakke, is volgens O'Keefe hetzelfde als concluderen dat vrijgezellen ongetrouwd blijken te zijn. Hij pleit daarom voor een onafhankelijke maat, een manier om argumenten op een normatieve manier te analyseren. Hij stelt hierbij voor om te rade te gaan bij de argumentatieleer, waarbij gezocht moet worden naar 'some independently-motivated account of argument quality' (1995, p.14).

De meerderheid van de argumenten die in de studies van Petty en Cacioppo zijn gebruikt, is van het type 'pragmatische argumentatie', die betrekking heeft op de wenselijkheid of onwenselijkheid van een bepaald gevolg. Om door dit type argument overtuigd te worden, moet er aan twee criteria voldaan zijn. Ten eerste moet het gevolg inderdaad wenselijk (of onwenselijk) zijn, en ten tweede moet aannemelijk gemaakt worden dat een bepaalde maatregel of actie ook daadwerkelijk leidt tot het (on)gewenste gevolg. En dit is een onderscheid dat Areni en Lutz (1988) relevant vinden bij Petty en Cacioppo's concept 'argumentkwaliteit'.

Areni en Lutz nuanceren argumentkwaliteit door onderscheid te maken tussen argumenten die zich afspelen op de dimensie van de wenselijkheid en argumenten die zich afspelen op de dimensie van de waarschijnlijkheid. Bij het eerste type argument gaat het om

de wenselijkheid van de uitkomst. Om bijvoorbeeld het standpunt te ondersteunen dat een extra examen aan het eind van de studie moet worden afgelegd, kan het argument gebruikt worden dat het instellen van dit examen zal leiden tot hogere salarissen van studenten die bij opleidingen met dit examen afstuderen. De overtuigingskracht van dit argument hangt af van de vraag of de lezer hogere salarissen als wenselijk ziet. Bij het tweede type argument gaat het om de perceptie van waarschijnlijkheid dat het attitudeobject geassocieerd wordt met deze uitkomst, dus of de lezer hogere salarissen als waarschijnlijk resultaat ziet van het invoeren van het extra examen.

In een experiment hebben Areni en Lutz (1988) de sterke en zwakke argumenten van Petty en Cacioppo aan participanten voorgelegd en gevraagd op een 7-puntsschaal aan te geven hoe goed of hoe slecht ze de consequentie van het voorgestelde standpunt vonden (wenselijkheid) en hoe waarschijnlijk ze het vonden dat deze consequentie op zou treden (waarschijnlijkheid). Uit de resultaten bleek dat alleen op het gebied van de wenselijkheid een verschil te zien was tussen sterke en zwakke argumenten. Geen verschil trad op tussen sterke en zwakke argumenten op het gebied van de waarschijnlijkheid. Areni en Lutz concludeerden hieruit dat Petty en Cacioppo argumentkwaliteit in hun experimenten hadden gemanipuleerd op de dimensie van de wenselijkheid en niet op die van de waarschijnlijkheid. Ze suggereerden dat het extra veel cognitieve energie kost om te bepalen hoe waarschijnlijk het is, dat het gevolg van de maatregel inderdaad zal optreden. En dat is wel voorstelbaar: het lijkt gemakkelijker te beoordelen of het krijgen van een hoger salaris wenselijk is, dan te beoordelen dat het krijgen van een hoger salaris waarschijnlijk is.

In aansluiting op O'Keefe (1990, 1995) zijn Van Enschot, Hustinx en Hoeken (2003) nagegaan of de sterke argumenten van Petty en Cacioppo niet alleen volgens empirische criteria maar ook volgens normatievere criteria sterker zijn dan de zwakke. Daarnaast hebben ze, in navolging van Areni en Lutz (1988), onderzocht of Petty en Cacioppo's argumenten ook volgens die criteria alleen verschilden in wenselijkheid. Om dit te onderzoeken, hebben ze de negen sterke en negen zwakke argumenten uit de Petty en Cacioppo-experimenten (1986, p.54-59) opgedeeld in wenselijkheid en waarschijnlijkheid en geanalyseerd op hun argumentkwaliteit.

De argumenten werden geanalyseerd aan de hand van de evaluatievragen van Schellens en Verhoeven (1994). Deze vragen kunnen gesteld worden bij elk type argumentatie en laten zien hoe deugdelijk het argument is. Bij een argumentatie ter voorspelling kan bijvoorbeeld de evaluatievraag gesteld worden: 'Is de oorzaak van het gestelde in het algemeen voldoende om het gevolg waarschijnlijk te achten?' Bij een autoriteitsargument is een evaluatievraag: 'Is de autoriteit bevoegd en deskundig genoeg om een oordeel uit te spreken?' De mate waarin deze vragen bevredigend beantwoord kunnen worden, kan gezien worden als een criterium dat tamelijk onafhankelijk en normatief vastgesteld kan worden.

De resultaten van de argumentanalyse lieten zien dat de argumenten in het onderzoek van Petty en Cacioppo niet alleen op basis van empirische maar ook op basis van normatieve criteria opgedeeld konden worden in sterk en zwak: de sterke argumenten hadden inderdaad meer bevredigende antwoorden op de evaluatievragen dan de zwakke argumenten. Het verschil tussen sterke en zwakke argumenten komt dus ook naar voren op basis van onafhankelijke criteria, hoe terecht de kritiek van O'Keefe ook was. Bovendien bleek uit de resultaten dat de sterke en zwakke argumenten niet alleen van elkaar verschilden in wenselijkheid maar ook in waarschijnlijkheid, in tegenstelling tot de bevindingen van Areni en Lutz (1988). Dit

verschil wordt mogelijk verklaard doordat de argumenten in het onderzoek van Van Enschot et al. zijn geanalyseerd door twee expertbeoordelaars terwijl de argumenten in het onderzoek van Areni en Lutz zijn beoordeeld door leken. Het is goed mogelijk dat deze leken de argumenten op het gebied van de waarschijnlijkheid niet hebben opgemerkt.

Het lijkt er dus op dat (leken)lezers bij het overtuigingsproces met name op één dimensie gevoelig zijn, namelijk op de dimensie van de wenselijkheid en minder op die van de waarschijnlijkheid. Om dit te onderzoeken zijn de experimenten van Petty en Cacioppo gedeeltelijk gerepliceerd (Van Enschot, Hustinx en Hoeken, 2003). Daarbij is getracht de lezer te focussen op de dimensie van de waarschijnlijkheid.

Van Enschot, Hustinx en Hoeken hebben in hun experiment alleen argumenten op het gebied van de waarschijnlijkheid gemanipuleerd om te onderzoeken of de kwaliteit van deze argumenten invloed kan hebben op de overtuigingskracht bij lezers. Daarbij hebben ze de wenselijkheid constant gehouden, dat wil zeggen dat argumenten die de wenselijkheid ondersteunden alleen in de sterke conditie voorkwamen. De argumenten werden ingebed in een tekst die zeer vergelijkbaar was met die van Petty en Cacioppo, ook handelend over de invoering van een extra mondeling examen aan de universiteit. Naast argumentkwaliteit werd betrokkenheid gemanipuleerd, op vergelijkbare wijze als in de Petty en Cacioppo-experimenten (sterke en zwakke argumenten, hoge en lage betrokkenheid).

Uit de resultaten bleek dat de interactie tussen betrokkenheid en argumentkwaliteit niet optrad bij de attitude ten opzichte van de invoering van het examen. Zowel bij hoog- als laagbetrokken participanten had de kwaliteit van de argumenten op het gebied van de waarschijnlijkheid geen effect op de overtuigingskracht. Bovendien lieten cognitieve responsen zien dat participanten het verschil in kwaliteit van de waarschijnlijkheid niet opmerkten. De suggestie van Areni en Lutz dat de interactie die gevonden was bij Petty en Cacioppo gebaseerd zou kunnen zijn op de kracht van de argumenten die de wenselijkheid ondersteunden (die in dit experiment niet als variabele voorkwamen), lijkt hiermee in overeenstemming te zijn.

In het onderzoek van Van Enschot et al. was alleen de waarschijnlijkheid betrokken in de manipulaties en werd er geen interactie gevonden tussen argumentkwaliteit en betrokkenheid. Om nog preciezer na te gaan of argumentkwaliteit wel effecten laat zien op het gebied van de wenselijkheid maar niet bij de waarschijnlijkheid, zoals Areni en Lutz veronderstellen, is een experiment uitgevoerd waarin alle factoren betrokken zijn die een rol kunnen spelen bij het effect van argumentkwaliteit, namelijk betrokkenheid, wenselijkheid en waarschijnlijkheid.

2. Methode

Om de gevonden resultaten in Van Enschot et al. die afwijken van Petty en Cacioppo's resultaten, te kunnen repliceren, en om te onderzoeken of het verwachte verschil tussen sterke en zwakke argumenten inderdaad alleen naar voren komt op de dimensie van de wenselijkheid en niet op die van de waarschijnlijkheid, zijn alle variabelen systematisch in één experiment onderzocht. In concreto betekent dit dat niet alleen de mate van betrokkenheid is gevarieerd in hoge en lage betrokkenheid, maar dat ook de kwaliteit van de argumenten zowel op het gebied van de waarschijnlijkheid als van de wenselijkheid is gevarieerd in

sterke en zwakke argumenten. Als de kwaliteit van de argumenten met betrekking tot de waarschijnlijkheid moeilijker te beoordelen is dan die van de wenselijkheid, dan zou dit bij de attitudemetingen tot uitdrukking moeten komen in een interactie tussen argumentkwaliteit en betrokkenheid, maar deze interactie zou alleen op het gebied van de wenselijkheid en niet op het gebied van de waarschijnlijkheid moeten optreden. Daarnaast zouden cognitieve responsen dit patroon moeten ondersteunen.

2.1 Vooronderzoek materiaal. In een vooronderzoek werd eerst nagegaan of de argumenten die op basis van normatieve criteria ontworpen waren als sterk en zwak, ook door lezers als zodanig gezien zouden worden. Twintig studenten van het HBO en de Radboud Universiteit werd gevraagd per standpunt aan te geven welk van de twee argumenten (de sterke of de zwakke) ze het meest wenselijk respectievelijk waarschijnlijk vonden. De participanten konden hun keuze aangeven op een driepuntsschaal, waarbij links van het cijfer 1 het sterke argument stond, en rechts van het cijfer 3 het zwakke argument. Het cijfer 2 moesten ze omcirkelen als ze geen verschil in kwaliteit zagen. De participanten bleken goed in staat de kwaliteitsverschillen te onderkennen. De argumenten werden op basis van de bevindingen geoptimaliseerd en werden in het experiment opgenomen.

2.2 Materiaal. Het materiaal bestond uit een tekst die volgens de instructie gepubliceerd zou worden in de VOX, de universiteitskrant van de Radboud Universiteit. In deze tekst werd een nieuwe maatregel over examinering aangekondigd. Er zou een nieuw mondeling bachelorexamen worden ingesteld aan het eind van de bacheloropleiding. In de hoogbetrokken versie van het artikel zou dit gaan plaatsvinden aan de universiteit waar de participanten zelf studeerden (Nijmegen) met ingang van het 'komende' collegejaar 2004-2005. In de laagbetrokken versie zou het examen in 2014-2015 ingevoerd gaan worden aan de universiteit van Groningen. In feite is deze manipulatie nog wat sterker dan die van Petty en Cacioppo, omdat hier niet alleen de tijd (komend jaar versus over 10 jaar) maar ook de afstand (eigen universiteit versus andere universiteit) de mate van betrokkenheid kan beïnvloeden.

In zowel de hoog- als laagbetrokken versie werd betoogd dat het mondeling bachelorexamen ingevoerd moest worden. Voor de wenselijkheid van de invoering werden drie argumenten gegeven, die alledrie ofwel in de sterke, wenselijke, versie ofwel in de zwakke, minder wenselijke, versie aan de participant werden aangeboden (zie Bijlage 1 voor een voorbeeld). Ten eerste zou het examen leiden tot betere cijfers (sterk argument) of tot meer faalangst (zwak argument²); ten tweede zou het examen de kwaliteit van het lesgeven doen toenemen (sterk) of de duur van de colleges met een kwartier verlengen (zwak); ten derde zou het examen leiden tot hogere startsalariissen (sterk) of tot snellere wisseling van banen (zwak).

Deze drie sterke of zwakke wenselijkheidsargumenten (op twee zwakke argumenten na, overgenomen uit Petty en Cacioppo, 1986) werden begeleid door drie argumenten op het gebied van de waarschijnlijkheid, die alledrie argumentatief sterk of zwak waren. Deze waarschijnlijkheidsargumenten maakten meer of minder aannemelijk dat de voorgestelde maatregel (invoering van het examen) zou leiden tot een voordeel (bijvoorbeeld hogere cijfers). Dat de invoering van het MBE zou leiden tot hogere cijfers of hogere faalangst, werd ondersteund door cijfers uit een groot onderzoek (sterk argument), of door de getuigenis van één student (zwak argument). De andere argumenten op het gebied van de waarschijnlijkheid verschilden in kwaliteit in de mate waarop er gerekend kon worden op de bron

Argumentkwaliteit en overtuigingskracht in het Elaboration Likelihood Model

(grote enquête versus verslag van één docent), of in de mate waarin het argument analoog was aan de beschreven situatie (de maatregel werkte goed op zes andere universiteiten versus op één HBO). Er is zorg voor gedragen dat de kwaliteit van de argumenten gebaseerd was op onafhankelijke criteria uit de argumentatieleer (Schellens & Verhoeven, 1994).

2.3 Participanten. Er hebben 120 participanten deelgenomen aan het experiment, allemaal studenten aan de Radboud Universiteit Nijmegen, in het eerste jaar van de opleidingen Geschiedenis, Nederlandse taal en cultuur, en Pedagogiek. Hun leeftijd varieerde van 18 tot 21 jaar.

2.4 Instructie. In de instructie werd de participanten verteld dat de VOX (de universiteitskrant in Nijmegen) elke twee jaar een onderzoek doet naar de kwaliteit van zijn berichtgeving. Daarbij wordt altijd de hulp ingeroepen van lezers, en dit keer voor een artikel dat in de volgende VOX zou verschijnen. Er is gekozen voor deze instructie om de lezers, eerstejaars studenten, het idee te geven dat het om een echte maatregel ging, die binnenkort officieel aangekondigd zou worden. De participanten werd gevraagd het artikel rustig door te lezen en daarna de vragen te beantwoorden. Er werd benadrukt dat ze zo geconcentreerd mogelijk moesten werken en dat ze bladzijde voor bladzijde moesten doorwerken.

2.5 Design. De tekst werd aangeboden in een van acht versies:

1. Hoogbetrokken – Wenselijkheid sterk – Waarschijnlijkheid sterk
2. Hoogbetrokken – Wenselijkheid sterk – Waarschijnlijkheid zwak
3. Hoogbetrokken – Wenselijkheid zwak – Waarschijnlijkheid sterk
4. Hoogbetrokken – Wenselijkheid zwak – Waarschijnlijkheid zwak
5. Laagbetrokken – Wenselijkheid sterk – Waarschijnlijkheid sterk
6. Laagbetrokken – Wenselijkheid sterk – Waarschijnlijkheid zwak
7. Laagbetrokken – Wenselijkheid zwak – Waarschijnlijkheid sterk
8. Laagbetrokken – Wenselijkheid zwak – Waarschijnlijkheid zwak

Een participant kreeg één van de acht versies te zien. Elke versie is door 15 participanten gelezen.

2.6 Instrumentatie en procedure. Na het lezen van de tekst werd de participanten gevraagd gedurende drie minuten zoveel mogelijk hun gedachten op te schrijven die opkwamen bij het lezen van de tekst. Deze gedachten worden cognitieve responsen genoemd (Greenwald, 1968). Later, na het invullen van de attitudevragen en andere experimentele metingen (zie hierna) categoriseerden de participanten zelf hun cognitieve reacties in positieve, negatieve en neutrale reacties (cf. Petty, Ostrom & Brock 1981, p.44-45).

Nadat de participanten hun cognitieve responsen hadden genoteerd, moesten ze hun attitude ten opzichte van het invoeren van het mondelinge bachelor examen aangeven. Hiervoor werden vier zevenpunts semantische differentiaal gebruikt: gewenst/ongewenst, verstandig/onverstandig, fijn/vervelend en goed/slecht. De betrouwbaarheid van de attitudevragen was goed (Cronbach's $\alpha = .80$).

Na de attitudemetingen is gecontroleerd of de kwaliteitmanipulaties van de argumenten als zodanig werden opgevat door de lezers, nu ze in een tekst waren ingebed. Hiertoe zijn de

drie argumenten die de wenselijkheid op een sterke of minder sterke manier ondersteunden achter elkaar aangeboden, met de vraag op een 5-puntsschaal aan te geven hoe wenselijk de participanten het gevolg vonden, bijvoorbeeld hogere cijfers of hogere faalangst, al naar gelang de experimentele conditie die de participant had gelezen. Daaropvolgend werden de drie argumenten op het gebied van de waarschijnlijkheid bevroegd. Gevraagd werd bijvoorbeeld hoe waarschijnlijk ze het vonden dat invoering van het examen zou leiden tot hogere cijfers (of hogere faalangst). Tot slot is de mate van betrokkenheid gemeten door in vier items op een vijfpuntsschaal te vragen in welke mate de invoering van het examen hen persoonlijk bezig hield, of het belangrijk voor hun leven was et cetera. De betrouwbaarheid van de betrokkenheid was goed (Cronbach's $\alpha = .79$).

3. Resultaten

In deze sectie zullen eerst de resultaten met betrekking tot de experimentele manipulatie aan de orde komen, zoals de metingen op de betrokkenheid, de wenselijkheids- en de waarschijnlijkheidsmanipulaties. Daarna zullen de overtuigingsmaten (de attitudemetingen en de cognitieve responsen) besproken worden.

3.1 Resultaten manipulatie. Betrokkenheid. De manipulatie van betrokkenheid bleek succesvol: de groep participanten die gelezen had dat het mondeling examen volgend jaar in Nijmegen afgenomen zou worden scoorde hoger op de betrokkenheidvariabelen ($M = 2.57$) dan de groep die dacht dat het examen over tien jaar in Groningen zou worden ingevoerd ($M = 2.30$) ($t(110) = 2.05, p < .05$).

Wenselijkheid. Er is een hoofdeffect gevonden op de wenselijkheidsmanipulatie: de sterke argumenten ($M = 4.15$, zie Tabel 1) werden als wenselijker beoordeeld dan de zwakke argumenten ($M = 2.07$), Wilks' $\lambda = .28, F(6, 107) = 46.48, p < .01$). Er trad geen interactie op tussen de mate van betrokkenheid en argumentkwaliteit (Wilks' $\lambda = .94, F(6, 107) = 1.23, p = .29$), dus hoogbetrokken participanten beoordeelden de sterke argumenten niet als wenselijker dan de laagbetrokken participanten.

Tabel 1: Gemiddelde scores op vragen naar wenselijkheid en waarschijnlijkheid (schaal 1-5) uitgesplitst naar argumentkwaliteit.

Argument ter ondersteuning van	sterk	zwak
wenselijkheid	4.15	2.07
waarschijnlijkheid	2.63	2.89

Waarschijnlijkheid. De manipulatie van de waarschijnlijkheid heeft geen verschillen noch interacties opgeleverd: er trad er geen significant verschil op tussen de sterke ($M = 2.63$, zie Tabel 1) en de zwakke ($M = 2.89$) waarschijnlijkheid (Wilks' $\lambda = .93, F(6, 107) = 1.39, p = .22$). Ook is er geen interactie gevonden tussen mate van betrokkenheid en kwaliteit (Wilks' $\lambda = .95, F(6, 107) = .87, p = .52$).

Argumentkwaliteit en overtuigingskracht in het Elaboration Likelihood Model

3.2 Overtuigingsmaten. *Attitude.* Er is geen hoofdeffect van betrokkenheid op de attitude gevonden ($F(1,111) = .48, p = .56, \eta = .003$), dus participanten in de hoogbetrokken conditie ($M = 3.68$, zie tabel 2) lieten geen positievere attitude zien ten aanzien van de voorgestelde maatregel dan de laagbetrokken participanten ($M = 3.79$). Met betrekking tot de argumentkwaliteit op het gebied van de waarschijnlijkheid bereiken de gemiddelden op de attitudemetingen ($M = 3.87$ voor de sterke argumenten, en 3.60 voor de zwakke argumenten) geen significantie ($F(1,111) = 1.78, p = .18, \eta = .016$). De argumentkwaliteit op het gebied van de wenselijkheid daarentegen, lieten, conform de verwachting, wél een effect zien op de attitudemetingen ($M = 3.96$ voor de sterke argumenten en $M = 3.51$ voor de zwakke argumenten) ($F(1,111) = 4.68, p < .05, \eta = .04$).

Tabel 2: Gemiddelde scores op attitudevragen (schaal 1-7) voor argumenten op het gebied van de wenselijkheid en de waarschijnlijkheid, uitgesplitst naar argumentkwaliteit en betrokkenheid (sd tussen haakjes).

Argument op gebied van:	Waarschijnlijkheid		totaal wens.heid	totaal betrokk.
	sterk	zwak		
Lage betrokkenheid				3.79 (1.12)
Wenselijkheid sterk	4.36 (0.95)	3.68 (1.20)	4.01 (1.12)	
Wenselijkheid zwak	3.83 (0.70)	3.33 (1.36)	3.58 (1.09)	
Hoge betrokkenheid				3.68 (1.21)
Wenselijkheid sterk	4.00 (0.77)	3.83 (0.96)	3.92 (0.86)	
Wenselijkheid zwak	3.33 (1.40)	3.55 (1.55)	3.44 (1.45)	
Totaal waarschijnlijkheid	3.87 (1.04)	3.60 (1.26)		

De lezer heeft dus een positievere attitude ten opzichte van de invoering van het examen, wanneer de invoering door sterke dan door zwakke argumenten wordt onderbouwd op het gebied van de wenselijkheid. Op het gebied van de waarschijnlijkheid trad er geen verschil in attitude op tussen sterke en zwakke argumenten.

Er was geen interactie tussen de mate van betrokkenheid en argumentkwaliteit op het gebied van de wenselijkheid ($F(1,111) = 0.01, p = 0.93, \eta = 0.00$). Dus hoogbetrokken participanten lieten zich bij hun oordeel over de wenselijkheid van het examen niet meer overtuigen door sterke argumenten dan door zwakke argumenten dan laagbetrokken participanten. Ook was er geen interactie tussen de mate van betrokkenheid en argumentkwaliteit op het gebied van de waarschijnlijkheid ($F(1,111) = 2.11, p = 0.15, \eta = 0.19$).

Cognitieve responsen. In totaal zijn er 265 cognitieve responsen gegeven door de participanten, 127 door de hoogbetrokken participanten en 138 door de laagbetrokken participanten. De meeste responsen waren negatief (138 negatieve responsen versus 50 positieve en 77 neutrale responsen), waarbij er alleen voor de neutrale responsen een klein verschil was tussen hoog- en laagbetrokken participanten. In Tabel 3 staan de cognitieve responsen, geselecteerd uit het totale aantal responsen, die betrekking hebben op de kwaliteit van de argumenten. Omdat het aantal data per cel (per participant, per conditie hoog-laagbetrokken, wenselijk-

heid sterk/zwak, waarschijnlijkheid sterk/zwak) te klein en te gevarieerd in aantal is om er statistische analyses over te doen, worden alleen de aantallen gepresenteerd.

Er zijn in totaal 123 opmerkingen gemaakt over de argumentkwaliteit van de wenselijkheid. Veel minder opmerkingen, namelijk 22, betroffen de argumentkwaliteit van de waarschijnlijkheid. Ook hier lijkt de mate van betrokkenheid geen invloed te hebben op de cognitieve responsen.

Tabel 3: Aantal cognitieve responsen met betrekking tot argumentkwaliteit uitgesplitst naar betrokkenheid en soort argument.

	Wenselijk	Waarschijnlijk	Totaal
Laagbetrokken	61	7	68
Hoogbetrokken	62	15	77
Totaal	123	22	123

3.3 Nameting. Dat de attitudemetingen wel verschillen lieten zien bij argumenten op het gebied van de wenselijkheid maar niet op die van de waarschijnlijkheid is conform de verwachting. Echter, deze verschillen waren er ook bij de manipulatiecheck van deze argumenten. Participanten beoordeelden de sterke argumenten op het gebied van de wenselijkheid als wenselijker dan de zwakke argumenten, maar op het gebied van de waarschijnlijkheid beoordeelden ze de sterke argumenten niet als waarschijnlijker dan de zwakke argumenten.

Dat de manipulatiecheck voor de waarschijnlijkheid niet laat zien dat participanten de zwakke argumenten minder waarschijnlijk vonden dan de sterke kan twee dingen betekenen: de manipulatie is niet goed uitgevoerd, dat wil zeggen, het beoogde verschil in argumentkwaliteit wordt niet gezien omdat de sterke argumenten niet sterker zijn dan de zwakke. Een tweede verklaring is dat de sterke en zwakke argumenten wel van elkaar verschillen in kwaliteit, maar dat de participanten het op dat moment, met deze vraagstelling niet zien. Per slot van rekening wisten de participanten in het vooronderzoek wél de sterke van de zwakke argumenten te onderscheiden, maar dit was een ‘gedwongen’ keuze tussen (aan de linkerkant) een sterke en (aan de rechterkant) een zwakke variant. Het zou dus kunnen zijn dat de positie van de argumenten op het gebied van de waarschijnlijkheid, namelijk min of meer verborgen in de tekst ter ondersteuning van de wenselijkheid, ervoor gezorgd heeft dat de participanten niet goed in staat zijn geweest de kwaliteitsverschillen op te merken.

Daarnaast kan de manier van bevragen ook een rol gespeeld hebben. Bij de manipulatiecheck voor de wenselijkheid werd gevraagd aan te geven op een 5-puntsschaal: ‘Hoe wenselijk vind je hogere cijfers?’. Voor de waarschijnlijkheid werd de vraag echter meer tekstafhankelijk gesteld, namelijk: ‘Hoe waarschijnlijk vind je het dat invoering van het mondeling examen leidt tot hogere cijfers?’. Om deze vraag te kunnen beantwoorden moesten de participanten zich de argumenten (bijvoorbeeld dat een groot onderzoek dat aannemelijk had gemaakt) uit de tekst herinneren. En dat kan voor de participanten te veel gevraagd zijn.

Om na te gaan of participanten wel het verschil in argumentkwaliteit zien tussen sterke en zwakke argumenten op het gebied van de waarschijnlijkheid als deze op een duidelijke manier worden aangeboden, is het experiment nogmaals afgenomen, met alleen de manipulatie-

check als meting achteraf. In totaal 120 participanten, allen eerstejaars studenten aan de Radboud Universiteit, kregen één van de acht tekstversies te lezen. De introductie van de tekst was gelijk aan die in het hoofdexperiment. Na de zin (gelijk aan die in het hoofdexperiment) dat er drie argumenten zouden volgen voor de invoering van het examen, werd de tekst onderbroken door een cursief geprinte instructie dat er nu drie argumenten volgden, waarvan de lezer per argument moest aangeven hoe wenselijk en hoe waarschijnlijk ze het argument vonden, maar dat ze moesten proberen de tekst zoveel mogelijk te volgen. De argumenten werden gegeven zoals ze in de oorspronkelijke tekst stonden, gevolgd door de manipulatievragen, die in het hoofdexperiment na het lezen van de volledige tekst gesteld werden.

De resultaten van de nameting laten zien dat participanten niet alleen op het gebied van de wenselijkheid aangaven de sterke argumenten als wenselijker te zien ($M = 4.15$) dan de zwakke argumenten ($M = 2.04$, Wilks' $\lambda = .19$, $F(3,110) = 156.7$, $p < 0.01$), maar ook dat ze de gevolgen van de invoering van het examen waarschijnlijker vonden als dat werd ondersteund door sterke ($M = 2.91$) dan door zwakke ($M = 2.55$) argumenten (Wilks' $\lambda = .92$, $F(3,110) = 3.05$, $p < 0.05$).

Blijkbaar is ook het kwaliteitsverschil van de argumenten met betrekking tot de waarschijnlijkheid deugdelijk gemanipuleerd, want participanten zien wel het beoogde verschil in argumentkwaliteit, als ze in staat worden gesteld een beoordeling te maken. Het niet aantonen van verschillen op de attitudevragen in het hoofdexperiment kan dus niet verklaard worden doordat deze argumenten gewoonweg inhoudelijk niet in kwaliteit verschilden. In dit opzicht komen de resultaten van de nameting geheel overeen met die van het vooronderzoek, waar participanten een gedwongen keuze moesten maken tussen de waarschijnlijke of de onwaarschijnlijke varianten van de argumenten.

4. Conclusies en discussie

Het huidige experiment was opgezet als een meer systematische replicatie van de onderzoeken van Petty en Cacioppo (1979, 1984, 1986). Het doel was te onderzoeken of participanten zich eerder zouden laten overtuigen door sterke dan door zwakke argumenten op het gebied van de wenselijkheid, en te onderzoeken of dit verschil niet zou optreden bij argumenten die de waarschijnlijkheid van de boodschap aannemelijk moeten maken (cf. Areni en Lutz, 1988).

De attitudemetingen in het experiment lieten een hoofdeffect zien op het gebied van de wenselijkheid: men vond de invoering van het examen gewenster, verstandiger en beter als men sterke argumenten had gelezen dan als men de zwakke varianten had gelezen. Dit effect trad niet op bij de waarschijnlijkheid: de attitude werd niet positiever als het gevolg van het standpunt meer of minder aannemelijk werd gemaakt door sterke dan door zwakke argumenten. En dit heeft niet te maken met het feit dat het verschil in kwaliteit op het gebied van de waarschijnlijkheid niet deugdelijk zou zijn gemanipuleerd: als de argumenten opvallender, en niet helemaal verborgen in de tekst, werden aangeboden, dan bleken de participanten wel in staat om bij beide typen argumenten de sterke van de zwakke varianten te onderscheiden. Dit is zowel in het vooronderzoek als in de nameting gebleken.

Ook de cognitieve responsen ondersteunen het patroon van de attitudemetingen: de kwaliteit van de wenselijkheid werd ongeveer zes keer zo vaak becommentarieerd als die van de waarschijnlijkheid.

De rol van betrokkenheid speelt in dit experiment geen onderscheidende rol. Men zou verwachten dat het kwaliteitsverschil tussen de argumenten alleen doorslaggevend zou zijn bij hoogbetrokken en niet bij laagbetrokken participanten. Dit is opmerkelijk gezien de bevinding dat de betrokkenheidsmanipulatie wel degelijk een verschil liet zien tussen participanten die ‘het artikel in de VOX’ in een hoog- danwel laagbetrokken versie hadden gehad. De groep participanten die gelezen had dat het mondeling examen volgend jaar in Nijmegen afgenomen zou worden, gaf aan dat het examen hun meer bezig hield, belangrijker voor hun leven zou zijn etcetera, dan de groep die dacht dat het examen over tien jaar in Groningen zou worden ingevoerd. Hieruit kan men afleiden dat lezers in deze experimentele setting inderdaad verschilden in de mate van betrokkenheid. Ook commentaar van de participanten achteraf bevestigde dit: een aantal eerstejaars studenten sprak aan het eind van het experiment hun ongerustheid of hun onvrede uit over de nieuwe plannen.

De resultaten van dit onderzoek kunnen niet eenvoudig in het Elaboration Likelihood Model verklaard worden, omdat voor de ene soort argumenten (op de dimensie van de wenselijkheid) wél verschillen in argumentkwaliteit zijn gevonden, en voor de andere soort niet (op de dimensie van de waarschijnlijkheid). Hieruit kun je concluderen dat de richting van de attitude met name bepaald wordt door de wenselijkheid van het standpunt. Ten tweede voorspelt het ELM dat de mate van betrokkenheid van invloed zou zijn op de mate waarin argumentkwaliteit het beslissingsproces beïnvloedt, maar deze invloed wordt niet gevonden. Het feit dat er wel verschillen in argumentkwaliteit zijn gevonden, maakt aannemelijk dat de participanten zowel in de hoog- als laagbetrokken conditie, de tekst systematisch verwerkt moeten hebben. Dit is overeenkomstig de resultaten van Van Enschot e.a. (2003) en die van Areni en Lutz (1988), die ook geen verschil vonden tussen hoog- en laagbetrokken participanten.

Toch is de opzet van ons onderzoek vergelijkbaar met dat van Petty en Cacioppo: het onderwerp van de teksten is hetzelfde, de argumenten op het gebied van de wenselijkheid zijn vrijwel geheel overgenomen uit hun materiaal, en de manipulatie van betrokkenheid is vrijwel hetzelfde aan de manipulatie van hun onderzoek en zelfs nog wat aangescherpt. Argumentkwaliteit en argumentsoort is in ons onderzoek beter gemanipuleerd: het verschil in argumentkwaliteit is gerealiseerd volgens onafhankelijke criteria uit de argumentatieleer (cf. O’Keefe, 1990; 1995) en er is een onderscheid gemaakt tussen de wenselijkheid en waarschijnlijkheid van de boodschap (cf. Areni en Lutz, 1988).

Wellicht kunnen we de gevonden resultaten van het hier beschreven experiment en dat van Van Enschot, Hustinx en Hoeken (2003) op een andere manier verklaren binnen de aannames van het ELM. Een vooronderstelling in het ELM (Petty en Cacioppo, 1986) is dat als de lezer ‘motivated to process’ is en daarnaast ook beschikt over de ‘ability to process’, dan zal de lezer de centrale route volgen en zal de kwaliteit van de argumenten de doorslag geven bij het vormen van een positieve danwel negatieve attitude. Onder motivatie verstaan Petty en Cacioppo onder andere persoonlijke betrokkenheid, hetgeen in dit experiment gemanipuleerd was, maar niet tot de verwachte bevindingen leidde. Onder ‘ability’ verstaan ze afleiding, voorkennis, begrijpelijkheid van de boodschap en dergelijke. En juist deze notie ‘ability’ zou de gevonden resultaten kunnen verduidelijken en een plaats kunnen geven binnen het ELM.

De attitude ten opzichte van de invoering van het nieuwe examen zou tot stand moeten zijn gekomen op basis van de kwaliteit van de argumenten. Nu is er een positievere attitude gevonden bij participanten die een tekst met sterke argumenten voor de wenselijkheid had-

den gelezen dan bij participanten die de zwakke varianten kregen voorgelegd. Blijkbaar waren de participanten in staat ('able') om argumentkwaliteit mee te laten spelen in hun besluitvorming. Echter, de kwaliteit van de argumenten over de waarschijnlijkheid lieten geen verschil in attitude zien bij de participanten. Wellicht waren participanten bij dit soort argumenten *niet* in staat de deugdelijkheid van de argumenten mee te laten spelen in hun beslissing. Dit 'niet in staat zijn', kan op twee manieren een rol gespeeld hebben.

Ten eerste hebben Areni en Lutz (1988) de suggestie geopperd dat het gemakkelijker moet zijn de wenselijkheid van een voorgestelde maatregel te beoordelen dan de waarschijnlijkheid. En dat is ook niet vreemd als je bedenkt dat bij een argumentatieschema 'Ik pleit voor X, want X leidt tot Y', het gemakkelijker is om na te gaan of Y wenselijk is, dan na te gaan of X inderdaad tot Y leidt. Soms is de (on)wenselijkheid van een standpunt (bijvoorbeeld dat je geen kanker wilt krijgen) zo evident, dat deze vaak niet eens expliciet in de tekst vermeld wordt, zo concluderen Schellens en De Jong (2000) na een analyse van een twintigtal voorlichtingsbrochures. En geheel in overeenstemming daarmee laat hun analyse zien dat er veelvuldiger argumenten gebruikt worden die de waarschijnlijkheid aannemelijk maken dan argumenten die de wenselijkheid ondersteunen. Blijkbaar zijn lezers beter in staat de wenselijkheid van een standpunt te beoordelen dan de waarschijnlijkheid.

Ten tweede maken in het onderhavige experiment zowel het vooronderzoek als de nameting aannemelijk dat als de argumenten in isolatie worden aangeboden, de lezers wel degelijk 'in staat' zijn de argumenten op kwaliteitsverschillen te beoordelen. Blijkbaar speelt de mate waarin de lezer niet belemmerd wordt door afleidende factoren, zoals omringende tekst, ook een rol bij de beoordeling van argumentkwaliteit. Ander onderzoek laat vergelijkbare bevindingen zien: Hoeken (2005) en Hoeken en Hustinx (in voorbereiding) suggereren op basis van hun onderzoek naar relatieve overtuigingskracht van verschillende argumentsoorten, dat als argumenten 'sec', zonder extra omringende informatie, worden aangeboden, participanten goed in staat zijn om sterke van zwakke argumenten te onderscheiden, hetgeen blijkt uit een gevonden verschil in overtuigingskracht. Als daarentegen dezelfde argumenten worden 'verborgen' tussen andere, afleidende informatie, dan blijken participanten niet in staat de kwaliteit van deze argumenten te onderkennen, zodat sterke argumenten niet overtuigender zijn dan zwakke argumenten.

Concluderend kan men zeggen dat het laatste woord nog niet gesproken is over de factoren die lezers bij het volgen van de centrale route in het ELM doen besluiten om het standpunt wel of niet te accepteren. Onderzoek zal zich moeten richten op méér factoren die het overtuigingsproces binnen de centrale route kunnen beïnvloeden, zoals argumenttype, motivatie tijdens een experimentele setting, de vereiste hoeveelheid cognitieve inspanning om de informatie te verwerken, en de verborgenheid of duidelijkheid van relevante informatie (cf. Schellens en de Jong, 2004, p.318).

Noten

- 1 Onze dank gaat uit naar twee anonieme reviewers voor hun waardevolle aanmerkingen en suggesties.
- 2 Faalangst is in dit geval een zwak wenselijkheidsargument, omdat faalangst kan aanzetten tot harder studeren. Ook het tweede zwakke wenselijkheidsargument, het verlengen van de collegeduur, kan als positief gekwalificeerd worden.

Bibliografie

- Areni, C.S. & Lutz, R.J. (1988).** The role of argument quality in the Elaboration Likelihood Model. In M.J. Houston (Eds.), *Advances in Consumer Research* (pp.197-203, Vol. 15). Provo, U.T.: Association for Consumer Research.
- Burnkrant, R. E. & Howard, D. J. (1984).** Effects of the use of introductory rhetorical questions versus statements on information processing. *Journal of Personality and Social Psychology*, 47, 1218-1230.
- Enschot, R. van, Hustinx, L.G.M.M. & Hoeken, H. (2003).** The concept of argument quality in the Elaboration Likelihood Model. In F.H. van Eemeren, J.A. Blair, C.A. Willard, & A.F. Snoeck Henkemans (Eds.), *Anyone who has a view. Theoretical contributions to the study of argumentation* (pp.319-335). Dordrecht: Kluwer.
- Greenwald, A.G. (1968).** Cognitive learning, cognitive response to persuasion, and attitude change. In A.G. Greenwald, T.C. Brock & T.M. Ostrom (Eds.), *Psychological foundations of attitudes* (pp.147-170). San Diego, CA: Academic Press.
- Heesacker, M., Petty, R.E. & Cacioppo, J.T. (1983).** Field dependence and attitude change: Source credibility can alter persuasion by affecting message-relevant thinking. *Journal of Personality*, 51, 653-666.
- Hoeken, H. (2005).** *Overtuigende taal.* (Inaugurale rede R.U. Nijmegen). Nijmegen: Thieme MediaCenter.
- Hoeken, H. (1998).** *Het ontwerp van overtuigende teksten. Wat onderzoek leert over de opzet van effectieve reclame en voorlichting.* Bussum: Coutinho.
- Hoeken, H. & Hustinx, L.G.M.M. (in voorbereiding.).** Argument quality and evidence types: When is statistical evidence superior to anecdotal evidence?
- O'Keefe, D.J. (1990).** *Persuasion. Theory and research.* Newbury Park, CA: Sage.
- O'Keefe, D.J. (1995).** Argumentation studies and dual-process models of persuasion. In F.H. van Eemeren, R. Grootendorst, J.A. Blair & C.A. Willard (Eds.), *Perspectives and approaches. Proceedings of the Third ISSA Conference on Argumentation* (pp.3-17). Amsterdam: Sic Sat.
- Petty, R.E. & Cacioppo, J.T. (1979).** Issue involvement can increase or decrease persuasion by enhancing message-relevant cognitive responses. *Journal of Personality and Social Psychology*, 37, 1915-1926.
- Petty, R.E. & Cacioppo, J.T. (1984).** The effects of involvement on responses to argument quantity and quality: Central and peripheral routes to persuasion. *Journal of Personality and Social Psychology*, 46, 69-81.
- Petty, R.E. & Cacioppo, J.T. (1986).** *Communication and persuasion: Central and peripheral routes to attitude change.* New York: Springer-Verlag.
- Petty, R.E., Cacioppo, J.T. & Goldman, R. (1981).** Personal involvement as a determinant of argument-based persuasion. *Journal of Personality and Social Psychology*, 41, 847-855.
- Petty, R.E., Harkins, S.G. & Williams, K.D. (1980).** The effect of group diffusion of cognitive effort on attitudes: An information processing view. *Journal of Personality and Social Psychology*, 38, 81-92.
- Petty, R.E., Ostrom, T.M. & Brock, T.C. (1981).** Historical foundations of the cognitive response approach to attitudes and persuasion. In R.E. Petty, T.M. Ostrom & Brock (Eds.), *Cognitive responses in persuasion* (pp.5-29). Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- Schellens, P.J. & Jong, M.D.T. de (2000).** Soorten argumenten in de voorlichting. *Tijdschrift voor Taalbeheersing*, 22, 288-308.
- Schellens, P.J. & Jong, M.D.T. de (2004).** Argumentation schemes in persuasive brochures. *Argumentation*, 18, 295-323.
- Schellens, P.J. & Verhoeven, G. (1994).** *Argument en tegenargument. Analyse en beoordeling van betogende tekst.* Groningen: Martinus Nijhoff.

Bijlage 1

Voorbeeld van een experimentele tekst in de condities hoge betrokkenheid, sterke wenselijkheid, zwakke waarschijnlijkheid, waarbij de tekstdelen die per conditie verschillen schuin gedrukt zijn.

Mondeling Bachelor Examen op de KUN vanaf 2005 een feit

Sinds 2002 zijn de universiteiten in Nederland begonnen met de invoering van het Bachelor-Mastersysteem. Dit heeft grote consequenties. Hele studieprogramma's moeten omgegooid worden, het studiepuntenstelsel wordt gewijzigd en de examenregeling wordt drastisch veranderd. Zo wordt aan de Katholieke Universiteit van Nijmegen in navolging van universiteiten in Zweden en Denemarken, volgend jaar een nieuw examen ingevoerd.

Vanaf het collegejaar 2005-2006 zal iedere student in Nijmegen het Mondeling Bachelor Examen (MBE) moeten afleggen om zijn of haar bachelordiploma te kunnen behalen. Bij dit mondelingen examen moet de student drie kwartier lang vragen beantwoorden over de belangrijkste vakken uit het tweede en derde jaar. Dit gebeurt voor een commissie van enkele docenten en de voorzitter van de examencommissie. Naast dit examen worden alle vakken op hun gebruikelijke manier getoetst. Pas nadat de student geslaagd is voor het MBE ontvangt hij zijn bachelordiploma waarmee hij kan doorstromen naar een eventuele masteropleiding.

In het adviesrapport dat ten grondslag ligt aan deze maatregel, worden de volgende drie argumenten voor invoering gegeven:

Allereerst zal de invoering van het MBE leiden tot een aanzienlijke stijging van de eindcijfers van studenten van hun MA-scriptie. Anke Person denkt dat zij haar cum laude resultaat voor haar master te danken heeft aan het afleggen van het MBE.

Een tweede reden om het MBE in te voeren is dat dit examen heeft geleid tot een verbetering in de kwaliteit van het lesgeven aan studenten. Dit blijkt uit een interview met de heer Anderson, docent aan de universiteit van Stockholm. Deze docent geeft aan dat hijzelf door de studenten na de invoering van het MBE positiever door de studenten wordt beoordeeld dan ervoor.

Tot slot hebben afgestudeerden van universiteiten met het MBE een hoger startsalaris dan afgestudeerden van universiteiten zonder MBE. Gegevens van een HBO-lerarenopleiding in Stockholm tonen aan dat de startsalarissen daar 17% lager liggen dan bij afgestudeerden die een universitaire opleiding met MBE hebben afgesloten.

In de volgende VOX zal dieper ingegaan worden op de precieze inhoud van het Mondeling Bachelor examen. Hierbij zullen enkele studieadviseurs aan het woord komen over de concrete gevolgen voor hun opleiding.

Boekbeoordeling

Hendriks, Berna (2002). *More on Dutch-English please? A study of request performance by Dutch native speakers, English native speakers and Dutch learners of English.* Dissertatie Katholieke Universiteit Nijmegen. Nijmegen: Nijmegen University Press. ISBN 9037306322. (277 pp.)

Hoewel het proefschrift van Berna Hendriks al weer een aantal jaren geleden verscheen is, heeft het nog weinig aan actualiteit verloren. De aanleiding voor haar onderzoek was het imago van de Nederlander die de buitenlanders in direct, 'blunt' Engels vertelt waar het op staat. Dat beeld is volgens mij onverminderd geldig en alleen daarom is het nuttig om een serieus onderzoek uit te voeren naar die directheid en de vraag of het nu aan onze gebrekkige beheersing van het Engels ligt of aan het feit dat we anders over zaken als afstand en respect denken (onze cultuur). Verder neemt het belang van de rol van het Engels in onze samenleving nog steeds toe, en de discussie over de taalvaardigheid Engels van de Nederlanders is nog verre van uitgewoed. Het onderzoek van Hendriks biedt erg nuttige inzichten voor deze discussie. In deze bespreking zal ik vooral ingaan op de meerwaarde van het onderzoek voor het vakgebied en op de implicaties voor verder onderzoek. De discussie voor het onderwijsveld laat ik aan een ander forum over.

Hendriks heeft in haar proefschrift de blik gericht op het Engels van Nederlanders, en dan met name het gebruik van beleefd-

heid. Die heeft ze bestudeerd in de manier waarop men in diverse situaties verzoeken formuleert, een taalhandeling die zich bij uitstek leent voor beleefdheidstudies en dan ook al door velen voor haar onder de loep genomen is. Om de Engelse verzoeken van de Nederlanders goed te kunnen analyseren heeft ze als vergelijkingspunt gekeken naar de wijze hoe Nederlanders en Engelsen diezelfde verzoeken in hun moedertaal produceren. Op die manier hoopte ze meer te weten te komen in hoeverre het eventuele verschil tussen de moedertaalverzoeken en de verzoeken die in de vreemde taal werden geproduceerd, toegeschreven kunnen worden aan taal- of cultuurfactoren. Door Nederlanders met verschillende niveaus van beheersing van het Engels te vergelijken, ging ze tevens na in hoeverre dat patroon verandert met het toenemen van de taalvaardigheid Engels van de Nederlanders.

Sinds het begin van de jaren '80 is er een groeiende aandacht voor studies waarin het gebruik en de formulering van verzoeken in verschillende talen centraal staan. In dit kader neemt het CCSARP-project dat door Blum-Kulka en Olshtain (1984) is geïnitieerd een centrale rol in. De afkorting staat voor Cross-Cultural Speech Act Realisation Patterns, een cross culturele studie waarin men nagaat hoe met name *verzoeken* en *verontschuldigen* in diverse talen en in diverse contexten gerealiseerd worden. Sinds de verschijning van dat artikel is de lijst met verwante studies enorm lang geworden. De studies onderscheiden zich vooral door de

Boekbeoordeling

andere talen die vergeleken worden en door de methodes die voor dataverzameling zijn gebruikt. Het merendeel van de studies gebruikt speciale elicitation- en/of perceptietaken om de formulering van verzoeken binnen een of meer talen te analyseren.

Een van mijn eigen studies, naar Franse en Nederlandse verzoeken, valt ook in dit kader en het lezen van het proefschrift van Hendriks bracht dan ook in vele opzichten een déjà vu-gevoel bij me teweeg (Van der Wijst, 1996). Een korte blik op de recente publicaties in het veld lijkt er op te duiden dat de hausse aan dit type onderzoek een beetje voorbij is, en in die zin zou je het werk van Hendriks als een culminerend einde van de traditie kunnen beschouwen. Culminerend, want het belangrijkste kenmerk van Hendriks' onderzoek is dat ze alle positieve aspecten van voorgaand onderzoek heeft gebundeld in haar benadering. Het werk munt niet uit in originaliteit, maar biedt de geïnteresseerde in cross-culturele verzoekstudies en vreemde-taalverwerving het beste uit het vakgebied.

Om haar onderzoeksvragen te kunnen beantwoorden heeft Hendriks een zogenaamde Discourse Completion Task (DCT) opgezet. Dat is een in dit type onderzoek niet ongebruikelijke taak waarbij proefpersonen zich moeten inleven in een conversationele situatie die om een vervolg vraagt. Dat vervolg moeten zij dan aangeven. Dat kan op verschillende manieren, door bijvoorbeeld uit een aantal alternatieven te kiezen (de gesloten variant), of door zelf de discourse af te maken (de open variant). Hendriks heeft, net als Van der Wijst (1996) gekozen voor de open variant, waarmee ze zich bewerkelijkere analyses op de hals haalde, maar tevens de validiteit van het onderzoek aanzienlijk verhoogde.

In de verzoek-productietaak moesten Engelse en Nederlandse proefpersonen in een aantal situaties verzoeken produceren. Aangezien deze taak cruciaal is om de stu-

die te kunnen beoordelen, volgt hieronder een voorbeeld (p.113).

The living room

You are upstairs in your room. You have just realized that you need to have finished your school project before tomorrow morning. So far you have not done much work on it and you need your dad to help you finish it. You go downstairs to the living room where your dad is watching a documentary on television. What do you say to your dad?

De proefpersonen kregen deze situatie in een talenpracticum voorgeschoteld en moesten zich zo goed mogelijk inleven en dan het gevraagde verzoek produceren. Voor het onderzoek zijn 12 van dit type situaties gecreëerd. Die 12 situaties bevatten het hart van het onderzoek. Hendriks heeft die namelijk geconstrueerd rond de sociologische variabelen die binnen een bepaalde cultuur mede bepalen hoe beleefd men een verzoek formuleert. Ze heeft zich daarbij gebaseerd op het gezaghebbende werk over beleefdheid van Brown en Levinson (1987). Die factoren zijn met name het *machtsverschil* tussen de sprekers, geoperationaliseerd in 3 condities: a) situaties waarbij de spreker meer autoriteit heeft dan de aangesprokene; b) situaties waarbij er geen verschil in autoriteit is; c) situaties waarbij de spreker minder autoriteit heeft dan de aangesprokene. Het voorbeeld hierboven is er duidelijk een uit de laatste categorie.

Een tweede beslissende factor in de beleefdheidstheorie is die van de sociale afstand tussen de sprekers: hoe goed kennen ze elkaar. Die komt tot uitdrukking in twee condities: *acquainted vs unacquainted*. Een derde beleefdheidsfactor is in de theorie die van de intrinsieke *lastigheid* van de taalhandeling. Hendriks vult deze factor vrij specifiek in door daarvoor het onderscheid tussen formeel en *informeel* te hanteren, ervan uitgaande dat formele situaties om meer be-

leefdheid vragen dan informele. Deze factoren komen in alle situaties terug en leveren dus $2 \times 2 \times 3 = 12$ condities op. Om anomalieën van een bepaalde situatie te voorkomen zijn voor elke conditie 2 teksten geconstrueerd, dus in totaal 24 teksten. In een beoordelingstaak is verder nagegaan hoe de proefpersonen die 3 factoren in elke situatie inschatten. Dit leverde niet alleen inzicht op in de geslaagdheid van de operationalisatie van de factoren in de situaties, maar tevens een beeld van de eventuele culturele verschillen tussen de Engelse en Nederlandse proefpersonen in de inschatting van de impact van die factoren.

Om het Engels van de Nederlandse proefpersonen goed te kunnen analyseren heeft ze dezelfde taak tevens afgenomen bij een groep Engels en Nederlandse moedertaalsprekers. Op die manier kon ze bepalen in hoeverre de Engelse vreemdetaalverzoeken afweken van de Engelse moedertaalverzoeken en in hoeverre die afwijkingen toe te schrijven waren aan patronen uit het Nederlands. Natuurlijk speelt bij het analyseren van de Engelse verzoeken van de Nederlanders de vraag mee in hoeverre die Nederlanders het Engels beheersten. Daarom heeft Hendrix binnen de vreemde-taalcontext twee groepen proefpersonen onderzocht: een op een gemiddeld niveau (VWO-scholieren) en een op een hoog niveau (Nederlandse studenten die Engels als specialisatie hadden binnen hun opleiding Bedrijfscommunicatie). Om de vergelijking helemaal zuiver te maken heeft ze ook binnen de moedertaalsprekers dezelfde twee leeftijdsniveaus onderscheiden. Hoewel de leeftjidsverschillen vrij beperkt zijn, geldt dit niet per se voor de verschillen in maturiteit en is het verstandig om daarvoor te controleren. De keuze voor deze verregaande controlemaatregel is kenmerkend voor haar onderzoek.

Wat komt er dan uit dit sterk gecontroleerde onderzoek? De verschillen en

overeenkomsten tussen de Engelse en Nederlandse sprekers werden op 2 niveaus bestudeerd: op een *pragmalinguïstisch* en een *sociopragmatisch* niveau. Het eerste niveau verwijst naar de talige middelen of strategieën die men in het Engels of Nederlands gebruikt om uitdrukking te geven aan de behoefte om meer of minder beleefdheid te gebruiken. Het tweede niveau heeft betrekking op de inschatting van de sociologische factoren die die behoefte bepalen, zoals bijvoorbeeld tot uitdrukking kwam in de beoordelingstaak. Uitgangspunt in de studie is dat de directheid die aan Nederlanders wordt toegeschreven, hier in vergelijking met Engelsen, wellicht samenhangt met andere inschattingen van een van de bovenbesproken factoren of met andere implicaties van een bepaalde inschatting.

Hoewel Hendriks de verzoeken van de proefpersonen op vrijwel alle denkbare niveaus en combinaties analyseert – dit is echt een van de meest sterke punten van haar studie – is het belangrijkste resultaat eigenlijk verrassend eenvoudig en overzichtelijk: zowel de moedertaalsprekers van het Engels als van het Nederlands, als de Nederlandse leiders van het Engels varieerden hun verzoeken op identieke wijze, al naar gelang de machtsafstand en de sociale afstand tussen de sprekers in de situaties varieerden. Ook het niveau van het Engels van de Nederlandse leiders (beide niveaus) bleek hoog genoeg te zijn voor een passende variatie al naar gelang de situatie. Hendriks moet behoorlijk diep graven om toch een aantal verschillen te kunnen vinden. Die zijn er natuurlijk wel en schuilen vooral in het gebruik van een aantal taalspecifieke markeringen om verzoeken te verzachten. Niet verrassend is dat de Engelse moedertaalsprekers bijvoorbeeld meer *tag questions* gebruiken en de Nederlandse moedertaalsprekers meer lexicale markeringen als *misschien* of *even*.

Hendriks stelt verder dat de Engelse sprekers ook meer gebruik maken van ver-

Boekbeoordeling

zoeken waarin aan de *mogelijkheid* gereferereerd wordt (m.b.v. *can*) en dat er meer *negatie* in hun verzoeken zit. Zij beschrijft het als markeringen van het Engels. Jammer is op dit punt dat ze niet gedetailleerdere vergelijkingen van haar Nederlandse data met die van Van der Wijst (1996) had gemaakt. Die data vertonen namelijk enorm veel overeenkomsten, wat de betrouwbaarheid van beide studies natuurlijk ten goede komt. Die vergelijking had namelijk meer duidelijk gemaakt over de specifieke *pragmalinguïstische* eigenschappen van het *Nederlands*. Het zijn namelijk niet zozeer de Engelse sprekers die meer negatie en mogelijkheid-formuleringen gebruiken, maar juist de Nederlanders die *minder* vaak negatie als markering gebruiken dan de Engelse of de Franse (in de studie van Van der Wijst) proefpersonen. Ook had die vergelijking duidelijk gemaakt dat juist de bredere range van modaliteitsmarkerings een bijzondere eigenschap van het Nederlands lijkt te zijn. Het is begrijpelijk dat dit door de focus op het Engels een onderbelicht punt is in Hendriks' studie, maar vreemd is wel dat ze zich zichtbaar heeft laten inspireren door de opzet van de studie van Van der Wijst, maar haar data niet meer vergeleken heeft met de data uit die studie.

Ook de resultaten van de leerders in beide studies hadden strakker naast elkaar gelegd kunnen worden. Dan had ze direct geconstateerd dat de patronen van de Nederlandse leerders in het Engels duidelijk overeenkomsten vertoonden met die van de Nederlandse leerders in het Frans. Zo valt in beide studies op dat de leerders in vergelijking tot hun moedertaal naar verhouding weinig *interne* modificatie gebruiken, d.w.z. in het eigenlijke verzoek en des te meer externe markerings, voorafgaand aan het verzoek en volgend op het verzoek. De vraag of die ruimere inspanning in de externe modificaties nu te maken heeft met interferentie vanuit de moedertaal (p 188),

of met compensatie voor de magere interne modificaties, of met de zogenaamde *language learner's verbosity*, wordt nu nog niet beantwoord. Noch weten we meer over wat er nu aan externe modificaties juist vooraf gaat aan het eigenlijke verzoek, of nu juist volgt op het verzoek. Dat zou men kunnen aanduiden met respectievelijk 'to *prepare* a request' of 'to *repair* a request. En de *bluntness* van de Nederlanders in een vreemde taal zou misschien kunnen schuilen in hun neiging om een verzoek b.v. meer te verzachten *na* het eigenlijke verzoek dan *voor* dat verzoek. Dit is echter een hypothese die (nog steeds) om nader onderzoek vraagt.

Een van de sterkste punten in de studie van Hendriks is de poging om controle te krijgen op de situationele factoren. Vooraf werden die zo goed mogelijk gemanipuleerd op basis van theoretische overwegingen en in het experiment werden ze ook nog voorgelegd aan de proefpersonen zelf. Daardoor konden de percepties van de variabelen ook gekoppeld worden aan de geproduceerde verzoeken. Bij mijn weten is die combinatie bij dezelfde proefpersonen nog niet in ander onderzoek zo nauwkeurig uitgevoerd. De *sociopragmatische* verschillen tussen de situaties zijn inderdaad aanzienlijk en Hendriks doet dan ook zorgvuldig pogingen die mee te wegen in haar analyses.

Overigens is opvallend hoe groot de overeenstemming tussen de Engelse en Nederlandse proefpersonen was, hetgeen aangeeft hoe nauw verwant beide culturen toch weer zijn. Met die terechte aandacht voor de sociopragmatische invalshoek liep Hendriks zelfs voor de troepen van de cross-culturele pragmatici uit. Spencer-Oatey en Jiang (2003) pleiten er namelijk voor om de klassieke beleefdheidsbenadering van Leech (1983) of Brown en Levinson (1987), die de basis vormt voor vrijwel alle verzoekstudies, te heroverwegen in termen van *sociopragmatische interactieprincipes* (SIP), die de factoren van machtsverschil of sociale

maximes in veel gevallen zouden overrulen. In dat geval zou het werk van Hendriks een perfecte overgang bieden van de meer 'traditionele' theoretische beleefdheidsbenadering, naar een nieuwe invalshoek waarin de interactie centraal staat. Het voert te ver om in dit bestek het SIP-perspectief van Spencer-Oatey en Jiang te bespreken, maar het verklaart in ieder geval veel meer variatie in bijvoorbeeld verzoekformuleringen. Door het toevoegen van 4 factoren worden de analyses een stuk complexer. Maar ach, is er iets complexer dan de communicatie tussen mensen. In ieder geval heeft Berna Hendrix een stukje van die complexiteit weggenomen.

Per van der Wijst

Literatuur

- Brown, P. & Levinson, S.C.** (1987). *Politeness. Some universals in language usage*. Cambridge: Cambridge University Press
- Leech, G.** (1983) *Principles of pragmatics*. London: Longman.
- Spencer-Oatey, H. & Jiang, W.** (2003). Explaining cross-cultural pragmatic findings: moving from politeness maxims to sociopragmatic interactional principles (SIPs), *Journal of Pragmatics*, 35, 1633-1650.
- Van der Wijst, P.** (1996). *Politeness in Requests and Negotiations*. Unpublished doctoral thesis. Tilburg University.

Signaleringen

Van Winden, A. (2004). *Doeltreffend rapporteren. Een praktische handleiding.* Den Haag: Sdu Uitgevers. ISBN 9012105498. Prijs € 18,-. (119 pp.).

Doeltreffend rapporteren. Een praktische handleiding is een handzaam en praktijkgericht boekje dat vooral geschikt is voor korte schrijftrainingen waarin cursisten zonder een uitgebreide schrijffachtergrond leren hoe ze een (beleids)rapport kunnen schrijven: zoals werknemers of ambtenaren die in hun werk doorgeroeid zijn naar een functie waarin ze rapporten moeten schrijven. De meest basale kennis wordt in het boek verstrekt en geeft een aanzet tot een voorzichtige kennismaking met dit genre.

Astrid van Winden – in het dagelijks leven communicatietrainer en communicatieadviseur bij 't Loo-Van Eck – bespreekt in drie hoofdstukken verschillende schrijftaken waar je als schrijver van rapporten (rapport, memo, nota en notitie) mee te maken krijgt. Ze wisselt korte theoretische uitleg af met veel praktijkvoorbeelden. Van Winden besluit de verschillende paragrafen met een DOEN!, zoals 'Bedenk vooraf goed wat de kaders zijn van je onderwerp', zodat de beoogde leerpunten extra benadrukt worden.

Welke informatie komt aan bod? In het tweede hoofdstuk staat de structuur van het rapport centraal. De auteur bespreekt het belang van een helder tekstdoel, een duidelijk omschreven doelgroep en een goed afgebakend onderwerp. De lezer maakt te-

vens kennis met bouwplannen van zeven rapportsoorten: de mededeling, het onderzoeksrapport, het discussierapport, het adviesrapport, het implementatierapport, het voortgangsrapport en het evaluatierapport. Aan de hand van relationele vragen krijgt de lezer inzicht in de inhoudelijke kenmerken van de verschillende rapportsoorten en de volgorde waarin die kenmerken kan worden uitgewerkt. Dit biedt houvast bij de uitwerking van de hoofdlijn van de tekst.

Het is jammer dat de schrijver blijft steken bij dit hoofdniveau en een belangrijke taak als het selecteren en aanvaardbaar presenteren van argumentatie vrij ongenueanceerd uitwerkt, vooral omdat dit de kern is van de overtuigende rapportsoorten. Hoe kun je bijvoorbeeld je argumentatievaardigheden verbeteren met het volgende advies? 'Er zijn zo veel verschillende soorten argumenten. Hoe meer verschillende soorten argumenten je gebruikt in je adviesrapport, hoe overtuigender je overkomt. Want is de lezer niet gevoelig voor het ene argument, dan raakt hij wel overtuigd door het andere argument.'

Het derde hoofdstuk bespreekt hoe de lezer door de tekst kan worden geleid. De navigatiemiddelen die aan bod komen zijn de titel en het voorblad, de inhoudsopgave, de inleiding, de kopjes, de alinea-indeling en de lay-out. De tekstuele en structuurkenmerken die het de lezer mogelijk maken om de beleidstekst oriënterend of globaal te lezen komen hierin naar voren.

In het laatste hoofdstuk komt helder en

lezersgericht schrijven aan bod. Hoe maak je de boodschap duidelijk? Hoe lang maak je je zinnen? Hoe maak je je tekst persoonlijk? zijn vragen die de schrijfster beantwoordt. In dit hoofdstuk komen de belangrijkste formuleringsvalkuilen aan bod, maar de bijbehorende adviezen zijn wederom vrij algemeen en niet altijd goed doordacht. Twijfels heb ik bijvoorbeeld bij het advies: 'Spreek de lezer aan met "u" of "je"'. Zo geef je je rapport een persoonlijke toon. En dat leest prettig!' Opvallend aan *Doeltreffend rapporteren* is overigens de losse schrijfstijl die Van Winden zelf hanteert. Deze contrasteert heel aardig met de formele – soms ook ambtelijke – stijl die zo kenmerkend is voor beleidsrapporten.

Wat is nu de waarde van deze publicatie? Over beleidsteksten zijn verschillende bruikbare publicaties verschenen. Denk bijvoorbeeld aan *Het schrijven van beleidsnotities* (2000) of de *Beleidsstekswijzer* (1999). *Doeltreffend rapporteren* onderscheidt zich in positief opzicht door de losse stijl en vele voorbeelden die minder gedreven schrijvers (onder de cursisten) kunnen enthousiasmeren. De theoretische uitwerking blijft echter voor meer geroutineerde schrijvers wat algemeen en ongenueanceerd van aard.

Everdien Rietstap

Hageman, Stans (2004). *Schrijven voor het net: Een praktische handleiding.* Den Haag: Sdu. ISBN: 90-12-10552-8. Prijs € 18,-. (136 pp.).

Schrijfadvisboekjes zijn er zat. Webschrijfadvisboekjes ook. Zie bijvoorbeeld *Schrijven voor het web* (Geert Poort, 2000), *Schrijven voor het beeldscherm* (Willem Hendriks, 2002) en *Websites die werken* (Rob Punselie, 2003). Waarom dan nog dit boek?

Stans Hageman zelf wijdt een paragraaf aan deze vraag. Een reden is de doelgroep:

Schrijven voor het net is bedoeld 'voor internetredacteuren, voor schrijvers van internetteksten en voor degenen die de teksten voor het internet redigeren' (p.12). Hageman legt uit dat steeds meer organisaties het webschrijven zien als een vak apart; het schrijven en redigeren van webteksten is daarom steeds vaker een taak voor internetredacties. En voor deze mensen is dit boek geschreven.

Dit maakt het eerste hoofdstuk wel wat merkwaardig. Dit hoofdstuk – *Voor- en nadelen van het internet* – doet namelijk precies wat de titel belooft: Hageman inventariseert de elementaire voor- en nadelen van het web. Zo is het web permanent bereikbaar, een onuitputtelijke informatiebron, laagdrempelig, soms slecht ontsloten en zit het vol met virussen.

Een doorsnee webredacteur haakt waarschijnlijk snel af bij zoveel oud nieuws. En dit weinig interessante begin is des te merkwaardiger omdat Hageman juist klaagt over het gebrek aan literatuur over aandachttrekkende webteksten, waarin zij wil voorzien. Dat is de tweede bestaansreden voor haar boek, en het beste deel ervan is hieraan gewijd; veel tips, helder en concreet gebracht met veel voorbeelden van slechte teksten en goede herschrijvingen. Afbeeldingen van webpagina's illustreren de adviezen. Een kanttekening: deze webpagina's zijn wel erg klein afgedrukt, terwijl we ze toch moeten lezen om het commentaar van Hageman te begrijpen. De verantwoordelijke uitgever had er wel een loep bij mogen leveren.

Een derde, door Hageman niet genoemde factor die *Schrijven voor het net* anders maakt dan haar voorgangers, is de schrijfstijl. Die is zoals gezegd helder, maar ook nogal persoonlijk. De eerste twee zinnen van het voorwoord ('Stans, hoe zou je het vinden om een boek te schrijven? Mm.') en van de inleiding ('Help! Ik moet teksten schrijven voor onze internetsite!') geven een goed beeld. Het komt soms wat roeperig over; zo

Signaleringen

eindigen op pagina 66 vier zinnen achter elkaar met respectievelijk *!*, *?*, *!* en *!*. Hier – en op meer plaatsen – hadden er wel een paar uitroepetekens mogen worden geschrapd.

Schrijven voor het net is geschreven door iemand met verstand van zaken. De adviezen zijn doorgaans raak en duidelijk; van de stijl moet je houden.

Wim Blokzijl

Eemeren, F. van e.a. (2005). *Overtuigend schrijven*. Utrecht/Zutphen: ThiemeMeulenhoff. ISBN 9006950793. Prijs: € 24,50. (168 pp.).

In het voorwoord wordt *Overtuigend schrijven* gepresenteerd als een schrijfmethode die bedoeld is voor studenten aan universiteiten en hogescholen. Het streven van de auteurs is om de schrijfvaardigheid van studenten te verbeteren door enerzijds meer inzicht te geven in de eigenschappen van argumentatieve teksten en anderzijds praktische richtlijnen te geven voor het schrijven van verschillende soorten betogende teksten.

Overtuigend schrijven bestaat uit drie delen. In het eerste deel komen problemen aan de orde die optreden bij het schrijven van betogen. Hoofdstuk 1 en 2 gaan in op verschillende soorten standpunten, argumenten en argumentatiestructuren. De auteurs illustreren die verschillende soorten met eenvoudige, alledaagse voorbeelden. Zo staan in paragraaf 1.2 de volgende voorbeelden van waarderende standpunten: ‘Spaghetti is het lekkerst met bolognesesaus’ en ‘Echte rap wordt alleen in Amerika gemaakt’. En even verderop, in paragraaf 2.2, wordt de meer-voudige argumentatiestructuur toegelicht aan de hand van het standpunt ‘Ik kan die wijnvlek gisteren niet in jouw tapijt hebben gemaakt’ en de argumenten ‘Ik drink nooit wijn’ en ‘Ik was gisteravond helemaal niet op jouw feest’.

Hoofdstuk 3 behandelt de kwaliteit van argumenten en de manier waarop je een betoog kunt beoordelen. In paragraaf 3.2 worden drie hoofdtypen argumentatie beschreven. Bij alle argumentatietypen geven de auteurs kritische vragen waarmee je kunt nagaan of het argument het standpunt op een deugdelijke wijze ondersteunt. Deze kritische vragen zijn – op een paar na – specifiek geformuleerd aan de hand van een voorbeeld. Het nadeel hiervan is dat de lezers zelf in staat moeten zijn om uit die specifieke formulering een kritische vraag af te leiden, die algemeen toepasbaar is op het betreffende argumentatietype.

Hoofdstuk 4 biedt vervolgens een handig stappenplan voor het schrijven van een betoog, in hoofdstuk 5 krijgen lezers waardevolle richtlijnen voor begrijpelijk en aanvaardbaar formuleren en in hoofdstuk 6 worden veelvoorkomende grammaticale fouten, spelfouten en interpunctiefouten behandeld.

In het tweede deel van het boek worden verschillende genres van betogende teksten besproken. Achtereenvolgend komen aan de orde: de betogende brief en e-mail (hoofdstuk 7), de verkooptekst (hoofdstuk 8), het beleidsplan (hoofdstuk 9), de recensie (hoofdstuk 10) en de scriptie (hoofdstuk 11). In alle hoofdstukken is er aandacht voor de conventies van het genre en worden er richtlijnen gegeven voor het schrijven van de betreffende tekstsoort. Met behulp van checklists kun je nagaan of je bij het schrijven aan die richtlijnen hebt gehouden.

Zo’n checklist dient eerder als samenvatting van een hoofdstuk dan als handig evaluatiemiddel, aangezien de meeste evaluatievragen niet erg concreet zijn. Neem bijvoorbeeld de evaluatievraag bij het scriptiegenre: ‘Is de inhoudsopgave in orde?’. Deze vraag is zo algemeen geformuleerd, dat iemand die de inhoudsopgave van een scriptie aan dit criterium wil toetsen al gauw moet

terugbladeren naar de betreffende passage. Hetzelfde probleem geldt voor evaluatievragen als 'Is de tekst begrijpelijk geformuleerd?' en 'Is de argumentatie voldoende uitgewerkt?'.

Na deel A 'Theorie' en deel B 'Genres' sluit het boek af met een aantal oefenopdrachten, waarmee je je kennis van betogende teksten kunt toetsen en je schrijfvaardigheid kunt ontwikkelen.

Ten slotte nog een kritische noot bij de kernwoorden in de kantlijnen van het boek. De toegevoegde waarde van die woorden voor de lezer is vaak onduidelijk. Kernwoorden als 'automatisch', 'spagaat' en 'welwillend' zijn nauwelijks informatief te noemen en vormen dan ook geen hulpmiddel bij het lezen.

Hoewel de kernwoorden de lezers niet helpen lezen, zal de kern zélf ze wel helpen schrijven. En daarmee lijken de auteurs van *Overtuigend Schrijven* te slagen in hun doel.

Ester Šorm

Eric Tiggeler (2004). *Schrijfgids voor studenten*. Den Haag: Sdu uitgevers. ISBN 9012105633. Prijs: € 10,-. (104 pp.)

'De laatste tijd wordt er bij steeds meer vrouwen borstkanker geconstateerd. Dat komt doordat borstkanker vooral bij vrouwen van ong. 45 jaar voorkomt. We wilden graag wat meer weten over borstkanker en daarom hebben we dit onderwerp gekozen.'

Waarom deugt dit fragment niet als wetenschappelijke tekst? Daarvoor zijn meerdere redenen te bedenken: de beweringen zijn vaag en worden niet goed onderbouwd, het is niet duidelijk van welk onderzoek de schrijvers nu precies verslag willen doen en het stukje is in rommelig Nederlands geformuleerd. Hoe deze tekst kan worden verbeterd, welk probleem het eerst moet worden

aangepakt en aan welke criteria het stukje minimaal moet voldoen, kan worden opgezocht in de *Schrijfgids voor studenten*.

De *Schrijfgids* van Eric Tiggeler biedt 'eerste hulp bij schrijfproblemen en taalvragen' aan studenten die onderzoek hebben gedaan en daarvan schriftelijk verslag moeten doen in de vorm van een wetenschappelijk aanvaardbare tekst: een werkstuk, paper, of scriptie. Het boekje bestaat uit twee echte hoofdstukken waarin de belangrijkste criteria voor een helder en foutloos geschreven wetenschappelijk verslag of betoog, in duidelijke taal en overzichtelijk op een rij worden gezet. In het eerste hoofdstuk, dat de eerste helft van het boekje beslaat, wordt beschreven hoe een goede wetenschappelijke tekst in elkaar steekt. In het tweede hoofdstuk, dat bijna de tweede helft van het boekje beslaat, lees je waar bij het formuleren vooral op moet worden gelet. Ter afsluiting is in een derde hoofdstuk, dat uit slechts twee pagina's bestaat, een lijst opgenomen met vragen en opdrachtjes voor de kritische lezer. Gewapend met deze lijst kan in een handomdraai worden nagegaan in hoeverre eigen schrijfwerk voldoet aan de eisen voor een goede wetenschappelijke tekst.

Verschillende kwesties komen in het eerste hoofdstuk aan bod. Er wordt uitgelegd hoe je met een *mindmap* kunt werken en via welke stappen in het schrijfproces het beste kan worden toegewerkt naar de eindversie van een verslag of betoog. Tevens wordt een toelichting gegeven op de verschillende soorten wetenschappelijke teksten, met een beschrijvende, verklarende, beoordelende of adviserende centrale vraag. Ook wordt duidelijkheid verschaft over verschillende indelingsprincipes op tekst- en hoofdstukniveau.

Nadat zo duidelijk is gemaakt hoe het geraamte van een tekst kan worden gekozen, worden adviezen gegeven voor de visuele weergave van de tekststructuur: 'kies informatieve titels', 'nummer de onderdelen

Signaleringen

van je tekst', 'verdeel je tekst logisch in alinea's'. Ter afsluiting van het hoofdstuk worden de inhoudelijke eisen genoemd waaraan een overtuigende tekst moet voldoen: meningen moeten met feiten en argumenten zijn onderbouwd, bronnen moeten volgens bepaalde conventies zijn weergegeven, en uitspraken moeten zorgvuldig zijn geformuleerd.

In het tweede hoofdstuk wordt antwoord gegeven op veelvoorkomende taalvragen, als 'hoe kom ik erachter of mijn d's en t's goed zijn?', 'zet je in dit soort woorden nu wel of niet een tussen-n', 'is het *aan hun* of *aan hen*?'. Daarnaast wordt verteld hoe de belangrijkste leestekens functioneel kunnen worden gebruikt. Net als de meeste andere kwesties in het boekje, worden foute en goede toepassingen aan zakelijke voorbeelden geïllustreerd. Ook worden nuttige schrijfadviezen gegeven voor een concrete en begrijpelijke tekst. 'Denk aan je buur-

vrouw' is bijvoorbeeld een op het eerste gezicht misschien wat bevreemdend, maar bij nader inzien bruikbaar advies. 'Zou je tegen haar zeggen dat er *een constatering is gedaan van een afname van de temperatuur*, of zou je zeggen dat *je vindt dat het al wat kouder wordt?*' Wetenschappelijk schrijven is *niet* gelijk aan ingewikkeld schrijven, is in de *Schrijfgids* het devies.

'De *Schrijfgids* geeft geen tips voor het doen van onderzoek', merkt Tiggeler in zijn voorwoord op, maar 'helpt om de volgende stap te zetten: je onderzoeksmateriaal omzetten naar een leesbaar, samenhangend en overtuigend verslag'. Als je geen idee hebt hoe je dit aan moet pakken, dan is de *Schrijfgids* nuttige lectuur. Door een efficiënt register en de overzichtelijke tweedeling van het boekje levert twee uur grasduinen al een schat aan informatie op.

Marian Pijnenburg

Uit de tijdschriften

Levende Talen Tijdschrift, jrg. 6, nrs. 3 en 4.

Nummer 3 wordt geopend door Sieneke Goorhuis-Brouwer en Kees de Bot, die verslag doen van een onderzoek naar de invloed van vroeg vreemde-taalonderwijs (Engels in groep 1 of 2) op de Nederlandse taalontwikkelingen van leerlingen. Deze invloed blijft nagenoeg achterwege. Lies Sercu en Jane van der Elst rapporteren vervolgens over een onderzoek dat de systematiek van interferentiefouten bij meertalige leerlingen van de bovenbouw in het voor-gezet onderwijs in kaart brengt. De moedertaal treedt bij 50% van de gevallen als brontaal op bij interferenties. Marjolein Simons schrijft over een onderzoek naar taalbeleid van de Lerarenopleiding Spaans aan de Hogeschool van Utrecht. Zij maakt zich sterk voor de invoering van coördinatoren taalbeleid aan de Hogeschool van Utrecht. Eva M. Tol-Verkuyl bespreekt ten slotte een benadering van het grammaticaonderwijs waarin de vormgeving van zinnen wordt gezien als het resultaat van de samenwerking van talige kennis en niet-talige factoren. Aan deze benadering ligt de opvatting ten grondslag dat het taalgebruik uitgangspunt moet zijn van het grammaticaonderwijs. In nummer 4 doen Judith Kamalski, Ted Sanders, Leo Lenz en Huub van den Bergh verslag van een onderzoek naar de kwaliteiten van vier begripstoetsen, toegespitst op de kenmerken 'betrouwbaarheid' en 'validiteit'. De resultaten suggereren dat de sorteertaak (het plaatsen van concepten

in groepjes, op basis van de verbanden die in de tekst zijn gelegd) een betere methode is om tekstbegrip te meten dan meerkeuzevragen en open vragen. Gert Rijlaarsdam betoogt in twee opeenvolgende artikelen dat observeren een belangrijke leeractiviteit is in het talenonderwijs gericht op het verbeteren van de taalvaardigheid van min of meer gevorderde taalgebruikers. Peter Broeders en Rian Aarts geven de resultaten weer van een onderzoek naar de ervaringen van leerlingen en docenten in het basisonderwijs met het taalportfolio. Zowel leerlingen als docenten blijken enthousiast te zijn over het portfolio.

Onze Taal jrg. 75, nrs. 1 en 2/3

Marc van Oostendorp signaleert een toenemend aantal websites over taal. Er zijn websites over taal- en communicatie, over taalfouten, maar ook over voornamen. De sites worden door particulieren gedreven, die hier gemiddeld zo'n uur per dag aan besteden, meestal naast een drukke baan. Hoofdredacteur grote Van Dale, Ton den Boon, doet melding van de opvallendste nieuwe woorden die hij het afgelopen jaar heeft verzameld, waaronder 'heksenafrek' (wordt door de belastingdienst verleend aan praktiserende heksen) en 'plaknacht' (door weervrouw Marjon de Hond gebruikte aanduiding voor een warme, zwoele nacht). De redactie van *Onze Taal* laat vervolgens de inzendingen zien naar aanleiding van de eerder gedane oproep zogenoemde

‘goed fout’ gespelde woorden in te sturen. Kinderen maken woorden vaak ‘logischer’ (*sloom motion, lamptaarn*), maar ook volwassenen blijken creatief te spellen (*sluipreclame, stampcafé*). Hans van Maanen stelt een aantal kritische vragen over de nieuwe spelling en de Taalunie geeft antwoord. In de serie *taal in het werk* bespreekt Matthijs de Winter de taal van de arts. Een arts moet zorgen dat patiënten hem begrijpen en hij moet in de gesprekken de patiënten de gelegenheid geven hun klachten te uiten. Mede door het internet raken patiënten steeds meer thuis in het potjeslatijn. Een arts vertelt over een patiënte die naar de ‘after-eightpil’ vroeg. Marc Leijendekker bespreekt het onlangs verschenen Vaticaans woordenboek Latijn. Het *Lexicon recentis Latinitatis* bevat duizenden Latijnse woorden voor nieuwe zaken. In het dubbelnummer 2/3 zijn de bewerkte teksten opgenomen van de voordrachten gehouden bij het 25ste congres van Onze Taal met als thema ‘taal in beweging: vervall of verrijking?’ Het standpunt van Herbert Blanckesteijn is duidelijk: het is goed om regels te hebben en het moet afgelopen zijn met de tolerantie die taalkundigen aan de dag leggen bij het bespreken van taalveranderingen. Historisch taalkundige Joop van der Horst schetst de ontwikkeling van het ABN. Hij betoogt dat onze taal niet zozeer is veranderd, maar dat we in het openbare leven (radio en televisie) steeds meer mensen horen die geen ABN spreken. Margreet Dorleijn en Jacomine Nortier vragen zich af of het Nederlands zal veranderen doordat Turkse en zelfs Nederlandse jongeren voor een Marokkaans getinte uitspraak kiezen. Zij concluderen dat het wel zal meevalen met die invloed. Ruud Hendrickx be-

spreekt de in Vlaanderen in opkomst zijnde tussentaal: een informele omgangstaal tussen dialecten en de standaardtaal in. Wim Daniëls laat zien dat jongerentaal een relatief nieuw verschijnsel is. Ook hij is niet bang voor een directe bedreiging van het Nederlands. René Appel en Marc van Oostendorp debatteerden tijdens het congres over de stelling ‘taalverandering is vaak taalverloeding’. Voorstander Appel meent dat je wel degelijk kan spreken van mooie of lelijke taalverschillen en dat bijvoorbeeld de overmatige invloed van het Engels op het ABN een vorm van taalverloeding is. Tegenstander Van Oostendorp benadrukt dat er tegenwoordig verschillende mogelijkheden naast elkaar bestaan en dat het Nederlands de ‘malle fratsen’ van taalgebruikers als managers en voetbalverslaggevers wel zal overleven. Frank Jansen bespreekt de resultaten van een enquête over taalkwesties die bij congresbezoekers is afgenomen. De congresgangers reageerden genuanceerder dan verwacht. Elk taalverschijnsel werd afzonderlijk beoordeeld en niet alles werd zonder meer afgekeurd. Over één fout was men het echter eens: *hun hebben*, dat kan echt niet. Jan Erik Grezel ten slotte, interviewde Prinses Laurentien, de nieuwe beschermvrouwe van het Genootschap onze Taal. De prinses vertelt over de analfabetismebestrijding en haar werkzaamheden als communicatieadviseur.

Tijdschrift voor Communicatiewetenschap,
jrg 34, nr. 1

In dit themanummer met bijdragen over de receptie van het derde deel van de filmtrilogie *The lord of the Rings* staat de mondiale beeldcultuur centraal.

Nieuw uit het vakgebied

Benoemingen

Vanaf 1 november 2005 is Jacqueline Evers-Vermeul als universitair docent verbonden aan de leerstoelgroep Taalbeheersing van de Universiteit Utrecht.

Vanaf 1 mei 2005 is Jan Albert van Laar aangesteld als postdoc bij de leerstoelgroep Taalbeheersing, Argumentatietheorie en Retorica van de Universiteit van Amsterdam. Hij neemt deel aan het NWO-programma 'Strategic Manoeuvring in argumentative confrontations: norms and criteria, manifestations and effects'. Vanaf 1 augustus 2005 is Corina Andone aangesteld als Aio bij dezelfde leerstoelgroep. Zij neemt deel aan hetzelfde NWO-programma. Dit geldt ook voor Dima Mohamad, die op 1 oktober 2005 is aangesteld en Yvon Tonnard, die op 1 april 2006 aan het werk gaat.

Bilal Amjarso heeft per 1 september 2005 een aanstelling als AIO verworven bij de leerstoelgroep Taalbeheersing, Argumentatietheorie en Retorica van de Universiteit van Amsterdam, in het kader van het NWO-programma Mozaïek. Zijn promotieonderzoek is getiteld 'Strategic manoeuvring with counterarguments'.

Promoties

Jacqueline Evers-Vermeul promoveerde op dinsdag 24 mei 2005 te Utrecht op het proefschrift *The development of Dutch connectives. Change and acquisition as windows on form-function relations*. Utrecht: LOT-reeks, nr. 110. Promotores waren Prof.dr. T.J.M.

Sanders, Faculteit der Geesteswetenschappen - Letteren, UU en Prof.dr. F.P. Weerman, Faculteit Geesteswetenschappen, Universiteit van Amsterdam.

Ninke Stukker promoveerde op vrijdag 2 december 2005 te Utrecht op het proefschrift *Causality marking across levels of language structure. A cognitive semantic analysis of causal verbs and causal connectives in Dutch*. Utrecht: LOT-reeks, nr. 118. Promotores waren Prof.dr. T.J.M. Sanders, Faculteit der Geesteswetenschappen - Letteren, UU en Prof.dr. A. Verhagen Faculteit Letteren, Universiteit Leiden.

Subsidietoekenningen

In december 2005 heeft NWO-Geesteswetenschappen in de vernieuwingsimpuls het Vici-project *Causality and Subjectivity as cognitive principles of discourse representation* van Ted Sanders (Utrecht) gehonoreerd. Het project start in september 2006.

Congressen

Het internationale congres van de EARLI SIG Writing vindt dit jaar plaats aan de Universiteit Antwerpen van 20 tot 22 september 2006. De belangrijkste thema's zijn: academisch schrijven, cognitieve schrijfpromessen, schrijfontwikkeling, schrijfonderwijs, sociale en culturele aspecten van schrijven, schrijven en digitale media. Meer informatie is te vinden op de website: <http://www.ua.ac.be/sigwriting2006>.

Abstracts

Volume 28

no.1 2006

Frans H. van Eemeren and Peter Houtlosser

University of Amsterdam, The Netherlands

Strategic manoeuvring, the model of a critical discussion and conventional activity types

ABSTRACT: After a brief expose of the pragma-dialectical approach to the study of argumentative discourse, we concentrate on the tension inherent in argumentative discourse between the pursuit of success and the maintenance of reasonableness. We elaborate on our earlier claim that this tension leads to 'strategic manoeuvring' that can be explained by making use of insights from dialectic and rhetoric. As a new step in the treatment of strategic manoeuvring we take account of the fact that the manoeuvring always takes place in one of the various argumentative 'activity types' that can be distinguished in argumentative practice. Unlike theoretical constructs such as a critical discussion and other ideal models, which are based on analytic considerations regarding the most pertinent presentation of the constitutive parts of a problem-valid procedure for carrying out a particular kind of discursive task, the activity types and their associated speech events are cultural artefacts that can be identified on the basis of careful empirical observation of argumentative practice. By concentrating on three conventionalised activity types that are more or

less institutionalised, we show how strategic manoeuvring is affected by the opportunities and constraints of the activity type in which it takes place.

KEYWORDS: activity type, adjudication, critical discussion, mediation, negotiation, pragma-dialectics, rhetoric, strategic manoeuvring

Eveline T. Feteris

University of Amsterdam, The Netherlands

Complex argumentation on the basis of goals and consequences in the application of legal rules

ABSTRACT: In this article I develop an instrument for the reconstruction of argumentation in which a legal decision is justified by referring to the consequences of application of the rule from the perspective of the goal of the rule. To explain which considerations must play a role in the reconstruction I use the pragma-dialectical theory of argumentation. I develop a model for the reconstruction with the aim of clarifying which choices are underlying the justification of a legal decision in which a judge refers to goals and consequences and I establish how these choices can be made explicit in an adequate way. I apply this model by reconstructing two examples from legal practice. I show that the model forms

a heuristic and critical tool in the analysis and evaluation of this complex form of argumentation.

KEYWORDS: legal argumentation, pragmatic argumentation, goal argumentation, teleological-evaluative argumentation, legal interpretation.

Antoine Braet

University of Leiden, The Netherlands

The list of fallacies in Aristotle's *Rhetoric* 2.24

ABSTRACT:

The list of ten fallacies in Aristotle's *Rhetoric* 2.24 shows a heterogeneous character. Four different sources of fallacies may be distinguished. 1 Ambiguity of language arising from quasi-argumentative expressions or other semantic shortcomings. 2 Irrelevance of statements. 3 Unacceptable argumentations arising from incorrect use of topical principles which may be reduced to argumentation schemes. 4 Formal invalidity of the reasoning. Strangely enough, Aristotle - unlike the author of the *Rhetoric to Alexander* - does not discuss at all fallacies in term of critical questions connected to argumentation schemes.

KEY WORDS: Aristotle. Fallacies. Topics. Argumentation schemes.

Lettica Hustinx, Renske van Enschot and Hans Hoeken

Radboud University Nijmegen, The Netherlands

Argument quality and persuasion in the Elaboration Likelihood Model: which dimensions play a role?

ABSTRACT: Research by Petty and Cacioppo has found that the attitude of highly involved participants is influenced by argument quality, but that of less involved participants is not. However, they did not distinguish argument valence and argument strength, which support the desirability respectively the probability of the effects of the proposed policy. We conducted an experiment in which we systematically manipulated the variables involvement (high and low), argument valence (strong, weak), and argument strength (strong, weak). The results show that texts with strong valence arguments are more persuasive than texts with weak valence arguments, but this difference doesn't apply for strength arguments. Moreover, involvement does not interact with the other variables. These findings are in accordance with a preceding study (Van Enschot, Hustinx & Hoeken, 2003). We argue that the strength aspect of an argument is more hidden from the eye of the observer.

KEY WORDS: persuasion, argument quality, strength, valence, involvement